

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАННЯ ТА ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Науково-аналітична доповідь

За редакцією
д.е.н., проф. Л.В. Дейнеко

Київ – 2018

УДК 338.45-043.86:[330.33+330.35](477)

P64

Авторський колектив: *д.е.н.:* проф. Дейнеко Л.В. (відповідальний редактор), ст.н.с. Зимовець В.В., проф. Шелудько Н.М., доц. Яненко І.Г.; *к.е.н.:* Ануфрієва К.В., ст.н.с. Близнюк В.В., ст.н.с. Брус С.І., ст.н.с. Бублик Є.О., ст.н.с. Венгер В.В., Гахович Н.Г. (відповідальний секретар), Єршова Г.В., Завгородня М.Ю., доц. Кушніренко О.М., Соболєв Б.В., доц. Ципліцька О.О., ст.н.с. Шелудько Е.І., Шишков С.Є., Шкляр А.І., ст.н.с. Шовкун І.А., ст.н.с. Юрик Я.І., Юхимець Р.С.; *н.с.:* Гаркавенко В.І., Рижкова Ю.О., Шаповал Ю.І., Юхта О.І.; *м.н.с.:* Груздова Т.В., Зарудна О.С.; *асп.:* Дейнеко О.Т.; *здобувач:* Керімов П.О.

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України **Кораблін С.О.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук, ст. н. с. **Никифрук О.І.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук, ст. н. с. **Чукаєва І.К.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
канд. екон. наук, ст. н. с. **Черненко С.М.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук, проф. **Хлобистов Є.В.** (Національний університет «Києво-Могилянська академія» – м. Київ)

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» від 26 червня 2018 р. № 65, протокол № 8

Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2018. – 158 с.

ISBN 978-966-02-8704-4

У науковій доповіді представлено базу для конструктивного діалогу всіх зацікавлених сторін задля формування системного бачення розвитку української промисловості та обґрунтування її спроможності стати ключовим елементом стратегії економічного розвитку.

Оцінено перспективи розвитку галузевих ринків, які є важливими для здійснення реформ у переробній промисловості, з урахуванням специфічних проблем їх функціонування та обґрунтуванням механізмів та інструментів для розвитку потенціалу ключових ринків.

Запропоновано шляхи нарощування технологічної та ресурсної бази для модернізації промисловості, які зумовлені інноваційним розвитком та переходом до цифровізації промислового виробництва, доступом до фінансових ресурсів та ринків капіталу, можливостями розвитку кадрового потенціалу галузі.

Обґрунтовано напрями посилення глобальних зв'язків у міжнародній торгівлі промисловими товарами та запропоновано механізми сприяння інтеграції України у глобальний ринок.

ISBN 978-966-02-8704-4

УДК 338.45-043.86:[330.33+330.35](477)

© Національна академія наук України, 2018

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ	8
1.1 Українська промисловість у глобальному вимірі	8
1.2. Промисловість в економіці країни: потенціал і обмеження	14
1.3. Інституційні фактори промислового розвитку в Україні	24
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ КЛЮЧОВИХ РИНКІВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РИНКУ ГАЗУ	27
2.1. Ринок продукції машинобудування та ОПК	28
2.2. Ринок продукції харчової промисловості	33
2.3. Ринок продукції деревообробної промисловості	37
2.4. Ринок продукції основної хімії та добрив	43
2.5. Ринок фармацевтичної продукції	47
2.6. Ринок продукції легкої промисловості	51
2.7. Ринок продукції металургії	56
2.8. Ринок газу	60
2.9. Нормативно-правове забезпечення розвитку промисловості та функціонування ринків промислових товарів	64
РОЗДІЛ 3. СПРИЯННЯ ІНВЕСТИЦІЯМ, ІННОВАЦІЯМ ТА СМАРТ-ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ	79
3.1. Ключові технології для модернізації промисловості	79
3.2. Інвестиційне забезпечення інноваційного оновлення промисловості: проблеми та рішення	85
РОЗДІЛ 4. ДОСТУП ДО ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ І РИНКІВ КАПІТАЛУ	98
4.1. Фінансові та інституційні обмеження модернізації промисловості в Україні	98
4.2. Фінансові та інституційні складові реалізації промислової політики	114
РОЗДІЛ 5. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	126
5.1. Освітньо-кваліфікаційна структура кадрового потенціалу промисловості: обмеження та можливості розвитку	126

Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення...

5.2. Пріоритети в модернізації вітчизняної профосвіти: завдання інноваційного та технологічного розвитку	135
5.3. Регіоналізація профтехнічної освіти в комплексі із соціальним партнерством.....	137
5.4. Розвиток механізмів взаємодії роботодавців з системою освіти	141
РОЗДІЛ 6. РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ТОРГІВЛЯ, ЕКСПОРТ, ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ	143
6.1. Аналіз стану глобальних зв'язків та ключові виклики міжнародної торгівлі.....	143
6.2. Механізми та інструменти сприяння інтеграції промисловості України у глобальний ринок.....	149
ВИСНОВКИ	153
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ ТА РИСУНКІВ	154

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АСУ ТП – автоматизовані системи управління технологічним процесом
АТ – акціонерне товариство
АФІ – активні фармацевтичні інгредієнти
ВАТ – відкрите акціонерне товариство
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВДВ – валова додана вартість
ВЕФ – Всесвітній економічний форум
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
ГТС – газотранспортна система
ДК – державна компанія
ДБ – державний бюджет
ІТ – інформаційні технології
ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології
ГЛДВ – глобальні ланцюги доданої вартості
КАС – карбамідо-аміачна суміш
КМУ – Кабінет Міністрів України
ЛФМ – лакофарбові матеріали
ММСБ – мікро-, малий і середній бізнес
МОН – Міністерство освіти і науки
МСП – малі та середні підприємства
МФО – міжнародні фінансові організації
МФУ – Міністерство фінансів України
МБ – місцевий бюджет
НАПН – Національна академія педагогічних наук
НБУ – Національний банк України
НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ННТР – наукові та науково-технічні роботи
НФК – нефінансові корпорації
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
ОПК – оборонно-промисловий комплекс
ПАТ – публічне акціонерне товариство
ПрАТ – приватне акціонерне товариство
ПТНЗ – професійно-технічний навчальний заклад
ПТО – професійно-технічна освіта
ПП – прямі іноземні інвестиції
СОТ – Світова організація торгівлі
СП – спільне підприємство
ТДВ – товариство з додатковою відповідальністю
ТКЕ – теплокомуненерго
ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization, FAO)
ФПГ – фінансово-промислові групи
ЦСЄ – Центральна та Східна Європа

ЮНІДО – Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (United Nations Industrial Development Organization, UNIDO)

ЮО – юридичні особи

ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН (United Nations Children's Fund)

B2B – бізнес для бізнесу (business to business)

CAFTA – Центральна американська угода про вільну торгівлю (The Central America Free Trade Agreement)

CUTIS – Канадсько-український проект підтримки торгівлі та інвестицій (Canada-Ukraine Trade and Investment Support project)

DCFTA – Поглиблена та всебічна зона вільної торгівлі між Україною та ЄС (Deep and Comprehensive Free Trade Area)

DSO – Days Sales Outstanding – період погашення дебіторської заборгованості

FDI – прямі іноземні інвестиції (Foreign direct investment)

FSC – Лісова опікунська рада (Forest Stewardship Council)

Hubs – цифрові інноваційні вузли

HACCP – система якості управління безпекою харчової продукції (Hazard Analysis and Critical Control Point)

IMD – Міжнародний інститут управлінського розвитку (International Institute for Management Development)

IPO – первинна публічна пропозиція (Initial Public Offering)

GDP – валовий внутрішній продукт (Gross Domestic Product)

Global G.A.P. – міжнародний стандарт для виробників сільськогосподарської продукції (The Worldwide Standard for Good Agricultural Practices)

GMP – міжнародний стандарт “Належна виробнича практика” (Good Manufacturing Practice)

GPA – Угоди про державні закупівлі

RCA – відносні порівняльні переваги (Revealed comparative advantage)

ROE – рентабельність власного капіталу (Return on Equity)

Питання промислового розвитку є одним з найактуальніших з огляду на необхідність забезпечення зростання та оновлення економіки не тільки в сучасній Україні, а й у багатьох країнах світу. Воно перебуває в центрі палких обговорень у середовищі політиків, урядовців, бізнесу, спільноти науковців та експертів, громадянського суспільства, і позиції та погляди щодо нього дуже відрізняються. Поки що в Україні не сформовано цілісного і системного уявлення про напрями необхідних трансформацій та завдання розвитку, яке б сприймалось усіма економічними агентами та зацікавленими особами як узгоджена програма перетворень.

У цій науковій доповіді представлено матеріали для дискусії з широкого кола питань промислового розвитку в Україні. Зокрема, поставлені питання стосовно спроможності промисловості стати ключовим елементом стратегії економічного розвитку, стану і проблемних рис її функціонування, вибору шляхів і заходів їх розв'язання, визначення пріоритетних галузей та застосування інструментів державного сприяння, перспектив подальшої інноваційно-технологічної модернізації та її інвестиційної підтримки, сприяння доступності фінансових ресурсів для суб'єктів промисловості, удосконалення системи підготовки кадрів відповідно до потреб промисловості, шляхів поглиблення глобальних зв'язків у сфері виробництва та реалізації продукції. Результатом такої дискусії, за задумом авторів, має стати формування чіткого стратегічного бачення необхідних перетворень у промисловому секторі, досягнення згоди між усіма учасниками процесу щодо можливих напрямів та механізмів здійснення таких перетворень, а також подолання фрагментарності промислової політики та забезпечення системності та скоординованості її механізмів у досягненні мети.

ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Центральною ознакою нинішнього економічного розвитку у світі є авангардна роль промисловості. Ця галузь справляє найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку, виробляючи значну частину ВВП, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання великої частки експортних доходів, створюючи та підтримуючи мільйони робочих місць, наповнюючи податковими платежами державну скарбницю, формуючи тим самим фундамент для сталого соціально-економічного розвитку країн.

1.1. Українська промисловість у глобальному вимірі

Роль промисловості як основного драйвера економічного зростання сьогодні визнається як розвиненими країнами, так і тими, що розвиваються. Представлені на рис. 1.1 дані наочно демонструють тісний зв'язок між економічним зростанням та промисловим розвитком як у ЄС, так і в Україні¹.

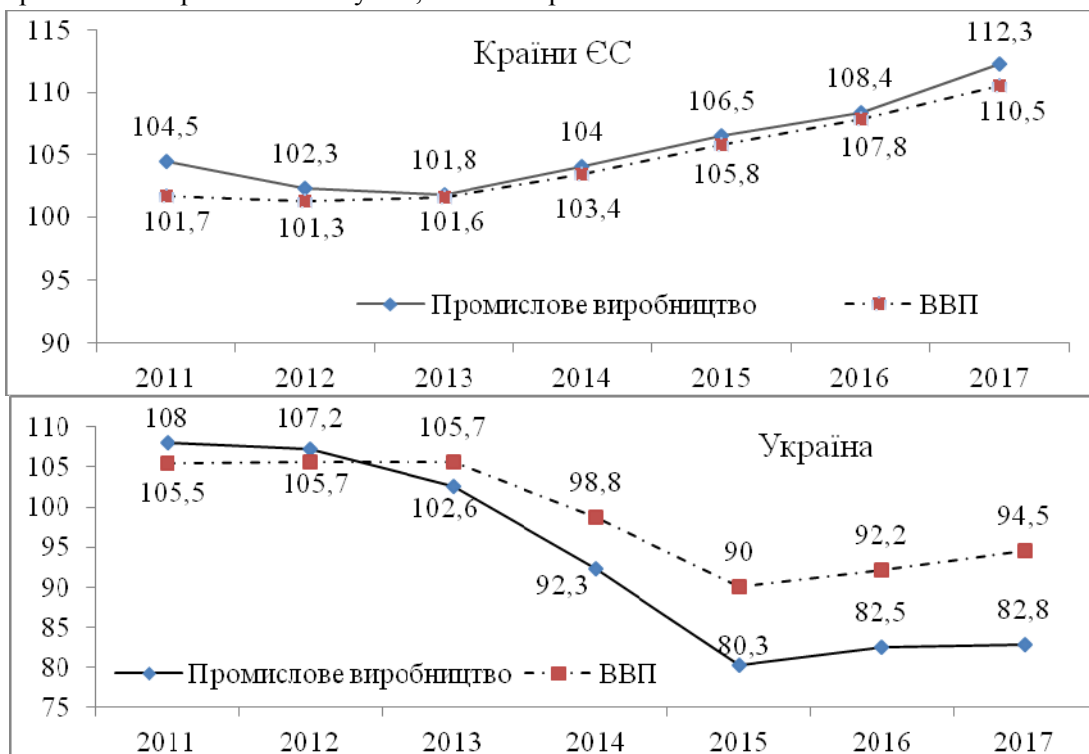

Рис. 1.1. Динаміка індексів промислового виробництва та ВВП країн ЄС та України, 2010=100

Джерело: щодо країн ЄС – побудовано за даними Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; щодо України – за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; ВВП за 2015–2017 рр. розраховано за даними Нацбанку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=62840463&cat_id=58037

¹ Тут і далі при посиланні на міжнародні джерела статистичної інформації слід брати до уваги, що до обрахунку показників, які характеризують промисловий розвиток (industry), відповідно до застосовуваної ними методики включено будівництво, на відміну від даних, що надає щодо промисловості Держстат України

Водночас за показником частки доданої вартості промисловості у ВВП за останні 10 років Україна відчутно втратила позиції не тільки щодо референтних країн-сусідів, а й опустилася нижче за середньосвітовий показник (рис. 1.2).

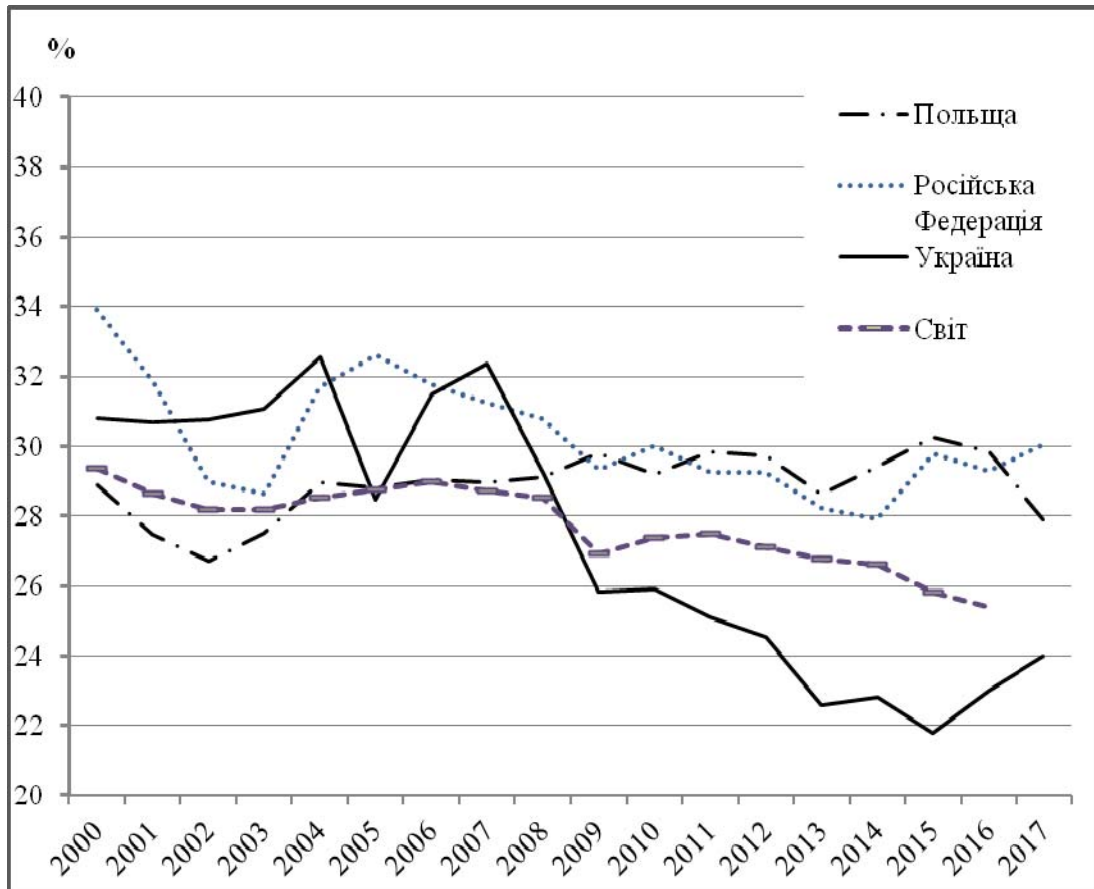

Рис. 1.2. Частка доданої вартості промисловості у ВВП, %

Джерело: за даними Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS>

Через це нерідко можна почути заяви, що Україна перетворюється з індустріальної країни в аграрну. На наш погляд, це не зовсім коректно, оскільки таке твердження створює хибний посил щодо причин сучасної стрімкої деіндустріалізації. Натомість дослідження місця промисловості країни у світовому вимірі та порівняння з референтними країнами дають краще уявлення щодо сучасного стану промислового сектора України, причин, що його зумовили, а також напрямів подальшого розвитку.

Так, за даними, представленими у табл. 1.1, чітко простежується, що за період 1990–2016 рр. частка аграрного сектора у ВВП України скорочувалась більш стрімкими темпами, ніж промислового, і, відповідно, співвідношення між часткою цих секторів змінилося на користь промисловості, а не навпаки.

Однак порівняння даних табл. 1.1 і табл. 1.2, де представлені аналогічні показники Польщі, дійсно дають підстави говорити про нашу країну як про більш аграрну, оскільки частка агросектора у ВВП перевищує аналогічний показник Польщі майже вп'ятеро. Але знову ж таки подібна ситуація не є надбанням останніх років. Такі структурні відмінності мали місце ще у 1990 р., коли на агросектор припадала четверта частка ВВП (нині – десята). Це дає підстави стверджувати, що однією з причин сучасного стану промислового сектора України і «аграризації» країни є структурні диспропорції, які сягають корінням іще в минуле століття і не є лише наслідком прорахунків на різних етапах реформування промислового сектора за час незалежності, як це іноді стверджують.

Таблиця 1.1

Основні показники економічного розвитку України

Показник	1990	1995	2000	2010	2016	2017
ВВП, у поточних цінах, млрд дол. США	81,46	48,21	31,26	136,01	93,27	112,15
Зміна обсягу ВВП, % до попереднього року	-6,30	-12,2	5,90	4,20	2,30	2,5
Інфляція, дефлятор ВВП, % до попереднього року	16,30	415,81	23,10	13,40	17,10	22,1
Сільське, лісове та рибне господарство, додана вартість, % від ВВП	24,45	13,77	14,49	7,45	11,63	10,23
Промисловість (включаючи будівництво), додана вартість, % від ВВП	42,61	38,16	30,84	25,90	22,99	23,98
Послуги, додана вартість, % від ВВП	28,54	37,48	39,53	55,09	50,16	50,27
Експорт товарів та послуг, % від ВВП	27,64	47,07	62,44	47,05	49,30	47,95
Імпорт товарів та послуг, % від ВВП	28,72	50,16	57,41	51,10	55,52	54,27
Експорт продукції переробної промисловості, % від ВВП	...	...	39,56	32,36	27,48	...
Імпорт продукції переробної промисловості, % від ВВП	...	...	25,34	29,26	33,95	...

Примітка: крапки (...) – відомості відсутні.

Джерело: за даними Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

Таблиця 1.2

Основні показники економічного розвитку Польщі

Показник	1990	1995	2000	2010	2016	2017
ВВП, у поточних цінах, млрд дол. США	65,98	142,14	171,88	479,26	471,36	524,51
Зміна обсягу ВВП, % до попереднього року	-7,02	6,95	4,56	3,60	2,86	4,55
Інфляція, дефлятор ВВП, % до попереднього року	55,25	27,98	6,12	1,66	0,42	2,01
Сільське, лісове та рибне господарство, додана вартість, % від ВВП	...	5,53	3,09	2,57	2,38	1,68
Промисловість (включаючи будівництво), додана вартість, % від ВВП	...	33,56	28,88	29,18	29,84	27,88
Послуги, додана вартість, % від ВВП	...	49,09	56,76	56,23	56,29	58,30
Експорт товарів та послуг, % від ВВП	25,93	22,96	27,23	40,06	52,26	53,39
Імпорт товарів та послуг, % від ВВП	19,35	20,72	33,56	42,05	48,21	49,40
Експорт продукції переробної промисловості, % від ВВП	...	...	16,00	29,00	37,00	...
Імпорт продукції переробної промисловості, % від ВВП	...	...	23,00	29,00	34,00	...

Примітка: крапки (...) – відомості відсутні.

Джерело: за даними Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

Для дослідження місця країни у світовому вимірі та порівняльного аналізу з референтними країнами ми скористалися даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ)². За цими даними Україна посідає 43-тє місце у світі зі 100 аналізованих країн за поточним рівнем розвитку промисловості та відноситься до країн з рівнем розвитку промислового потенціалу, нижчим за середній порівняно з іншими країнами у світі, при цьому такий рівень більшою мірою обумовлений масштабами промислового виробництва, а не складністю та комплексністю промислових процесів. Так, за внеском переробної промисловості у ВВП (12,3% доданої вартості в 2016 р.) Україна випереджає такі країни, як Франція та Велика Британія (рис. 1.3).

² ВЕФ оцінює промисловий розвиток країн за двома ключовими напрямками: поточним рівнем розвитку промислової бази та факторами, що сприяють зростанню промисловості в майбутньому.

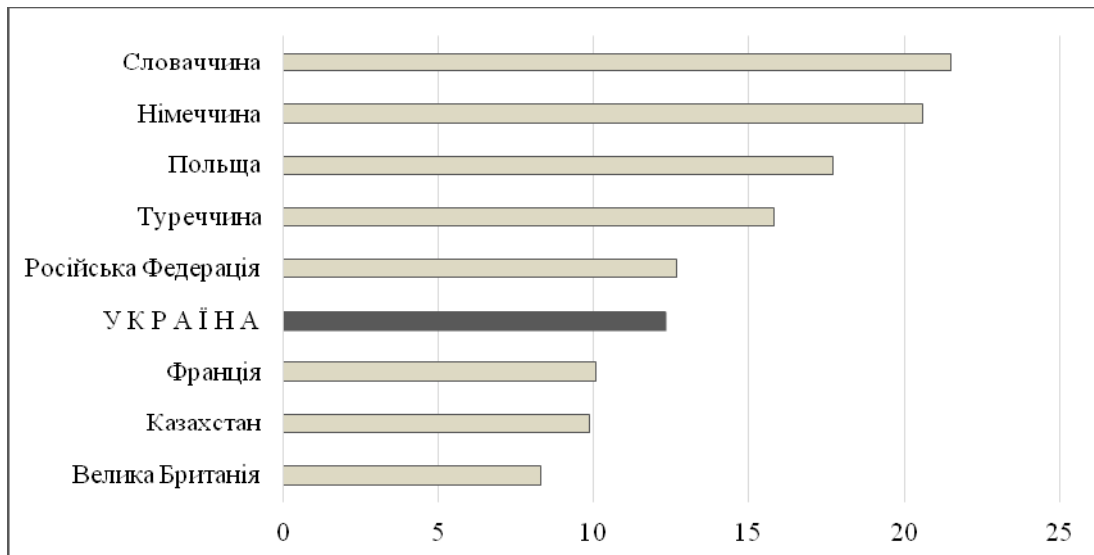

Рис. 1.3. Частка доданої вартості переробної промисловості у ВВП України, %

Джерело: The Readiness for the Future of Production Report 2018 / World Economic Forum. 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny. Geneva, Switzerland. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

Однак за часткою технологічних та високотехнологічних галузей у доданій вартості переробної промисловості місце України порівняно з Польщею, Великою Британією, Словаччиною, Францією, Німеччиною перебуває значно нижче (рис. 1.4).

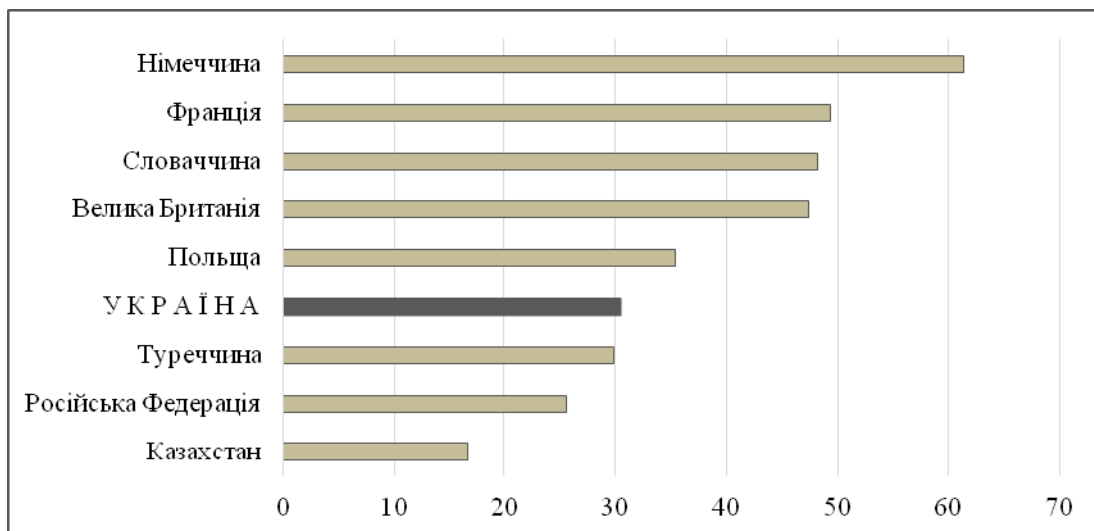

Рис. 1.4. Частка технологічних і високотехнологічних галузей у доданій вартості переробної промисловості, %

Джерело: The Readiness for the Future of Production Report 2018 / World Economic Forum. 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny. Geneva, Switzerland. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

Однією з причин такого є насамперед низька інноваційна активність. Так, за рівнем витрат на дослідження та розробки Україна посідає 50-те місце, а за обсягами впровадження бізнесу нових технологій – 71-ше місце, значно відстаючи від країн-сусідів. Крім того, до гальмування інноваційного розвитку призводить і низька позиція щодо державних закупівель високотехнологічних товарів (72-ге місце) та залучення іноземних інвестицій (46-ге місце), що демонструє рис. 1.5.

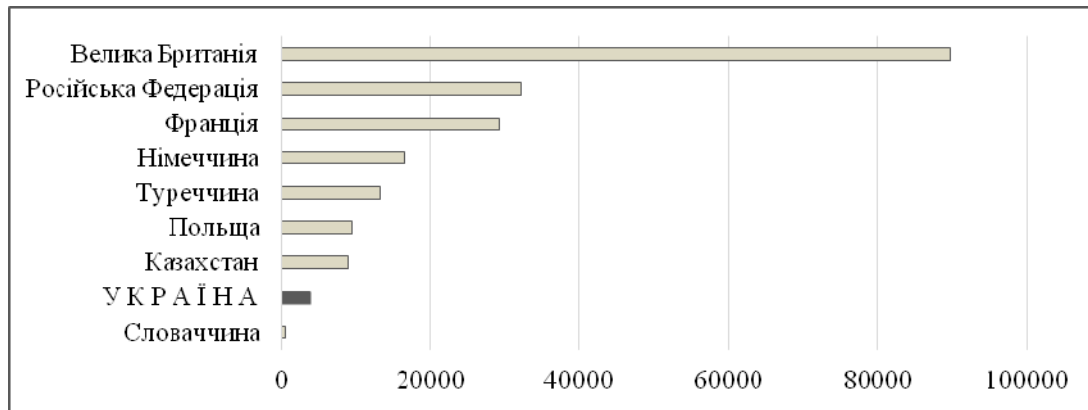

Рис. 1.5. Прямі іноземні інвестиції в промисловість, млн дол. США

Джерело: The Readiness for the Future of Production Report 2018 / World Economic Forum. 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny. Geneva, Switzerland. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

За показником надходження прямих іноземних інвестицій Україна посідає передостаннє місце у групі референтних країн (рис. 1.5) – 59-те місце, а обсяг залучених іноземних інвестицій у переробну промисловість України становить лише 12% обсягу російських ПІІ.

Традиційними перевагами України є високий рівень розвитку людського капіталу і значний внутрішній ринок, однак і в цих напрямках також є певні проблеми. Зокрема, одне з найгірших місць України в рейтингу ВЕФ за показником здатності залучати та утримувати таланти – 90-те місце, низькі показники з підвищення кваліфікації на робочих місцях – 65-те місце. Водночас українські університети перебувають на досить високому – 38-му – місці за якістю освіти, але при цьому якість професійної освіти оцінюється ВЕФ на нижчому рівні – 43-тя позиція.

Наступний важливий аспект промислового розвитку – це кадрове забезпечення промисловості. За цим показником Україна має досить високий ступінь залучення населення у промисловість – 12,6% усього працездатного населення, що відповідає середнім значенням показника у групі досліджуваних країн (рис. 1.6). Приклади країн з потужним промисловим потенціалом – Словаччини, Туреччини, Польщі – свідчать про важливість нарощення трудового потенціалу для інтенсивного промислового розвитку.

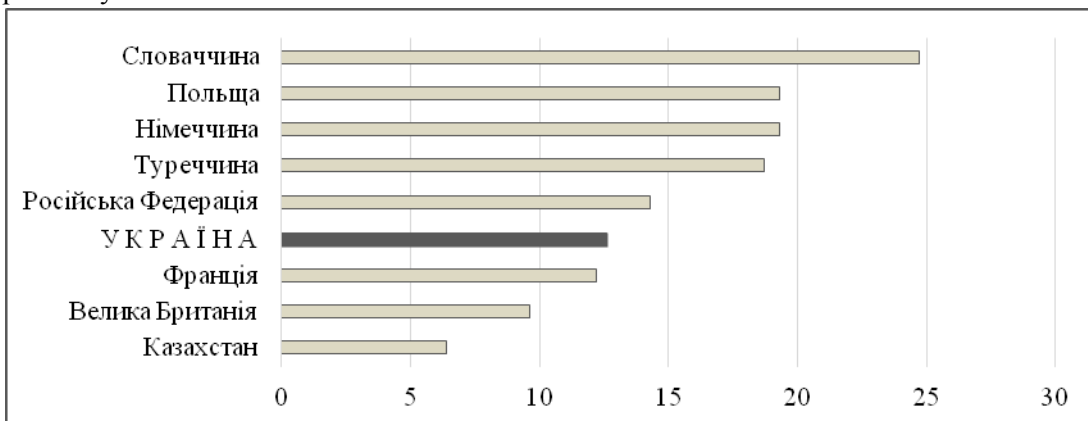

Рис. 1.6. Частка зайнятих працівників у переробній промисловості, % до загальної кількості зайнятих

Джерело: The Readiness for the Future of Production Report 2018 / World Economic Forum. 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny. Geneva Switzerland. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

Розділ 1. Промисловість як ключовий елемент стратегії розвитку

Інші показники, що характеризують готовність промисловості України до майбутнього, представлені в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Місце України за ключовими драйверами в рейтингу 100 країн світу із готовності промисловості до майбутнього

Показник	Місце України	Оцінка
 Розвиток технологій та інновацій	74	3,5
Роль прямих іноземних інвестицій у передачі технологій	95	3,5
Розвиток промислових кластерів	87	3,1
Упровадження бізнесом нових технологій	71	4,3
Рівень витрат на дослідження та розробки стосовно ВВП, %	50	0,7
Держзакупівлі передової технологічної продукції	72	3,0
Інвестиції компаній у технології, що розвиваються	60	3,5
Взаємодія між стейкхолдерами	47	3,7
Число абонентів мобільного зв'язку на 100 осіб	32	132,6
 Людський капітал	34	5,8
Здатність залучати та утримувати таланти	90	2,4
Підвищення кваліфікації на робочих місцях	65	4,0
Якість професійної освіти	43	4,3
Наявність вчених та інженерів	24	4,7
Якість викладання природничо-наукових дисциплін	24	4,8
Розвиток навичок роботи з цифровими пристроями у населення	32	4,7
Якість університетів	38	6,0
 Міжнародна торгівля, інвестиції та інфраструктура	59	5,1
Якість логістичних послуг	71	2,8
Обсяг експорту та імпорту по відношенню до ВВП, %	29	104,8
Обсяг кредитування приватного сектора по відношенню до ВВП, %	64	47,3
Розвиток енергетичної інфраструктури	51	82,3
Розвиток транспортної інфраструктури	74	38,2
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млн дол. США	46	3921,4
 Розвиток інституційного середовища	94	3,4
Рівень корупції	89	29,0
Ефективність держрегулювання	99	52,8
Орієнтація держполітики на довгострокову перспективу	91	2,7
 Сталий розвиток	88	4,6
Рівень викидів CO ₂ на одиницю ВВП, Мт/млрд дол. США	99	1,8
Частка атомної та альтернативної енергетики в енергетичному балансі, %	50	0,2
Очищення стічних вод	58	73,3
 Попит на продукцію	58	4,5
Число оцінюваних споживачами чинників при ухваленні рішення про покупку	78	3,1
Обсяг ринку	45	54,5

Джерело: Readiness for the Future of Production Report 2018 of The World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

Аналіз конкурентних переваг окремих секторів української промисловості відносно світового рівня свідчить, що сьогодні для України конкурентними є лише галузі з високою сировинною складовою, що показано на рис. 1.7.

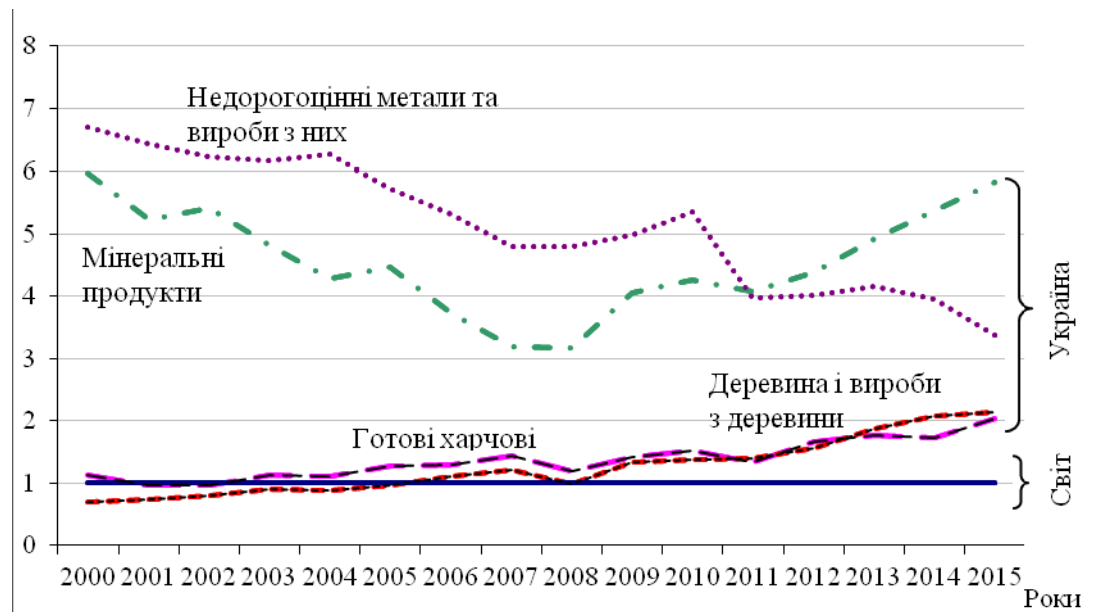

Рис. 1.7. Відносні порівняльні переваги³ окремих видів промислової продукції України відносно світового рівня

Джерело: за даними Світового банку. URL:

<http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Compare/country/>

UKR/indicator/RCA/partner/WLD/product/25-26/country/WLD;/show/line

Отже, сучасна світова практика переконливо свідчить, що стабільне економічне зростання можливе лише на основі випереджаючого індустріального розвитку. Для України також немає іншої альтернативи, як відновлення та модернізація промислового сектора на основі розроблення та втілення індустріальної політики, яка відповідає новим правилам, що постають у зв'язку з активізацією інтеграції до глобального економічного простору, та новими викликами, глобального та внутрішнього характеру (стрімкими змінами в технологіях, появою нових виробництв, кліматичними змінами, розривами у продуктивності праці, лібералізацією торгівлі, збільшенням частки людей літнього віку, трудовою міграцією, необхідністю територіальної консолідації та регіональної інклюзії).

1.2. Промисловість в економіці країни: потенціал і обмеження

Промисловість в Україні є однією з провідних галузей національного господарства, що формує фундамент соціально-економічного розвитку. Створена у промисловості **додана вартість** становила 647 млрд грн у 2017 р., а її частка у ВВП – 21,7% (рис. 1.8). Ключова галузь промисловості – переробна, тут було вироблено 369 млрд грн доданої вартості, або 12,4% ВВП. **Експорт промислової продукції** сягав 32 млрд дол. США, що відповідало 73% усього товарного експорту країни. **Роботою у**

³ Revealed comparative advantage (RCA) розраховується таким чином:

$$RCA_{ij} = \frac{x_{ij} / X_i}{x_{wj} / X_w}$$

де RCA_{ij} – порівняльні переваги країни і щодо експорту товару j ;

x_{ij} – експорт товару j країни i ;

X_i – загальний експорт країни i ;

x_{wj} – світовий експорту w товару j ;

X_w – загальний світовий експорт w .

Якщо показник перевищує 1, це означає, що країна має наявну порівняльну перевагу в товарі, якщо менший за 1 – країна має наявний порівняльний недолік у товарі.

промисловості забезпечено 15% зайнятого населення, а заробітки працівників промисловості перевищують середній розмір заробітної плати по економіці.

Рис. 1.8. Частка основних видів економічної діяльності промисловості у ВВП України у 2005–2017 рр., %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Обмеження промислового розвитку, що зумовлені різними чинниками, негативно впливають на всю економіку країни, а саме.

➤ **Стагнація промисловості спричинює послаблення національної економіки.**

Поточний стан української промисловості не відповідає вимогам, що диктуються умовами глобальних змін. Промислове виробництво перестало бути основним чинником зростання національної економіки. Індекс промислового виробництва скоротився до менш ніж 70% у 2017 р. порівняно з 2007 р. Аналогічна картина спостерігається за основними видами промислової діяльності (рис. 1.9). Падіння промислового виробництва загалом, а особливо виробництва інвестиційної продукції, спричинює негативні наслідки відставання та послаблення національної економіки, втрату конкурентних позицій України на світових ринках.

Непоправних втрат зазнала Україна та її промисловий потенціал унаслідок воєнної агресії східного сусіда, окупації та анексії промислово інтенсивних регіонів Донбасу та Криму, розграбування майна підприємств, згорання виробництва на непідконтрольних українській владі та прилеглих до них територіях, ведення торговельної війни проти українського експорту, що призвело до руйнування промислових потужностей, розриву традиційних внутрішніх і зовнішніх господарських зв'язків, обвального скорочення масштабів виробництва.

Водночас розширення зв'язків з європейськими партнерами чинить вагомий позитивний вплив на розвиток промислового потенціалу країни. Цьому сприяє дія Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, особливо існування зони вільної торгівлі. Українські експортери частково компенсували втрату ринків колишнього партнера завдяки активізації торговельних відносин з ЄС, який став для України основним торговим партнером і ключовим іноземним інвестором.

Рис. 1.9. Індекси промислової продукції за видами діяльності промисловості у 2008-2017 рр., %, 2007 = 100

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

➤ **Погіршення технологічної структури промисловості призводить до зниження конкурентоспроможності економіки.**

Зміни у технологічній композиції промисловості демонструють тенденцію до погіршення її структури. Збільшується частка низькотехнологічних виробництв при суттєвому зменшенні середньотехнологічних та помірному – високотехнологічних. Примітно, що скорочується частка продукції машинобудування, а, відповідно, технологічна структура промисловості архаїзується, внаслідок чого знижується конкурентоспроможність економіки і погіршується місце країни у світовому поділі праці.

➤ **Малі обсяги витрат на науку та інновації не забезпечують потреб технологічної трансформації промисловості.**

Відсутність технологічного поступу зумовлена низькою інноваційною активністю промислових підприємств і нестачею попиту на здобутки науки, що залежить від фінансових причин. Якщо глобальною тенденцією на сучасному етапі розвитку є зростання питомих витрат на наукові дослідження і розробки у ВВП з метою створення та подальшої комерціалізації наукових знань, то в Україні відбувається їх скорочення. Так, упродовж 2000–2016 рр. у країнах ОЕСР наукоємність ВВП зросла з 2,12 до 2,35%, у країнах ЄС (28) – з 1,67 до 1,94%, у Китаї – більш ніж подвоїлася, збільшившись з 0,89 до 2,12%⁴. Наукоємність ВВП України за цей же період знизилася з 1,14 до 0,48%⁵, що значно менше критичного рівня.

Брак фінансування інноваційної діяльності спричинює консервацію існуючої технологічної структури економіки та гальмування розвитку наукоємних виробництв. Технологічне відставання економіки України відбувається на тлі світових тенденцій

⁴ OECD Data. Main Science and Technology Indicators. URL: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>.

⁵ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Київ: Державна служба статистики України, 2017.

до формування нової довгої науково-технологічної хвилі. Остання спричинює інноваційні зрушення у світовому виробництві на основі старт-технологій та Індустрії 4.0, створення нових галузей і ринків. Суперечності між напрямками технологічних зрушень в Україні та у світі створюють передумови до втрати перспективних зовнішніх ринків і консервації сировинної спеціалізації країни у світовому поділі праці. Модернізація виробництва в Україні та впровадження Індустрії 4.0 гальмуються з причин нестачі інвестиційних ресурсів.

➤ **Нестача доходів підприємств промисловості обмежує забезпечення власним інвестиційним ресурсом відтворення виробничого потенціалу.**

Підприємства промисловості перебувають у кризовому фінансовому стані, потерпають від гострої нестачі наявних доходів. Діяльність ключових для промислового відродження галузей упродовж останніх років є збитковою, тобто прибутки прибуткових підприємств менші за збитки збиткових. Частка підприємств промисловості, які одержали збитки, становить 27–35% у загальній кількості підприємств. Скорочення прибутку підприємств – основного джерела їхніх заощаджень та інвестицій – та збитковість діяльності призводить до затухання інвестиційної активності у промисловості. Продовження тенденцій до зниження рівня доходів і прибутків підприємств посилюватиме ризики подальшої деградації промисловості через неможливість забезпечувати власним інвестиційним ресурсом навіть просте відтворення виробничого потенціалу, а модернізацію і поготів.

➤ **Низька продуктивність промисловості за обсягом створеної доданої вартості є відображенням деіндустріальної моделі економіки.**

Рис. 1.10. Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості промисловості у 2010-2016 рр., у постійних цінах 2010 р., %, 2010 = 100

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Обсяги доданої вартості, створеної у промисловості, скорочуються (рис. 1.10.), що призводить до втрат для економіки. Вагомо впливає на такі втрати незадовільний фінансовий стан промисловості. Масштаби втрат можна оцінити за такими даними: фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток, у середньому становив 4,6–4,8% ВВП у 2014–2016 рр., а тих, які одержали збиток, – 13,7–15,3% ВВП. У підсумку обсяги збитків промисловості перевищували обсяги прибутків і сукупний від'ємний результат сягав 9,2–10,5% ВВП.

Від’ємні значення фінансових результатів свідчать про скрутне становище підприємств промисловості, їх неспроможність покривати витрати власними доходами, що слугує чинником їх декапіталізації. Крім того, ці фінансові результати віддзеркалюють обмежену здатність підприємств промисловості створювати додану вартість і прибутки, що спричинює виникнення кризових явищ у національній економіці. Також вони свідчать про те, що досі діє деіндустріальна модель економіки, що веде до деградації та занепаду, а «створення високотехнологічної індустріальної моделі вітчизняної промисловості, нарощування виробництва товарів з високою доданою вартістю»⁶ залишається завданням на перспективу.

➤ **Несприятливий інвестиційний клімат гальмує розвиток індустріального бізнесу.**

Здатність промислових компаній успішно вести бізнесову діяльність критично залежить від інвестиційного клімату, в якому вони функціонують. Інвестиційний клімат у нашій країні характеризується незадовільним станом фінансового ринку та обмеженою доступністю кредитних ресурсів для позичальників. Україна за розвитком фінансового ринку у глобальному рейтингу конкурентоспроможності ВЕФ (2017–2018 рр.) посідає 120-те місце серед 137 країн і має бал 3,1 за шкалою від 1 до 7 можливих⁷. Рейтинг країни за більшістю показників розвитку фінансового ринку не перевищує 103-тю позицію. Тож неефективна та недостатньо розвинена фінансова система країни перешкоджає мобілізації як внутрішніх заощаджень, так і глобального капіталу.

Складність доступу індустріального бізнесу до фінансових ресурсів є одним з найбільш проблемних аспектів інвестиційного клімату в Україні. Витоки цієї проблеми полягають у низькому рівні накопичення валових заощаджень в економіці, а її гострота в останні роки пов’язується з нестабільністю фінансового сектора та ненадійністю суб’єктів реального бізнесу як позичальників.

В останні роки чи не найвпливовішим чинником погіршення інвестиційного клімату в Україні є політична нестабільність, зумовлена російською агресією. Поки тривають воєнні дії, слід очікувати того, що зберігатимуться високі інвестиційні ризики, які не сприятимуть додатковому припливу капіталу у вітчизняну економіку. Тож умови відтворення не покращуватимуться без зусиль держави щодо відновлення миру та єдності країни.

➤ **Брак інвестиційних ресурсів: недостатність джерел та обсягів валового нагромадження основного капіталу.**

Вузькість основного джерела нагромадження основного капіталу в Україні спричинює недобір інвестиційного ресурсу економіки. Скорочення валових заощаджень залишалося панівною тенденцією упродовж 2004–2013 рр., коли їх рівень зменшився з 30,6 до 10,4% ВВП. Зростання валових заощаджень відновилося тільки у 2014 р. і досягло 19,2% ВВП у 2016 р. Проте рівень валових заощаджень, що відзначався в Україні останніми роками, значно відстає від середньосвітового, який становив 24,4% у 2016 р. Особливо помітна різниця між Україною та країнами – лідерами сучасної індустріалізації – Китаєм (46,1% ВВП), Кореєю (35,7), Індією (30,2), В’єтнамом (29,0% ВВП). Брак інвестиційних ресурсів в Україні унеможливорює здійснення інноваційно-технологічного оновлення промислових потужностей та індустріального відродження економіки.

⁶ Постанова КМУ «Про утворення Національного комітету з промислового розвитку» від 11 жовтня 2016 р. № 711. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249412905>

⁷ The Global Competitiveness Index. 2017–2018 edition. Country. Economy profiles. Ukraine. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR>

Валове нагромадження основного капіталу відбувається у недостатніх обсягах – в межах 13,5–15,5% ВВП. Повернення країни на шлях сучасного індустріального розвитку може відбутися за умови збільшення валового нагромадження основного капіталу до не менш ніж середньосвітового рівня (23,2% ВВП у 2016 р.) або й вищого, як у В'єтнамі (23,7), Індії (27,1), Китаї (42,9% ВВП). З низьким рівнем валового нагромадження основного капіталу пов'язана недостатність інвестиційного ресурсу, гальмування процесів оновлення основного капіталу і підвищення рівня зношування основних засобів.

➤ **Галузевий розподіл інвестицій, що орієнтований на низькотехнологічні галузі, не забезпечує структурно-технологічну модернізацію виробництва.**

Низький інвестиційний потенціал залишається зловоденним питанням для індустріального бізнесу в Україні. Промисловість дуже обмежена у фінансових ресурсах – серед джерел інвестування дедалі посилюється абсолютна перевага власних коштів підприємств. Галузь перебуває в ситуації глибокого дефіциту зовнішніх джерел фінансування інвестицій, жорстких цінових обмежень на залучення позик.

Галузевий розподіл інвестицій не відповідає потребам структурної і технологічної модернізації виробництва. Інвестиційна діяльність зосереджується у вузьких сферах, які забезпечують надприбутки. Високотехнологічний сектор промислового виробництва залишається недоінвестованим, особливо порівняно з рештою технологічних секторів (зокрема, такими видами діяльності, як харчова промисловість, металургія, деревообробна промисловість тощо). Інвестиції у види промислових виробництв, що спеціалізуються на виготовленні технологічно містких інвестиційних товарів (верстатів, приладів, електроніки, електротехніки), є мізерними. Через відсутність інвестицій на межу існування поставлено такі машинобудівні виробництва, як виробництво суден і човнів, мотоциклів і велосипедів, різних видів машин і устаткування загального і спеціального призначення. Спостерігається скорочення капітальних інвестицій у виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань. Прямим наслідком нестачі інвестицій у цей вид промислової діяльності стала неможливість забезпечити технікою власного виробництва (машинами, устаткуванням, верстатами) потреби технологічного відтворення і модернізації економіки, а тому і надалі посилюватиметься імпортозалежність економіки від іноземних виробників інвестиційних товарів.

Міжгалузевий розподіл інвестицій свідчить про відсутність підвалин для масштабної технологічної модернізації промисловості. З огляду на галузеву структуру інвестицій можна передбачити, що у коротко- і середньостроковій перспективі збережеться традиційна спеціалізація економіки, коли домінують сировинно-добувні та низькотехнологічні види промислової діяльності, орієнтовані на експорт, а також посилюватиметься роль енергетичного сектора.

➤ **Висока залежність від імпорту засобів виробництва поглиблює технологічну залежність національної економіки.**

Висока залежність від імпорту засобів виробництва є проявом технологічної залежності національної економіки. За рахунок імпорту задовольняється понад 80% потреби в інвестиційних товарах машинобудівної групи. Такі іноземні інвестиційні товари становлять 30% у валовому нагромадженні основного капіталу України. Нemoжливість задовольнити внутрішній попит на засоби виробництва за рахунок вітчизняної пропозиції спричинює тотальну залежність економіки країни від імпорту, гальмує інноваційні процеси, стримує розвиток машинобудування та створює загрози економічній стабільності країни.

➤ **Недосконалість товарних ринків ускладнює конкурентне середовище для промислового бізнесу.**

Наразі особливістю української промисловості залишається високий рівень монополізації більшості промислових виробництв та ринків. Монопольний чинник заважає формуванню у бізнесу мотивації до інноваційної діяльності внаслідок необмежених можливостей щодо отримання та використання надприбутків, що переважно мають рентне походження.

➤ **Несприятливі умови для промислового експорту стримує розширення виробництва.**

Обмеженість умов для активізації зовнішньої торгівлі заважає просуванню продукції національних виробників на товарні ринки, стримує ефективне функціонування ринків. Промисловість потребує розширення масштабів попиту на продукцію, інтеграції до регіональних і глобальних ланцюжків створення доданої вартості; удосконалення правил доступу на ринки, диверсифікації географічної та товарної структури промислового експорту.

➤ **Низький рівень продуктивності праці за вимірами створеної доданої вартості.**

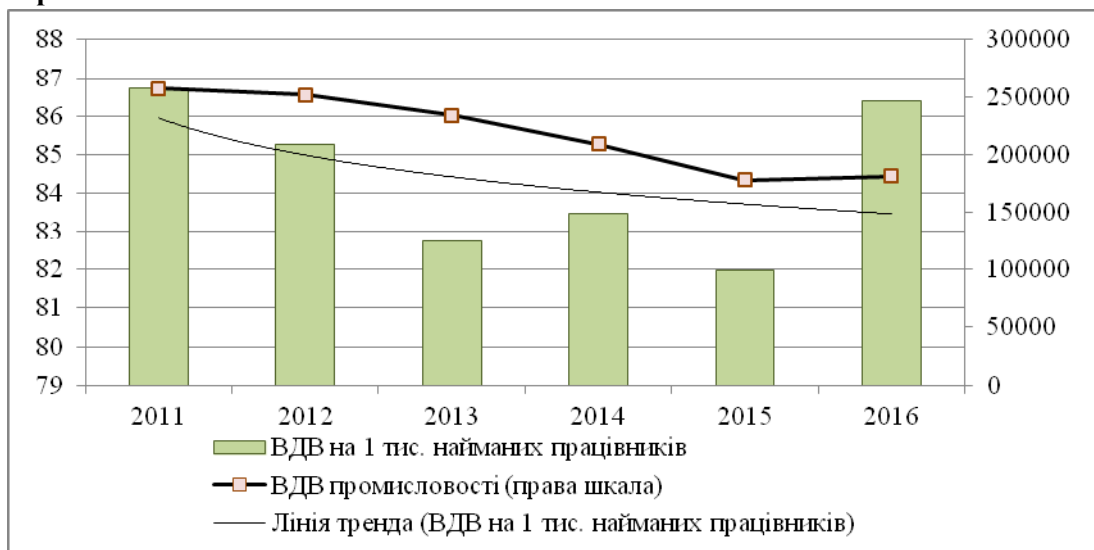

Рис.1.11. Валова додана вартість промисловості в розрахунку на 1 тис. найманих працівників у 2011–2016 рр., постійні ціни 2010 р., млн грн

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Хоча продуктивність праці у промисловості й дискретно змінювалася упродовж 2011–2016 рр. (рис. 1.11), проте панувала тенденція до її скорочення. Підвищення продуктивності останнім часом було продиктоване двома протилежними тенденціями – падіння виробництва ВДВ припинилося, а зменшення чисельності найманих працівників продовжувалося.

За ефективністю праці Україна не наблизилася до провідних країн світу. Погодинна оплата праці в Україні менша, ніж у Болгарії, Словаччині, Польщі, не кажучи про Німеччину чи Францію. Частка витрат на оплату праці у структурі витрат на виробництво промислової продукції залишається на рівні 10%, а частка оплати праці у ВВП у 2016 р. зменшилася до 36,8%.

Низька заробітна плата працівників слугує вагомою конкурентною перевагою національного ринку праці, якою зловживають. Відставання рівня зарплат порівняно з сусідніми країнами дестимулює економічну активність громадян в Україні, посилює ризики трудової еміграції та зумовлює дефіцит робочої сили на ринку праці.

➤ **Невідповідність кадрового забезпечення потребам промисловості обмежує можливості її модернізації.**

Потреби промислового бізнесу у працівниках певної професійної та кваліфікаційної підготовки дедалі більше залишаються незадоволеними, хоча водночас відбувається скорочення зайнятості у різних секторах промисловості. Чисельність населення, зайнятого у промисловості, невинно зменшується як в абсолютному, так і у відносному вимірах (рис. 1.12). Навіть за останні роки чисельність таких осіб зменшилася з 2,9 млн у 2014 р. до 2,5 млн у 2016 р., а їх частка у сукупних показниках по економіці скоротилася з 16,0 до 15,3%.

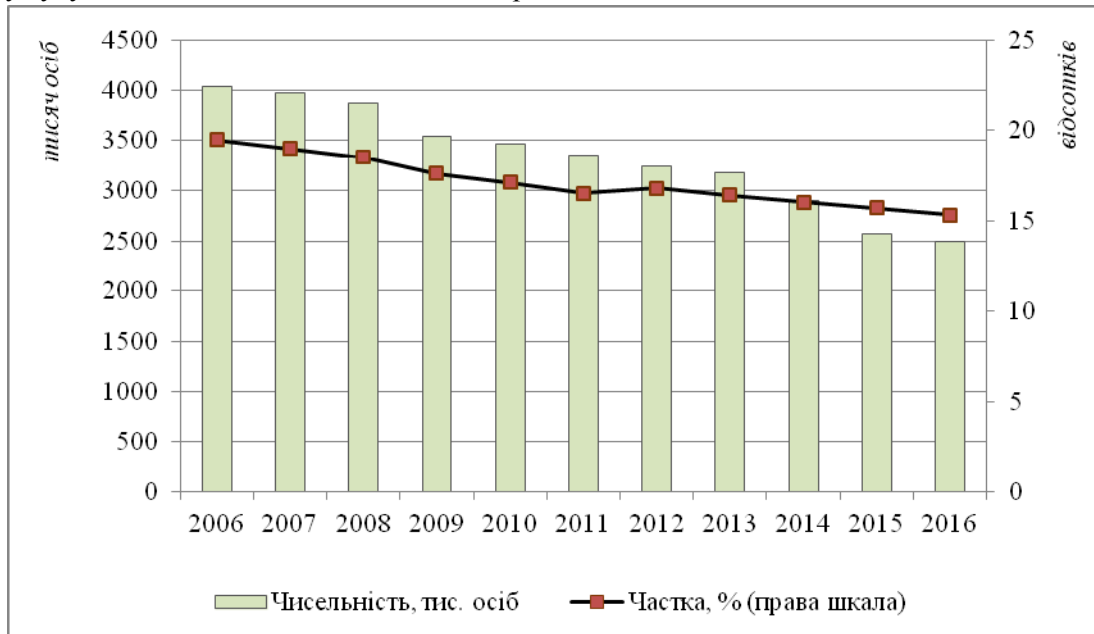

Рис. 1.12. Зайняте населення у промисловості та його частка у загальній зайнятості у 2006–2016 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Належне задоволення потреб промисловості у кваліфікованій робочій силі можливе за умов здійснення заходів з удосконалення системи освіти і підготовки кадрів, організації ефективної роботи професійно-технічної освіти, налагодження фахової підготовки і стажування у провідних компаніях на транскордонній основі, полегшення мобільності між системами освіти, підтримки освітніх програм.

➤ **Виробнича інфраструктура не задовольняє потреби індустріального розвитку.**

Стан виробничої інфраструктури в Україні не відповідає потребам індустріального розвитку. Професійні асоціації промисловців, експерти наголошують на цій проблемі як такій, що істотно погіршує інвестиційний клімат та гальмує розширення виробництва⁸. Так, ключові галузі української промисловості – гірничо-металургійний комплекс, енергетика, хімія, виробництво будматеріалів, а також аграрний сектор дуже залежать від залізниці, яка є основним, а часто і безальтернативним перевізником⁹. Проте наразі велика державна монополія у галузі транспорту –

⁸ Каленков Александр. Укрзалізниця тормозит рост экономики. *НВ Бизнес*. 11 сентября 2018. URL :# <https://biz.nv.ua/experts/kalenkov/ukrzhaliznitsa-tormozit-rost-ukrainskoj-ekonomiki-2493308.html>; Пасько Даниил. Страна постоянно растущего инвестиционного потенциала. *НВ Бизнес*. 24 сентября 2018. URL: <https://biz.nv.ua/experts/daniil-pasko/strana-postojanno-rastushchego-investitsionnoho-potentsiala-2496113.html>

⁹ Каленков Александр. Укрзалізниця тормозит рост экономики. *НВ Бизнес*. 11 сентября 2018 г. URL : <https://biz.nv.ua/experts/kalenkov/ukrzhaliznitsa-tormozit-rost-ukrainskoj-ekonomiki-2493308.html>

Укрзалізниця – не в змозі забезпечити значну частину попиту на перевезення вантажів (приблизно 20%), що змушує виробників користуватися послугами автоперевізників, середній тариф яких в 11 разів вищий від залізничного¹⁰. Фізична неможливість залізниці доставляти вантажі від виробників продукції до замовників на внутрішньому та зовнішніх ринках створює штучні обмеження для зростання виробництва.

Підприємства різних видів транспорту часто-густо мають застарілий парк машин, експлуатуючи їх далеко понад нормативні терміни. Наприклад, рухомий склад Укрзалізниці вкрай застарів фізично та морально – він експлуатується із перевищенням строків служби, встановлених заводами-виробниками, зокрема: середнє зношування вантажних вагонів становить 91%, парку локомотивів – 96% (у т.ч. електровозів – 93%, тепловозів – 100%), дизель-поїздів – 97%, електропоїздів – 86%¹¹. Переважну частину парку становлять електровози, магістральні тепловози, маневрові тепловози та інші локомотиви, спроєктовані та виготовлені ще у 1950–1960 рр. Відповідно, зростає кількість позапланових ремонтів і витрати на ремонти застарілого тягового рухомого складу збільшуються на 40–60%, що неминуче відображається на тарифах із перевезення.

Оновлення тягового рухомого складу Укрзалізниці розпочала тільки 2018 р. із закупівлі 30 магістральних тепловозів за контрактом з американською компанією General Electric¹², що будуть поставлені до кінця 2018 р. Між тим парк електровозів компанії налічує близько 800 одиниць, їх середній вік дорівнює 39,2 року, тому потреби в заміні майже вдсятеро перевищують обсяги закупівлі. Компанія планує протягом наступних семи років придбати не менше 200 локомотивів і до 500 нових електровозів тільки до 2029 р. Вантажні та пасажирські вагони для Укрзалізниці виготовляють вітчизняні підприємства, а от виробництво сучасних локомотивів довіряють тільки іноземним компаніям¹³ і лише згодом частина виробництва буде локалізована в країні.

Пропускна спроможність окремих дільниць та напрямків мережі залізничних шляхів перебуває у критичному стані. Аварійний стан шляхів, невиконання планових ремонтів і модернізації призвели до закриття для руху поїздів тисяч кілометрів колій та понад тисячі стрілочних переводів. Давно прострочено терміни ремонтів, але продовжується експлуатація 7083 км колії¹⁴; визнано дефектними 15 залізничних тунелів та 1500 залізничних мостів; рівень зношування основних фондів по господарству сигналізації та зв'язку досяг 94%.

¹⁰ Костенко Анна. Знос парку вагонів-зерновозів Укрзалізниці становить 97,8% – аналітики. *Traktorist.ua*. 24 липня 2018. URL: <https://traktorist.ua/news/2146-znos-parku-vagoniv-zernovoziv-ukrayini-stanovit-978-analitiki>

¹¹ Пояснювальна записка до консолідованого проекту фінансового плану ПАТ «Українська залізниця» на 2018 рік. URL: http://www.uz.gov.ua/about/investors/financial_statements/kfp/; Пояснювальна записка до консолідованого проекту фінансового плану ПАТ «Українська залізниця» на 2017 рік. URL: http://www.uz.gov.ua/about/investors/financial_statements/kfp/; Пояснювальна записка до консолідованого проекту фінансового плану ПАТ «Українська залізниця» на 2016 рік. URL: http://www.uz.gov.ua/about/investors/financial_statements/kfp/

¹² В Україну прибула першая крупная партия локомотивов General Electric. *НВ Бизнес*. 26 вересня 2018. URL: https://biz.nv.ua/markets/v-ukrainu-pribyla-pervaya-kрупnaya-partiya-lokomotivov-general-electric-2496486.html?utm_source=traqli&utm_medium=email&utm_campaign=yukhimenko&tqid=kPK2bmM0XFwBJP9e.l1ATeHy1uY_aFnNvGfjmr1n

¹³ В Україні можуть з'явитися французькі та китайські електровози. *Економічна правда*. 20 вересня 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/09/20/640774/>

¹⁴ Додаток XXXII до глави 7 «Транспорт» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. URL: <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu>

Що стосується стану дорожньої інфраструктури, то, за даними Мінінфраструктури, близько 90% автомобільних доріг загального користування не ремонтували понад 30 років¹⁵. Тому автомобільні дороги загального користування (169,6 тис. км) не відповідають сучасним вимогам як за міцністю (39,2%), так і за рівністю (51,1%).

Основною проблемою у сфері зв'язку та інформатизації залишається низький рівень проникнення мережі Інтернет. За оцінками експертів, рівень доступу до Інтернету в окремих регіонах становить менше 40–45%, що зумовлює цифрову нерівність¹⁶. Стан інформаційно-комунікаційної мережі характеризується нерівномірністю і диспропорційністю розвитку, неналежною доступністю для користувачів у регіонах.

Таким чином, незадовільний стан розвитку виробничої інфраструктури (транспортної, енергетичної, інформаційної) створює обмеження для промислового зростання. Отже, існує нагальна необхідність проведення технічного переоснащення та модернізації усієї інфраструктурної мережі України задля ліквідації «вузьких» місць та покращення техніко-експлуатаційних можливостей об'єктів інфраструктури.

Дія Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відкрила нові стратегічні перспективи і водночас необхідність розвитку та інтеграції національної інфраструктури до європейської. Це має здійснюватися у сфері морського, повітряного, залізничного транспорту, у сфері енергетики, а також у мережі зв'язку та телекомунікацій. Інтеграція інфраструктурних мереж сприятиме конкуренції на внутрішньому ринку, скороченню витрат, що дасть промисловості можливість одержувати безперебійне постачання послуг інфраструктури та зменшити витрати на їх оплату. Оскільки модернізація європейської промисловості ґрунтується на інформаційно-комунікаційних продуктах і послугах, то Україні потрібно швидко адаптуватися до стандартів сумісності та брати участь у створенні технологічних і нормативних умов комерційної експлуатації елементів ІКТ інфраструктури.

Отже, огляд потенціалу промисловості в економіці та обмежень, що стримують розвиток галузі, дає підстави говорити про необхідність удосконалення державної промислової політики, розроблення заходів для адекватного розв'язання існуючих проблем, а отже, досягнення цілей індустріального зростання та оновлення економіки. Зміна парадигми економічного розвитку, викликана трансформаційними процесами в Україні, що розпочалися у 2013–2014 рр., передбачає необхідність розбудови національного промислового потенціалу відповідно до викликів нової промислової революції. Рушіями руху до конкурентоспроможного на глобальному ринку виробництва стануть технології та інновації, людський капітал, глобальні інвестиції та торгівля, сприятливе інституційне середовище. Поки що країна має обмежену промислову базу, невеликі обсяги і просту структуру виробництва з недостатньою продуктивністю, що створює ризики на майбутнє. Можливості перебудови промисловості зароджуються у міру формування сприятливого для бізнесу середовища з використанням переважно горизонтальних методів державної політики, що не виключає важливості визначення галузевих пріоритетів та заходів підтримки.

1.3. Інституційні фактори промислового розвитку в Україні

Державне управління економікою демонструє інертність по відношенню до промислового сектора, про що свідчить слабкий зв'язок між основними показниками

¹⁵ Технічний стан автомобільних доріг загального використання. URL: <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stan-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html>

¹⁶ Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. URL: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/InfrASTRUKTURA.pdf>

діяльності суб'єктів господарювання промисловості та індексом ефективності уряду (рис. 1.13). Навіть якщо врахувати, що від моменту запровадження реформ до отримання відповідного ефекту є певний часовий лаг, позитивні зрушення, що спостерігаються, є надто повільними.

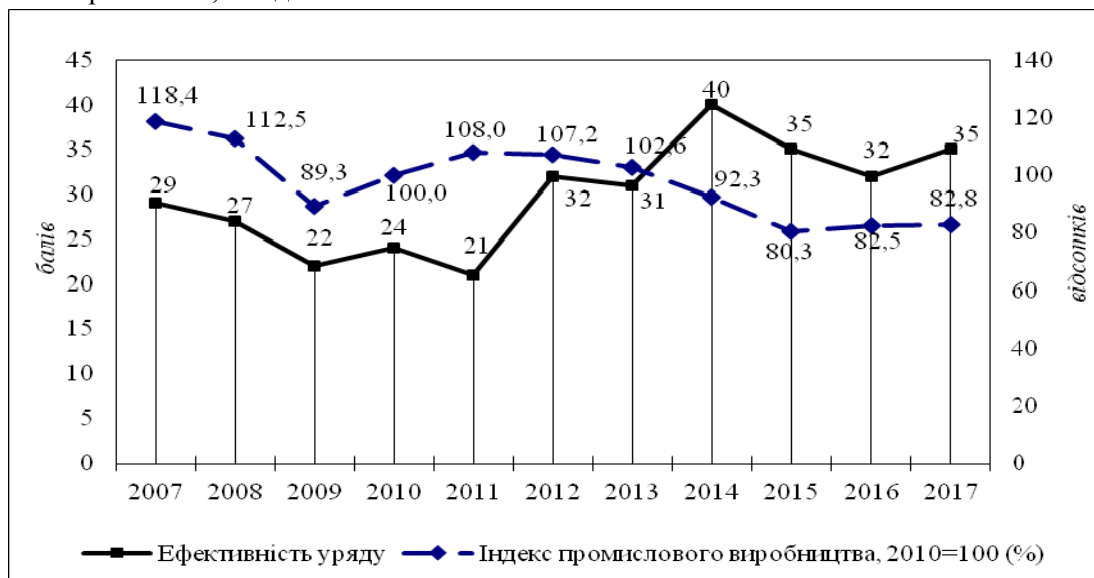

Рис. 1.13. Співвідношення між індексом ефективності уряду та індексом промислового виробництва в Україні, 2007–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Світового банку. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports>; Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Індикатори ведення бізнесу в Україні у 2015–2018 рр., вираховані Світовим банком¹⁷, дають змогу оцінити динаміку змін інституційного середовища підприємницької діяльності (див. табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Індикатори ведення бізнесу в Україні, 2015–2018 рр.

Індикатор, балів (0–100)	2015	2016	2017	2018
Реєстрація бізнесу	87,35	93,88	94,4	91,05
Отримання дозволу на будівництво	75,29	61,36	61,42	75,81
Доступ до електроенергії	32,65	54,84	58,45	58,80
Реєстрація власності	74,82	69,44	69,61	69,61
Отримання кредиту	75,00	75,00	75,00	75,00
Захист міноритарних інвесторів	48,33	53,33	56,67	55,00
Сплата податків	70,33	70,69	72,72	80,77
Забезпечення виконання контрактів	66,25	57,11	58,96	58,96
Забезпечення міжнародної торгівлі	53,96	63,72	64,26	64,26
Розв'язання неплатоспроможності	31,17	31,05	27,50	28,24

Джерело: за даними Світового банку: Doing Business 2015, 2016, 2017, 2018. URL: <http://www.doingbusiness.org/>

До негативних тенденцій у змінах інституційного середовища ведення бізнесу для промислових підприємств слід віднести:

а) бюрократизацію процедур відкриття бізнесу, що на початок 2018 р. порівняно з 2017 р. проявилася у збільшенні кількості процедур з чотирьох до шести, тривалості та вартості реєстрації;

б) погіршення ситуації із реєстрацією власності, що пов'язано із тим, що питання земельної реформи в Україні не розв'язане;

¹⁷ Doing Business. Measuring Business Regulations / The World Bank. URL: <http://www.doingbusiness.org/>

в) *погіршення ситуації із захистом прав міноритарних акціонерів*, причиною чого наприкінці 2017 р. стала негативна оцінка корпоративної прозорості, що включає інформацію про частки власників у статутному капіталі, компенсації, фінансові перспективи та результати аудиту компанії; а також звуження прав акціонерів;

г) *недосконалість процедур банкрутства*, яка посилилася за період 2015–2018 рр., незважаючи на ухвалення та реалізацію «Загального плану заходів щодо покращення позиції України за напрямом регулювання неплатоспроможності у рейтингу “Doing Business” на 2015–2018 роки»¹⁸.

Ці тенденції відбиваються і на кількості суб'єктів господарювання в промисловості України, що характеризується від'ємною динамікою за період 01.11.2014–01.11.2016 (скорочення з 46445 до 39554 одиниць) та незначним піднесенням у 2017 р. (до 42836 одиниць)¹⁹.

Традиційними проблемами інституційного характеру, що гальмують промисловий розвиток, залишаються:

- *нестабільна політична ситуація*, яка спричинила значний вплив іноземних інвестицій з промисловості у 2015 р. в обсязі 3,2 млрд дол. США, що становило понад 65% всього впливу інвестицій за період 2011–2015 рр., а станом на 31.12.2017 р. рівень іноземних інвестицій у акціонерний капітал промислових підприємств та цінні папери досяг лише 60% від рівня 2000 р.;

- *недостатня урегульованість законодавчого поля* формування промислової політики держави, що включає великий масив законних та підзаконних актів та змін до них, що містять у тому числі й суперечливі, застарілі норми; державних та міжнародних програм і проектів. Водночас відзначається поступовий перехід від «вертикальної» до «горизонтальної» промислової політики, що відповідає сучасній практиці Європейського Союзу та відбивається у змінах адміністративного, податкового, бюджетного, фінансового законодавства та у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

- *відсутність ефективної взаємодії держави та бізнесу* та її стійких інституцій, сформованих на базі спільних інтересів, які спрямовані на промисловий розвиток та економічне зростання. Демократичні засади функціонування уряду в Україні оцінюються як дуже низькі²⁰ і в останні роки мають тенденцію до зниження, що характеризує погіршення діалогу між владою, суспільством та бізнесом;

- *незахищеність прав власності*, що проявляється у вищих транзакційних витратах на розробки, комерціалізацію, виробництво та продаж об'єктів права промислової власності в Україні порівняно з іноземними державами. За Міжнародним індексом прав власності²¹ у 2018 р. Україна посіла 110-те місце у світі та 23-тє в регіоні, покращивши свій показник лише на 0,858 – до 4,282 бала – порівняно з 2017 р. При цьому у 2007 р. вона перебувала на 57-му (найвищому за період 2007–2018 рр.) місці. Причиною погіршення ситуації є саме недосконалість правового забезпечення;

¹⁸ План заходів для покращення позиції України за напрямом врегулювання неплатоспроможності у рейтингу “Doing Business” на 2015–2018 роки. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_50130

¹⁹ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁰ The Economist Intelligence Unit у доповіді Democracy Index 2017 (http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy_Index_2017.pdf&mode=wp&campaignid=DemocracyIndex2017) дає оцінку індексу демократії у 3,21 бала з 10, для порівняння у 2012 р. – 4,82.

²¹ International Property Rights Index 2018. URL: <http://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries>

- *рівень корупції*, що не асоціюється із європейськими демократичними цінностями. За показником Індексу сприйняття корупції²² за період 2012–2017 рр. Україна покращила свій статус лише на 4 бали – з 26 до 30 балів зі 100, посівши у 2017 р. 130-те місце із 180 країн (для порівняння у 2012 р. – 144-те місце із 176 країн). Утім, фахівці *Transparency International* вважають такі зміни надто повільними для країни, яка оголосила одним з головних пріоритетів соціально-економічного та політичного розвитку боротьбу з корупцією. Поширення корупційних явищ перешкоджає ефективному вирішенню господарських завдань, створює дисбаланси на фінансовому та товарному ринках, порушує конкурентну рівновагу на ринку;

- *низький рівень довіри до уряду та судової влади*, що є одним із найнижчих у світі, – за період 2016–2017 рр. частка опитаних, які довіряють уряду, становила лише 11%²³, для порівняння у Греції – 14%, Польщі – 50%, так само довіру до суду мають лише 11% опитаних. За таких умов результативне впровадження реформ, особливо непопулярних, але необхідних, захист прав виробників та продавців промислової продукції, не є можливим.

Удосконалення інституційного середовища промислового розвитку має відбуватись на основі співпраці між державою та бізнесом, освітніми та науковими установами через підтримку існуючих та розроблення нових форм партнерства, спрямованих на спільне розроблення промислової політики, стратегій промислового розвитку на національному й регіональному рівнях, норм законодавства, державних цільових програм, реалізації спільних проектів.

²² Transparency International. Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>

²³ Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update. URL: http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf

УДОСКОНАЛЕННЯ КЛЮЧОВИХ РИНКІВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РИНКУ ГАЗУ

У сучасному реформуванні економіки, зокрема її реального сектора, переважають горизонтальні методи державної політики. Це і удосконалення інвестиційного клімату, і сприяння інноваційним перетворенням, і покращення умов ведення бізнесу задля підтримки промисловості, відкриття нових виробництв та створення нових робочих місць. Такий підхід є виправданим і дає свої результати. Україна піднялася на 59-те з 60-го місця (+1 позиція) у щорічному рейтингу глобальної конкурентоспроможності (IMD)²⁴. Зокрема, в рейтингу конкурентоспроможності у цифровому середовищі Україна змістилась на 58-ме місце (+5 позицій відносно попереднього року); поліпшила свої позиції в рейтингу легкості ведення бізнесу за версією Світового банку Doing Business – 76-те місце загалом із 190 (+4 порівняно із 2016 р.); посіла 130-те місце з 180-ти в рейтингу Transparency International за Індексом сприйняття корупції (CPI) за 2017 рік (+1).

Проте залишаються відкритими та дискусійними гострі питання: чи потрібен вертикальний підхід до реформ, чи потрібно виділяти галузеві особливості, щоб створити те середовище, де б ефективно змогла працювати промисловість? Чому уряд повинен вибирати пріоритетні сектори промисловості і як він може стимулювати розвиток промислових ринків? Які ринки промислової продукції слід вважати пріоритетними і чому? Чому розвиток ринків промисловості неможливий без консолідації та координації зусиль держави та бізнесу? Яким саме секторам промисловості потрібна підтримка? Які підходи та інструменти при виборі вертикальних заходів підтримки тих чи інших пріоритетів, що напрацьовані світовим досвідом, можуть бути застосовані в Україні? Яка роль інститутів розвитку в удосконаленні галузевих ринків?

Відповідаючи на ці запитання, варто звернути увагу на розвиток галузевих ринків, які, з нашої точки зору, є ключовими для здійснення реформ у переробній промисловості України. Зокрема:

- *ринок машинобудівної продукції* є надважливим для України, оскільки машинобудування – це одна з провідних галузей вітчизняної промисловості, що спеціалізується на виробництві знарядь праці для інших галузей промисловості, транспортних засобів, а також споживчих товарів і продукції оборонного призначення;
- *ринок продукції харчової промисловості* забезпечує потреби населення у продовольстві, є джерелом формування потужного експортного потенціалу та збільшення валютних та бюджетних надходжень. Розвиток потенціалу ринку харчової промисловості є гарантом продовольчої безпеки держави;
- *ринок продукції деревообробної промисловості* сьогодні досить динамічно розвивається, а сама галузь є перспективною експортоорієнтованою галуззю, від розвитку якої залежить створення нових робочих місць, наповнення бюджету, зростання конкурентоспроможності регіонів. Галузь має значний потенціал у виробництві енергозберігаючої продукції, попит на яку характеризується стійкою тенден-

²⁴ Щорічний рейтинг глобальної конкурентоспроможності (IMD World Competitiveness Yearbook 2017). URL: https://zik.ua/news/2018/05/27/dosyagnennya_ukraina_pidnyalasya_na_59e_z_60go_mistsya_v_reytyngu_globalnoi_1333105

цією до зростання. Розвиток цієї галузі дозволить українському виробнику вийти на зовнішні ринки, зокрема європейські, та інтегруватись до глобальних ланцюгів створення доданої вартості. Це підтверджує необхідність стимулювання розвитку вітчизняної деревообробної галузі щодо виготовлення продукції з високою доданою вартістю;

- *ринок хімічної продукції* традиційно є важливим для української економіки, оскільки галузь була найбільш експортоорієнтованою (її частка в товарній структурі експорту тривалий період становила 12–13 %, проте з 2005 р. вона знизилась до 6–8%, а у 2017 р. – 3,4%). Нині галузь переживає нелегкі часи, темпи зростання виробництва уповільнились, що пов'язано зі згоранням виробництва азотних добрив – основи хімічного експорту – на декількох провідних підприємствах. Галузь потребує підтримки та ухвалення відповідних державних рішень;

- *вітчизняний фармацевтичний ринок* щороку зростає, а фармацевтична галузь – як галузь із високою доданою вартістю – є одним із драйверів зростання економіки України, лідером європейського вектора інтеграції в країні та давно орієнтована на роботу за європейськими стандартами виробництва, дистрибуції, лабораторної практики. Фармацевтика є однією із найперспективніших сфер для залучення інвестицій. Водночас вона критично важлива для підтримання здоров'я нації. В Україні, за оцінками зарубіжних експертів, наявний висококваліфікований кадровий потенціал із виробництва фармацевтичних препаратів, а українські виробничі потужності мають значний потенціал для виробництва широкого спектра препаратів за найновішими світовими рецептурами;

- *ринок продукції легкої промисловості* відіграє важливу роль у забезпеченні населення товарами особистого споживання, а також усіх секторів економіки товарами промислового призначення. Виробництво забезпечує самозайнятість населення через низькі бар'єри входу на ринок, сприяє жіночій зайнятості. Ринок є драйвером креативної економіки та модної індустрії в Україні. Потенціал української легкої промисловості може задовольнити попит внутрішнього ринку за багатьма товарами і мати постійного зарубіжного споживача;

- *ринок продукції металургії* – ринок найбільш експортоорієнтованої промислової продукції в Україні. Це зумовлено тим, що металургійна галузь України має виробничий потенціал, який істотно перевищує внутрішні потреби національної економіки. Перспективи вітчизняної металургійної галузі тісно пов'язані з активізацією розвитку тих галузей, що споживають металопродукцію, та створенням достатніх передумов для переорієнтації галузі із задоволення зовнішнього попиту на забезпечення внутрішнього споживання;

- *ринок газу* – важлива складова ресурсного забезпечення як промислового, так і соціально-економічного розвитку країни загалом. Необхідність удосконалення ринку газу полягає у зниженні енергоємності та залежності країни від імпорту енергоносіїв.

2.1. Ринок продукції машинобудування та ОПК

Ринок продукції машинобудування відіграє значну роль для технологічної, енергетичної та економічної безпеки країни, адже ступінь економічного розвитку країни визначається рівнем виробництва продукції машинобудування та її технічною досконалістю.

Ринок машинобудівної продукції охоплює виробництво таких стратегічних товарів, як: устаткування для інших галузей промисловості, транспортні засоби, продукція оборонного призначення, а також багатьох інших інвестиційних та споживчих товарів. На ринку машинобудування України функціонують 4,2 тис. підприємств із загальною кількістю працівників 353,6 тис. осіб, які реалізують 7% від

Розділ 2. Удосконалення ключових ринків переробної промисловості...

усієї продукції промисловості. Цей ринок висококонцентрований, зокрема, 19 великих підприємств реалізують третину машинобудівної продукції, а середні підприємства, що становлять п'яту частину від загальної кількості, реалізують близько 60% продукції сектора.

Проте, за значної експортоорієнтованості вітчизняного виробництва (89,4%), воно постачає на внутрішній ринок продукції всього на 600 млн дол. США, забезпечуючи лише 3,9% від потреб (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка пропорцій ринку продукції машинобудування, млн дол. США

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Виробництво,	16734	17957	14676	8575	5276	4553	5655
% до 2011 р.		107,3	87,7	51,2	31,5	27,2	33,8
Внутрішнє споживання,	24885	27136	23526	13255	8979	11647	15463
% до 2011 р.		109,0	94,5	53,3	36,1	46,8	62,1
Експорт,	11895	13286	10615	7361	4779	4339	5055
% до виробництва		71,1	74,0	85,8	90,6	95,3	89,4
Імпорт,	20046	22465	19466	12042	8481	11433	14862
% до виробництва		119,8	125,1	140,4	160,7	251,1	262,8
% до споживання		80,6	82,8	90,8	94,5	98,2	96,1
Сальдо	-8151	-9179	-8851	-4681	-3702	-7094	-9807
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,59	0,59	0,55	0,61	0,56	0,38	0,34

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики з урахуванням зміни офіційного курсу національної грошової одиниці. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

За 2011–2017 рр. у машинобудуванні України відбулося зростання у таких виробництвах, як: електричного устаткування; автотранспортних засобів; машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції. Водночас обсяги виробництва інших транспортних засобів знизилися удвічі. Динаміка в розрізі основних видів продукції свідчить про нестабільність виробництва, нерегулярність контрактів, особливо за такими видами продукції, як: прилади напівпровідникові, акумулятори електричні, провід ізолюваний обмотувальний, вагони вантажні та вагони-платформи (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Виробництво основних видів машинобудівної продукції

Продукція	2014	2015	2016	2017
Прилади напівпровідникові фоточутливі, включаючи елементи фотогальванічні (сонячні батареї), фотодіоди, фототранзистори тощо, млн шт.	1,1	0,9	2,3	0,01
Трансформатори інші, н.в.і.у., потужністю не більше 1 кВ·А, млн шт.	5,9	6,9	8,4	11,0
Акумулятори електричні, млн шт.	2,9	1,9	1,7	1,9
Провід ізолюваний обмотувальний, тис. т	5,3	5,0	7,8	4,9
Машини пральні та для сушіння, тис. шт.	220	270	356	326
Трактори з потужністю двигуна більше 59 кВт, тис. шт.	2,7	2,8	3,3	3,3
Розпушувачі та культиватори, тис. шт.	3,7	3,4	3,8	4,0
Причепи та напівпричепи, тис. шт.	34,3	35,4	26,3	26,2
Вагони вантажні та вагони-платформи, тис. шт.	6,2	1,4	2,9	6,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 07.11.2018 р.).

Загальний попит внутрішнього ринку скоротився через девальвацію гривні, здорожчання імпортованих комплектуючих виробів і високотехнологічного обладнання. Водночас збільшується попит на внутрішньому ринку в деяких виробництвах :

- комп'ютерів, електронної та оптичної продукції за рахунок збільшення обсягів нових замовлень від суміжних видів економічної діяльності (у т.ч. виробництва оборонної продукції);
- електричного устаткування – через зростання внутрішнього попиту на інвестиційні товари для будівництва і збільшення потужностей на виробництвах електрообладнання та автокомплектуючих;
- машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань – унаслідок інвестиційного попиту підприємств, що проводять реконструкцію виробничих потужностей, оновлюють парк сільськогосподарських машин, розвивають їх лізинг;
- обладнання зв'язку – зростання виробництва інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації;
- електродвигунів, генераторів і трансформаторів;
- проводів, кабелів та електромонтажних пристроїв;
- машин для с/г, харчової та деревообробної промисловості;
- вузлів і деталей для автотранспортних засобів;
- літальних апаратів та військових транспортних засобів.

Останніми роками на машинобудівному ринку спостерігається хвиля створення підприємств з іноземними інвестиціями з виробництва кабелів, вузлів і приладів для автотранспортних засобів. І хоча це приклад входження у глобальні ланцюги доданої вартості в нижньому, працемісткому сегменті, однак поява 11 підприємств²⁵ у виробництві автокомпонентів мала неабияке значення для всієї країни.

Залежність ринку від імпорту машинобудівної продукції критично висока і зберігає тенденцію до зростання. Імпорт продукції машинобудування у 2017 р. досяг 96,1% від загального споживання продукції галузі, а саме 14,8 млрд дол. США. Основні позиції українського імпорту належать переважно високотехнологічній машинобудівній продукції – як готовим виробам, так і компонентам у межах кооперації та безпосереднього споживання, які імпортуються в основному з країн ЄС – 48,0%, Азії – 32,7, СНД – 9,3 та Америки – 8,5%.

Найбільші імпортні поставки з країн ЄС в Україну здійснювались щодо таких товарів, як: автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби; електрична апаратура для комутації або захисту електричних кіл; арматура ізольована для електричних машин; трактори; машини сільськогосподарські, садові або лісогосподарські; частини та пристрої моторних транспортних засобів; крани, клапани, вентиля та аналогічна апаратура для трубопроводів. Найбільшими імпортерами в Україну продукції машинобудування виступають: Німеччина, Польща, Італія, Чехія, Франція та ін.

У товарній структурі експорту промислової продукції України в 2017 р. на машинобудування припадало 18,7% із показником 5,1 млрд дол. США, що, порівняно з попереднім роком, збільшився на 18,6%. Втрата російського ринку, який споживав майже 60% вітчизняного експорту продукції машинобудування, стимулювала українських виробників переорієнтуватися на ринки країн ЄС та інших країн. Так, у загальній структурі експорту продукції машинобудування частка до ЄС зросла з 30,4% (2014 р.) до 53,1% (2017 р.), Азії – з 8,9 до 11,4%, Америки – з 1,7 до 2,8%, одночасно зменшуючись: до країн СНД з 55,6 до 29,4% та Африки – з 2,3 до 1,5%. Найбільш ємними позиціями у експорті продукції машинобудування є дроти, кабелі, двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни.

²⁵ Карта підприємств України, що були відкриті з початку 2015 року / Національний промисловий портал. URL: <http://uprom.info/maps-business/> (дата звернення 13.07.2018).

Серед основних покупців української продукції машинобудування з країн ЄС слід виділити Угорщину, Німеччину, Польщу, Чехію; серед країн СНД – Росію і Казахстан; із країн Азії – Індію та Китай.

На противагу втраті традиційних ринків збуту, розриву коопераційних зв'язків та економічним санкціям з боку РФ протягом останніх років посилюється інтеграція у глобальний торговельний простір унаслідок укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, міжнародних угод про вільну торгівлю (DCFTA; SAFTA). На жаль, на відміну від інших секторів промисловості, негативні наслідки компенсовано ще не повною мірою, оскільки інші ринки мають зовсім інакші технічні й технологічні вимоги.

Надмірна експортна орієнтація ринку зумовила високу залежність від світової кон'юнктури, валютної політики держави, девальвації гривні. Водночас відбувається експансія імпорту споживчих та інвестиційних товарів, погіршується зовнішньоторговельний баланс. На зовнішніх ринках зріс платоспроможний попит на продукцію, вироблену в нескладних ланках технологічних ланцюгів (складальних – автомобілебудування, виробництво побутової техніки, комп'ютерів) або з низькою часткою у доданій вартості, створеною у країні. Це зумовлено припливом іноземних інвестицій, сприятливою кон'юктурою та наявністю дешевої робочої сили.

Експортні перспективи машинобудівної продукції обмежують нетарифні бар'єри, зокрема пов'язані з європейськими вимогами до безпечності та якості продукції. Наразі продовжується процес зміни українського законодавства, технічних регламентів та стандартів у машинобудуванні таким чином, щоб українські вимоги збігалися з європейськими, підвищуючи конкурентоспроможність української продукції як на світових, так і на внутрішньому ринках.

Серед негативних тенденцій у розвитку ринку слід відзначити такі, як: дефіцит кадрового забезпечення через старіння виробничого персоналу та небажання молоді опановувати машинобудівні професії; брак коштів у вітчизняних виробників для впровадження інноваційних проектів; недоступність довгострокового кредитування та лізингу обладнання; а також лобіювання інтересів іноземних виробників, зокрема при закупівлі гвинтокрилів та тендерних закупівлях комунального і залізничного транспорту.

До сприятливих можливостей на ринку можна віднести зміну структури традиційних галузей, появу нових ринків, зростаючі потреби світового ринку в машинобудівній продукції, зокрема, через позитивні тренди у сфері використання відновлювальної енергії, поживлення внутрішнього попиту на деякі інвестиційні та споживчі товари. Значні перспективи відкривають трансформаційні виклики технологій цифровізації, декарбонізації тощо, які зумовлять заміну на ринку машинобудівної продукції всього автотранспорту на машини без двигунів внутрішнього згорання, автоматизацію всіх логістичних процесів, гаджетизацію послуг і сервісів, подальший розвиток Інтернету речей, машинного навчання. Вітчизняні напрацювання у сфері останніх досягнень оборонних та подвійних технологій дають змогу розвиватись та інтернаціоналізуватись виробництвам безпілотників, роботів і дронів, лазерних сканерів, лазерних радарів, 3D-сенсорів та іншим підприємствам із застосуванням цифрових технологій виробництва, безпеки, моніторингу та рішень з підтримки обслуговування.

Збільшення замовлень на ремонт машин і устаткування активізувало компанії, в яких поєдналися виробництво продукції та надання послуг промислового характеру. Разом із тим виробники транспортного машинобудування, авіабудування потерпають від нерозвиненості мереж технічного сервісу, обслуговування та науково-освітнього супроводження.

Механізми та інструменти розвитку потенціалу ринку продукції машинобудування та ОПК

Продукція машинобудування України реалізується і надалі має потенціал для виходу на світові ринки з допомогою: кооперації та інтеграції виробництва в ланцюгах створення доданої вартості; спільної з іноземними виробниками наукової, інформаційної та виробничої інфраструктури; активної державної кредитної, страхової, дипломатичної, інформаційної та маркетингової підтримки в завоюванні нових ринків; ефективної державної політики у сфері стандартизації.

Для розвитку внутрішнього ринку продукції машинобудування та розширення міжнародного співробітництва необхідно вжити таких заходів:

- сформувати державне замовлення на рухомий склад для пасажирських і вантажних перевезень, локомотивного парку та їх ремонту та обслуговування з вимогами локалізації на території України;
- налагодити механізм державно-приватного партнерства та збільшити державне замовлення на продукцію вітчизняних підприємств машинобудування;
- розширити практику надання державними банками електронних гарантій для забезпечення тендерних пропозицій;
- надати підприємствам, які розгортають виробництво імпортозаміщуючих товарів, в оренду на пільгових умовах вільні виробничі площі, що перебувають у державній власності;
- упровадити активну політику залучення інвестицій з умовами збільшення компонентів місцевого виробництва та підвищення рівня локалізації;
- здійснити реформу корпоративного управління на державних підприємствах, зокрема ДК «Укроборонпром»; сприяти створенню ефективних інтеграційних структур;
- підтримати довгострокове банківське кредитування випуску продукції для внутрішнього ринку та процесів імпортозаміщення продукції: міського транспорту, станків та обладнання, електроінструментів та побутових приладів;
- підтримати створення індустріальних парків та інших інноваційних структур; розширити перелік інструментів підтримки та обов'язків для учасників індустріальних парків, зокрема умов цільового використання стосовно імпортного устаткування, обладнання, комплектуючих та матеріалів, що були увезені з пільгами щодо сплати ввізного мита;
- створити дієву систему захисту внутрішнього ринку від контрабандного ввезення товарів (автомобілів, електроніки, комплектуючих) та недопущення надходження на ринок України продукції, що не відповідає встановленим вимогам безпечності;
- прискорити ухвалення законів щодо військово-технічного співробітництва, розробки та постановки на озброєння, військових стандартів;
- завершити процедури з технічного регулювання, стандартизації цивільної та оборонної продукції, перехід на стандарти НАТО та створити сертифіковані лабораторії з випробовування озброєння;
- надати доступ приватним виробникам до інформації з програм переозброєння війська, питань стандартизації та сертифікації озброєння;
- удосконалити формування та реалізацію оборонного замовлення в частині унормування прибутків на придбання комплектуючих та виконання робіт, передбачити авансове фінансування пріоритетних дослідно-конструкторських робіт;

- залучити експертні ради неурядових організацій до обґрунтування можливостей удосконалення умов проведення оборонних розробок та захисту інтересів національних виробників озброєння від альтернативного імпорту.

Цільові орієнтири

Зважаючи на існуючі ключові виклики, обмеження державної підтримки, що накладаються міжнародними зобов'язаннями, стимули та перешкоди регуляцій середовища ринку продукції машинобудування та ОПК, його розвиток можливий за умов стимулювання внутрішнього ринку, локалізації та трансферу сучасних технологій, а також сприяння експорту готової продукції та проміжної продукції з вищою часткою доданої вартості. Стратегічними цілями є стимулювання кінцевого попиту на вітчизняну продукцію, встановлення прозорих умов для конкуренції виробників, сприяння адаптивності економіки до становлення нового типу промислового виробництва.

2.2. Ринок продукції харчової промисловості

Харчова промисловість відіграє важливу роль у зростанні української економіки, забезпеченні соціально-економічної стабільності та продовольчої безпеки населення. Вона однією з перших успішно пройшла процес приватизації, що сприяло залученню інвестицій у розвиток і модернізацію її підприємств, виходу української харчової продукції на зовнішні ринки та підвищенню її конкурентоспроможності.

Харчова промисловість України має всі можливості для успішного реагування на глобальні виклики та інтеграцію у світовий торговельний простір, що зумовлено не тільки наявністю природних ресурсів, вигідним географічним положенням, а й високим ступенем розвитку продовольчого сектора. Харчова промисловість – динамічна галузь, яка забезпечує потреби у продовольстві для внутрішнього ринку, має значну частку в структурі промисловості (21,0% у 2017 р.), сприяє формуванню експортного потенціалу країни (23,1% промислового експорту) та є найбільш привабливою для іноземних інвестицій (26,1% від загального обсягу прямих інвестицій у промисловість України) (рис. 2.1).

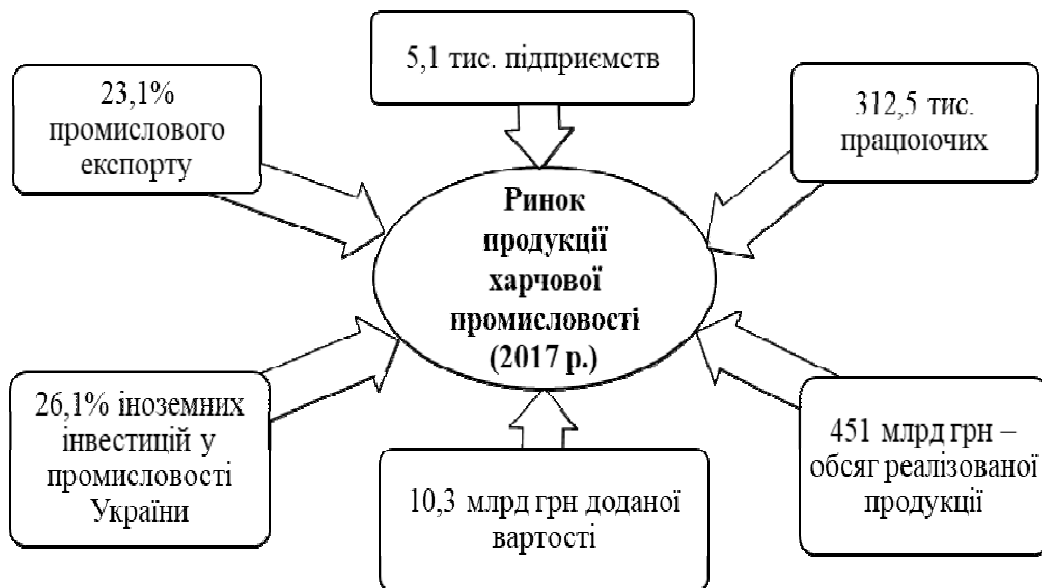

Рис. 2.1. Основні показники ринку продукції харчової промисловості України
Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Ринок харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів в Україні є достатньо конкурентним, адже в країні функціонує понад 5,1 тис. підприємств з 312,5 тис. працівників, що виробляють широкий асортимент продовольчої продукції, яка постачається на внутрішній і зовнішній ринки. У 2017 р. **обсяг реалізованої продукції** підприємствами галузі становив 451,1 млрд грн, а **внутрішнє споживання** харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 11,76 млрд дол. США у 2017 р. Понад половину реалізованої харчової продукції вироблено великими підприємствами, а їх кількість у структурі всіх підприємств є невеликою 1% – 51 підприємство. Це підтверджує високий рівень концентрації у галузі, адже близько тисячі середніх підприємств реалізують 42,2% харчової продукції, а 4114 малих підприємств – лише 5% продукції. Слід відзначити високий рівень рентабельності підприємств галузі, яка в середньому досягає 4%, а в окремих галузях – 15%. Проте для досягнення таких показників виробникам, зокрема в сезонному виробництві, дуже часто доводиться економити на оплаті праці адміністративного персоналу в міжсезонні періоди.

Харчова промисловість України характеризується значною експортоорієнтованістю: у 2017 р. **на зовнішній ринок експортовано продовольства на 7,62 млрд дол. США** (на 16,2% більше, ніж аналогічний показник у 2016 р.), що становило 17,6% у товарній структурі експорту України та 0,5% у світовому експорті. Останніми роками ця динаміка мала тенденцію до зростання (рис. 2.2).

За показником індексу відносних порівняльних переваг (RCA), **українські харчові продукти вдвічі конкурентніші не тільки за середньосвітовий рівень** (2,03), а й випереджають таких потужних світових експортерів, як Іспанію (1,69), Велику Британію (1,42), Італію (1,72), Сполучені Штати Америки (1,03), Німеччину (0,97) та Бельгію (1,88)²⁶.

Українські харчові продукти відомі і конкурентоспроможні на багатьох іноземних ринках. Свою продукцію виробники продовольства **експортували переважно в Індію, Китай, Іспанію, Нідерланди, Італію, Білорусь, Польщу.**

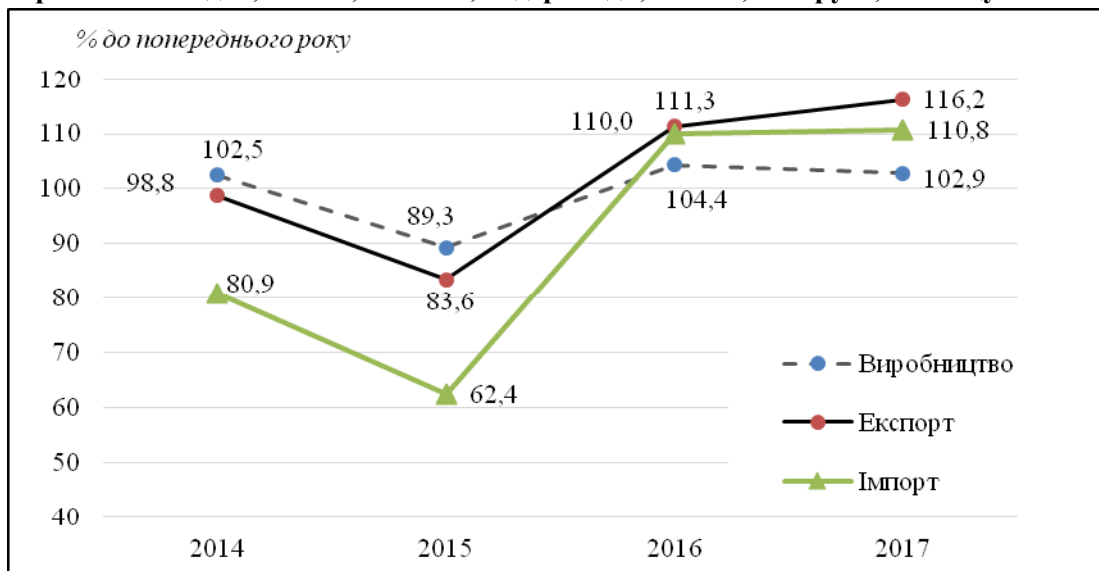

Рис. 2.2. Динаміка обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі продукцією харчової промисловості України у 2014–2017 рр., % до попереднього року
Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

²⁶ Ukraine Revealed comparative advantage for Food Products World between 1996 and 2015. URL: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/StartYear/1996/EndYear/2015/TradeFlow/Export/Indicator/RCA/Partner/WLD/Product/16-24_FoodProd

Імпортні поставки в Україну становили **2,42 млрд дол. США**. Зазначимо, що частка імпорту в структурі внутрішнього споживання становила 20,6%. Співставлення обсягів експорту та імпорту різних видів харчових продуктів показує, **що найбільший потенціал** для імпортозаміщення мають виробництва продуктів з риби та м'яса.

В умовах продовження торговельних протистоянь додаткові ризики створює **імпорт продуктів харчування з Російської Федерації** (зростання якого в I кв. 2018 р., порівняно з аналогічним періодом 2017 р. становило 11,76 млн дол. США, або 66,1%), зокрема демпінговий імпорт в Україну, наприклад, шоколаду та інших готових харчових продуктів із вмістом какао походженням з Російської Федерації.

Сфера внутрішнього виробництва продовольства є однією з небагатьох галузей реального сектора економіки України, що демонструє поступове зростання, незважаючи на складні умови функціонування. Так, за останні сім років обсяги виробництва харчової продукції зросли майже втричі: з 187,52 млрд грн у 2010 р. до 546,65 млрд грн у 2017 р. Водночас посилення інтеграційних тенденцій, зокрема, імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, втрата традиційних ринків збуту в результаті російської агресії, поставили перед українськими виробниками харчових продуктів нові зовнішні та внутрішні виклики, подолання яких пов'язано з вирішенням багатьох проблем.

Основні проблеми, що обмежують розвиток виробництва харчової продукції:

- **нестабільність забезпечення підприємств харчової промисловості сировиною** в необхідних обсягах та належної якості, що зумовлено: порушенням партнерських відносин між сільськогосподарськими виробниками, переробниками та торговельними підприємствами; низькою продуктивністю праці виробництва сільськогосподарської сировини та неналежними умовами зберігання сировини як у господарствах, так і на переробних підприємствах;

- **низька конкурентоспроможність окремих українських харчових продуктів** порівняно з аналогічною продукцією країн ЄС і розвинених країн світу, яка спричинена застарілістю виробничого устаткування та ускладненням упровадження систем простежуваності для контролю безпечності харчових продуктів у харчовому ланцюгу;

- **низький рівень відтворення основних засобів значної частки підприємств харчової промисловості** призводить до відставання вітчизняного виробничого потенціалу від світового техніко-технологічного рівня, а високий рівень зношування основних засобів (понад 50%) обмежує можливості випуску якісної й конкурентоспроможної продукції;

- **ускладнення доступу до фінансування, особливо для малих та середніх підприємств**, спричинене високими ставками банківського кредитування, що гальмує інноваційне оновлення матеріально-технічної бази харчового виробництва;

- **гострий дефіцит кваліфікованих кадрів технічних спеціальностей**, спроможних працювати з сучасним виробничим та пакувальним обладнанням, що спричинено високою мобільністю кадрів (зокрема протягом 2014–2016 рр. на роботу в галузі було прийнято 359 тис. осіб, а звільнено на 65 тис. осіб, тобто майже на 20% більше). До того ж невідповідність фахових компетенцій сучасних випускників профільних закладів освіти змушує їх виробників проводити їхню перепідготовку за власні кошти;

- **втрата значної частини традиційних ринків збуту харчової продукції** через загострення проблем у політичних і торговельно-економічних відносинах із РФ. Під дію заборони ввезення на територію Російської Федерації потрапили, зокрема, такі

групи українських товарів, як м'ясна і молочна продукція, продукція борошномельно-круп'яної промисловості, жири та олії тваринного і рослинного походження;

- **різниця в технічних і санітарних стандартах системи стандартизації і сертифікації харчових продуктів** актуалізує прискорення процесу реформування системи технічного регулювання до європейської системи оцінки відповідності продукції згідно з європейськими директивами. Це ставить перед виробниками нові вимоги щодо організації виробничого процесу та пошуку додаткових джерел фінансування;

- **складнощі в організації та проходженні процесу сертифікації продукції** за обов'язковими та добровільними системами (НАССР, Global G.A.P. тощо), зумовлені недостатністю коштів для їх проведення та відсутністю досвіду керівництва підприємств;

- **перешкоди у міжнародній торгівлі харчовою продукцією**, зокрема тваринного походження, викликані необхідністю **підтвердження статусу країни, вільної від тваринних захворювань**²⁷: класичної чуми тварин, зокрема свиней, а також **надання документів про карантинну інспекцію країни**, боротьбу з хворобами (ящуrom та чумою великої рогатої худоби), **підтвердження ланцюга безпеки харчових продуктів**;

- **зміни в нормативно-правовому забезпеченні, в першу чергу щодо екологічних вимог**, що вимагає значних витрат. Наприклад, затвердження «Правил приймання стічних вод до систем централізованого водовідведення» згідно з наказом № 316 від 01.12.2017 р. зобов'язує виробників будувати локальні очисні споруди. Подібні зміни необхідні, але мають супроводжуватись відповідними заходами підтримки.

Це актуалізує необхідність впровадження дієвих механізмів стимулювання української харчової промисловості до зростання обсягів виробництва продукції з високою часткою доданої вартості.

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку харчової промисловості:

- **адаптація національного нормативно-правового забезпечення харчового виробництва**, зокрема у сфері дотримання екологічних та вимог *якості й безпечності харчових продуктів* згідно з європейськими регламентами;

- **удосконалення законодавчої бази щодо розвитку органічного сектора харчової промисловості**, що сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності, де Україна має значний потенціал та можливості нішевого експорту;

- **сприяння модернізації та реконструкції, розширенню діючих і будівництву нових виробничих потужностей** відповідно до вимог і нормативів ЄС щодо виробництва безпечної та якісної продукції шляхом створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності українських виробників;

- **підвищення ресурсо- та енергоефективності в харчовому виробництві**, що передбачає стимулювання виробників до здійснення енергоефективних заходів, зокрема, використання альтернативних видів палива; заміну обладнання на більш енергоефективне; впровадження системи комплексної переробки відходів та забезпечення глибокої переробки сировини;

- **зміцнення і розвиток внутрішнього ринку шляхом збільшення реальних доходів громадян**, запровадження ефективної системи продовольчого

²⁷ Загальні настанови стосовно правил ЄС щодо імпорту та транзиту живих тварин і продуктів тваринного походження з третіх країн. URL: http://www.ifdcsm.com.ua/files/window/nastanovi_2.pdf

субсидування, державна підтримка благодійних і громадських організацій щодо реалізації проектів з популяризації споживання населенням харчових продуктів вітчизняного виробництва з урахуванням кращих зарубіжних практик;

➤ **використання інструментів зовнішньоекономічної діяльності**, зокрема, спрощення бюрократичних процедур при митному оформленні продукції, що експортується; сприяння налагодженню комунікацій та дипломатичний супровід українських виробників при виході на зовнішні ринки країн з високим ступенем протекціонізму; підписання сприятливих торговельних режимів для українських експортерів шляхом укладання Україною двосторонніх угод з дотриманням режиму найбільшого сприяння для національного виробника; політична, фінансова, інформаційна та правова підтримка державою процесу формування ефективних систем захисту економічних інтересів промислових виробників у випадках виявлення торговельної дискримінації на зовнішніх ринках; заходи просування експорту шляхом активної участі українських підприємств у виставково-ярмаркових заходах зарубіжних країн; усунення внутрішніх і зовнішніх бар'єрів у торгівлі; диверсифікація експорту українських харчових продуктів і розширення географії експорту поставок в європейському, близькосхідному, азійському, американському та африканському напрямках;

➤ **стимулювання інноваційного розвитку шляхом створення дієвої інноваційної інфраструктури**, що сприятиме поширенню технологічних та продуктових інновацій з метою отримання харчової продукції з підвищеним вмістом корисних речовин;

➤ **підвищення регіональної конкурентоспроможності** задля залучення іноземних інвестицій у спільні підприємства на території України, що дасть можливість виготовляти харчові продукти, орієнтовані на конкретний ринок збуту і які враховують вимоги щодо якості, обсягів та специфіки виробництва;

➤ **упровадження цілісної освітньої системи підготовки фахівців** для харчової промисловості, що передбачає активну співпрацю бізнесу, державних установ та наукових організацій шляхом оптимального поєднання зарубіжних та українських науково-освітніх технологій;

➤ **популяризація світових тенденцій розвитку харчової промисловості** у сфері поширення екологічно дружнього виробництва, а саме фортифікація продуктів харчування (збільшення вмісту вітамінів та мікроелементів у продуктах харчування заради покращення поживних якостей їжі та позитивного ефекту для здоров'я людей); розвиток здорового й органічного харчування Cleanfood.

Цільовими орієнтирами подальшого розвитку ринку продукції харчової промисловості є подальше зростання сукупного споживання продовольчої продукції у світі, за прогнозами ФАО, до 2050 р. воно збільшиться на 69%, що обумовлено зростанням чисельності населення з 7 до 9 млрд осіб. Це вимагатиме зростання обсягу виробництва продуктів харчування. Для задоволення зростаючого попиту виробники продовольства повинні вдосконалювати методи виробництва та підвищити ефективність своєї діяльності. Крім того, важливою є екологізація виробництва: збереження довкілля та запобігання екологічних збитків від ведення виробничої діяльності.

2.3. Ринок продукції деревообробної промисловості

Деревообробна промисловість – одна з небагатьох галузей реального сектора економіки, що демонструє поступове зростання, незважаючи на складні умови функціонування. Так, у 2017 р. обсяги виробництва зросли на 3,9% порівняно з 2016 р., а за останні сім років обсяги реалізованої продукції – збільшилися з 7,4 млрд грн у 2010 р. до 27,4 млрд грн у 2017 р. Також галузь має вплив на важливі економічні

показники: формування доданої вартості промисловості – 2,0% у 2017 р., а валютні надходження в результаті експорту становили 3,7% промислового експорту. Значення галузі посилюється досягненням соціального ефекту та забезпеченням екологічно збалансованого розвитку країни, а також можливостями інтеграції українських виробників до глобальних ланцюгів доданої вартості (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Основні показники ринку продукції деревообробної промисловості України

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Україна перебуває на 27-му місці серед найбільших експортерів продукції з деревини. Найперспективнішими індустріями в деревообробній промисловості є оброблення деревини, виробництво виробів з деревини, виробництво меблів, що є одними з найбільш динамічних галузей переробної промисловості України. Деревообробна промисловість України починаючи з 2008 р. виявила **суттєві конкурентні переваги на світовому ринку** продукції з деревини (рис. 2.4). **Конкурентні переваги** для виробників України створюють багатий природно-ресурсний потенціал та дешева кваліфікована робоча сила. Це приваблює інвесторів, які демонструють значний інтерес до виробництва дерев'яних панелей та меблів в Україні та створюють нові підприємства. На початок 2016 р. за показником RCA українська продукція з деревини була більш ніж удвічі конкурентнішою за середньосвітовий рівень (2,14), вона також випереджала за цим показником таких потужних світових експортерів, як Китай (0,67), Сполучені Штати Америки (1,20), Німеччину (1,11), Російську Федерацію (1,38), Малайзію (0,89) і незначно поступалася Польщі (2,19).

В Україні функціонує понад 2,6 тис. підприємств з близько 40 тис. працівників, що виробляють понад 300 найменувань товарної продукції, яка постачається на внутрішній і зовнішній ринки. У 2017 р. **обсяг реалізованої продукції** підприємствами галузі становив 27,4 млрд грн. На території України у 2017 р. **внутрішнє споживання** деревини та виробів з деревини становило 430,9 млн дол. США. **Ринковий попит** – 1632,5 млн дол. США, що свідчить про значний потенціал розвитку ринку.

Ринок є вільним для конкуренції, де функціонують три великі підприємства (їх частка становить 0,1% від загальної кількості підприємств галузі), 145 середніх (5,6%) та 2440 малих підприємств (94,3%) та **відповідає умовам безпечної конкуренції**.

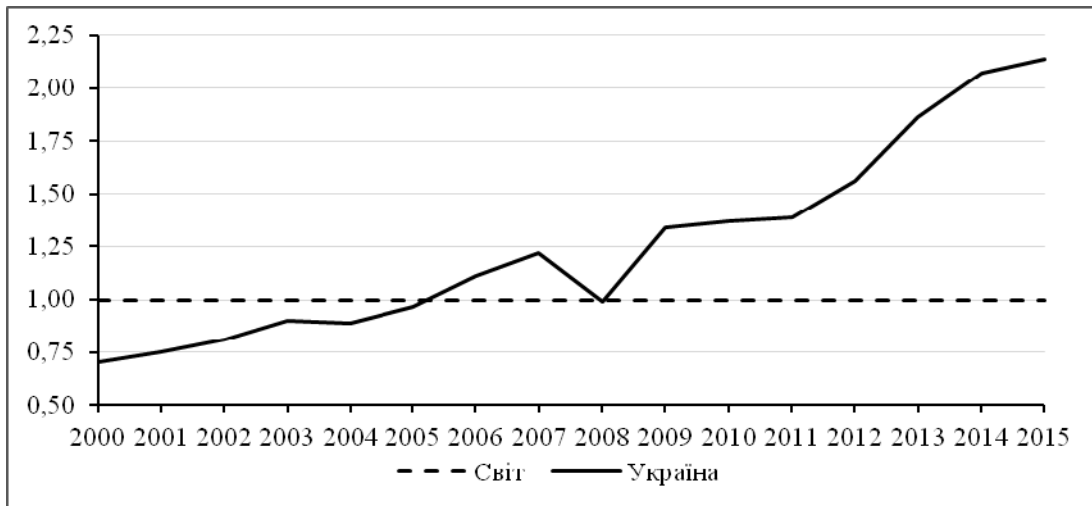

Рис. 2.4. Відносні порівняльні переваги продукції деревообробної промисловості України відносно світового рівня

Джерело: побудовано за даними Світового банку. URL: http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Compare/country/UKR/indicator/RCA/partner/WLD/product/44-49_Wood/country/WLD/show/line

Рівень концентрації у галузі є досить високим: великі підприємства реалізують 22,8% продукції галузі, середні – 52,6%, малі – 24,6%. Протягом 2010–2016 рр. простежувалась тенденція до зменшення кількості середніх та малих підприємств. Підприємства галузі працювали рентабельно. У 2016 р. найвищий рівень рентабельності операційної діяльності підприємств спостерігався на великих підприємствах і становив 17,8%, на середніх – 8,3%, на малих – 5,2%.

У 2017 р. на зовнішній ринок експортовано продукції на **1,2 млрд дол. США** (рис. 2.5), що становило 2,8% у товарному експорті України та 0,9% у світовому експорті. Останніми роками ця динаміка мала тенденцію до зростання.

У зв'язку із втратою російського ринку українські деревообробники переорієнтувалися на ринки країн ЄС та Азії. У 2017 р. свою продукцію вони експортували переважно у **Польщу (17,5%), Німеччину (8,4%), Румунію (8,2%), Угорщину (5,8%) та Італію (5,2%)**. А серед країн Азії – у **Туреччину (11,4%) та Китай (2,9%)**.

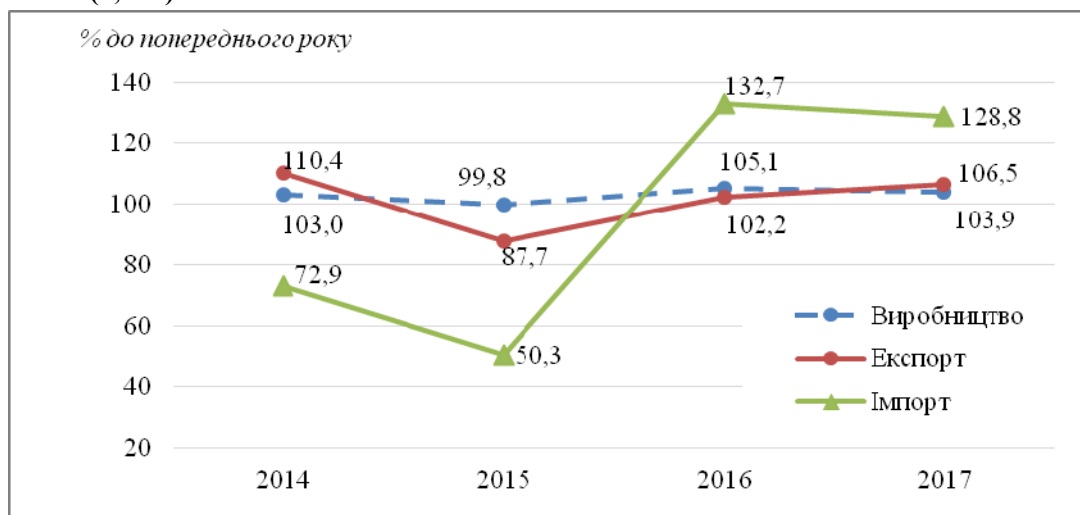

Рис. 2.5. Динаміка обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі продукцією деревообробної промисловості України у 2014–2017 рр.,

% до попереднього року

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Імпортні поставки в Україну становили 241,5 млн дол. США у 2017 р. і в основному були представлені продукцією з високим ступенем доданої вартості (99%): плити, фанера, листи, пресована деревина – 86,2% у структурі поставок 2017 р. та готові вироби з деревини (столярні, теслярські, паркет тощо) – 12,8% (рис. 2.6).

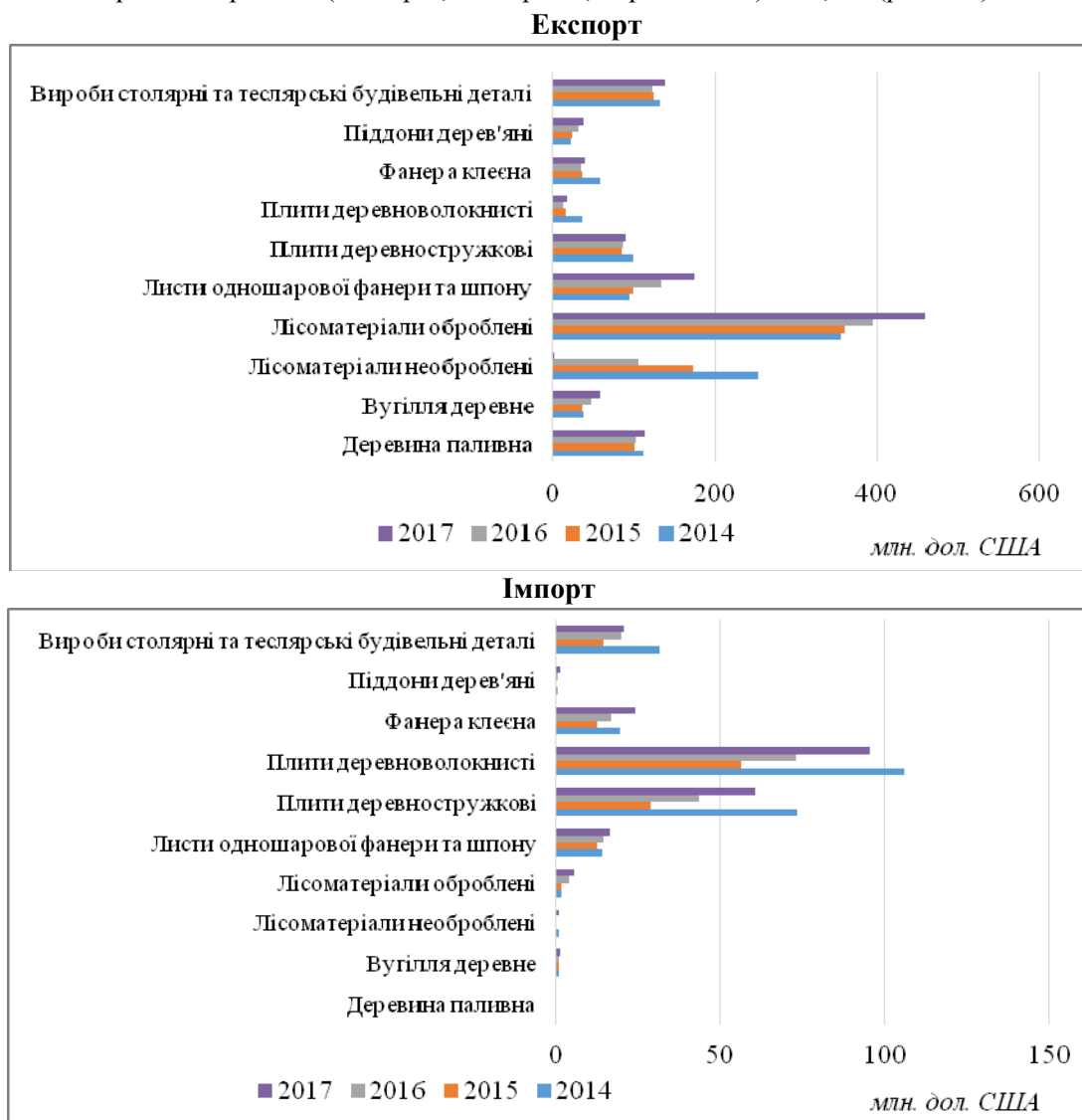

Рис. 2.6. Зовнішня торгівля окремими видами продукції деревообробної промисловості України у 2014–2017 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Водночас перед деревообробною промисловістю постають **ключові виклики, що можуть впливати на розвиток цієї індустрії.**

Перш за все, це імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що як надає сприятливі можливості, так і може нести виклики загрозливої дії.

Сприятливими можливостями є: відкриття нових сегментів європейського ринку збуту для продукції галузі; спрощення доступу товарів українських виробників на ринок ЄС; укладання договорів щодо збуту готової продукції на більш вигідніших умовах.

Загрозливими викликами є: система стандартизації і сертифікації та невідповідність умовам конкуренції в ЄС (широка система державної допомоги виробникам); високий рівень конкуренції та стійкі торговельні зв'язки на ринку Європи.

По-друге, відкриття нових ринкових ніш, а саме глобальні тренди у сфері використання відновлювальної енергії; розвиток сектора житлового будівництва з екологічних матеріалів; зростаючі потреби світового ринку в продукції з деревини є також *сприятливими можливостями для українських виробників, зокрема для їх інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.*

Основні проблеми, що обмежують зростання у сфері виробництва продукції з деревини

1. **Незбалансованість внутрішнього ринку**, що характеризується ускладненням доступу до сировини, зокрема круглих лісоматеріалів у вигляді пиловника хвойних порід, для національних виробників.

2. **Висока вартість проходження процедури сертифікації FSC**, яка є додатковою конкурентною перевагою при експорті в країни ЄС задля дотримання стандартів ланцюга постачання та контрольованої деревини. До того ж проблемою є вимога створення окремих майданчиків на території підприємства з розподілом їх на сертифіковані, карантинні та несертифіковані ділянки виробничого процесу.

3. **Загроза неконтрольної вирубки лісів в Україні** (в 2016 р. лісовою охороною виявлено 6565 випадків незаконних рубок), що призводить до катастрофічного зменшення площі лісів та розвитку тіньового бізнесу в деревообробній промисловості.

4. **Технологічне відставання від світового рівня, що характеризується недостатністю інноваційної активності вітчизняних деревообробних підприємств.** Ступінь зношування основних засобів у деревообробній промисловості є одним з найбільших по Україні. Відновити технологічний рівень обладнання українські виробники не можуть через брак коштів і високі ставки кредитів комерційних банків. До того ж відбувається скорочення кількості підприємств, що впроваджували інновації, – з 92 у 2014 р. до 29 у 2015 р. Інноваційна діяльність характеризується незначними обсягами реалізованої інноваційної продукції – її частка в загальному обсязі реалізованої промислової продукції знизилась, а загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності скоротився більш ніж удвічі – з 318712,3 тис. грн у 2014 р. до 143598,0 тис. грн у 2015 р.

5. **Витратомісткість переробки деревини в Україні є більшою, ніж у європейських країнах, що обумовлено постійним зростанням цін на необроблену деревину та електричну енергію, завищеними транспортними тарифами для українських виробників.**

6. **Загрозливою є також сировинна проблема в окремих сегментах виробництва продукції деревообробної промисловості:** незабезпечення підприємств первинною сировиною українського виробництва, що змушує більшість з них імпортувати целюлозну сировину; недостатній рівень (50%) збору вторинної сировини (макулатури) для виробництва більш дешевого паперу; зростання цін на закупівлю сировини та комплектуючих за кордоном, через що підприємства витрачають значні кошти, замість того щоб вкладати їх у модернізацію виробництва.

7. **Дефіцит фахівців технічних спеціальностей з відповідними компетенціями щодо управління сучасним автоматизованим устаткуванням та його програмним забезпеченням.**

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку деревообробної промисловості:

➤ стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування у сфері виробництва спеціальних технічних засобів для переробки деревини шляхом субсидування відсоткової ставки за кредитами та лізинговими операціями фінансових

організацій; часткового гарантування кредитів; надання сервісної підтримки ведення бізнесу;

- стимулювання розвитку інноваційного підприємництва в деревообробній сфері. Враховуючи те, що в діяльності галузі велику роль відіграють малі та середні підприємства, важливим є створення умов для розвитку венчурного інвестування та формування венчурного ринку капіталу;

- вдосконалення інституційного забезпечення модернізації галузі шляхом поширення інноваційної екосистеми: індустріальних парків та бізнес-інкубаторів, кластерів як ефективних форм державно-приватного партнерства, які вже було успішно апробовано в інших країнах;

- впровадження системи державного гарантування інвестицій зменшить рівень фінансового ризику та сприятиме відновленню довіри інвесторів до створення спільних виробничих потужностей з переробки деревини на території України;

- надання грантової підтримки, в тому числі інноваційних грантів, для суб'єктів інноваційного підприємництва у деревообробній промисловості, особливо у сфері раціонального використання відходів;

- використання програм донорської підтримки міжнародних організацій, зокрема ЄБРР та урядового канадського проекту підтримки торгівлі та інвестицій (CUTIS). Програма ЄБРР передбачає підтримку просування експорту в рамках Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС для малого та середнього бізнесу; консультації з розроблення корпоративних і маркетингових стратегій у сфері стандартів управління якістю, інформаційно-комунікаційних технологій; організаційного та операційного розвитку, інженерних рішень, бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Проект CUTIS надає можливість 50% відшкодування суми сертифікації за стандартом FSC продукції з деревини за фактом надання аудиторського звіту;

- просування експорту продукції з деревини з високою часткою доданої вартості за допомогою налагодження співпраці підприємств-експортерів з профільними міністерствами; зустрічі експортерів у форматі B2B; організація центру допомоги експортерам;

- застосування ефективних важелів зовнішньоторговельного регулювання: впровадження заходів щодо зниження мит на імпортне обладнання та комплектуючі.

Цільові напрями розвитку ринку продукції деревообробної промисловості:

- диверсифікація ринку продукції з деревини, що передбачає стимулювання виробництва продукції з глибоким ступенем переробки;

- сприяння комплексній переробці деревини з виробництва нових видів біопалива;

- подолання дефіциту сировини (особливо для целюлозно-паперової промисловості);

- освоєння нових видів імпортозамінної продукції, зокрема виробництво сучасних деревних плиткових матеріалів та продукції лісохімії;

- забезпечення рівних, недискримінаційних умов споживання деревини для суб'єктів господарювання, що використовують її як сировину для подальшої переробки;

- стимулювання вітчизняного сектора глибинної переробки деревини та експорту продукції з деревини з високою доданою вартістю шляхом активізації участі українських виробників у процесах інтернаціоналізації бізнесу;

- адаптація національних процедур встановлення походження деревини відповідно до міжнародних стандартів;

- розвиток біоенергетики та виробництво альтернативних видів палива з відходів деревообробної промисловості, зокрема твердого біопалива – пелет (паливних гранул);
- розвиток трансферу технологій та створення сприятливих умов для імпорту європейського обладнання та технологій, що є передумовою здійснення модернізації деревообробної промисловості.

2.4. Ринок продукції основної хімії та добрив

Хімічна промисловість є однією із ключових галузей, позиції якої і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках цілком залежать від реалізації існуючих конкурентних переваг, що сформовані наявними досягненнями у модернізації виробництв та попитом на її продукцію. У структурі хімічної промисловості важливе місце належить виробництву основної хімічної продукції, яка виготовляє продукти неорганічної хімії та мінеральні добрива. Сучасний профіль хімічної промисловості України формують насамперед підприємства азотного напрямку, зокрема, ПАТ «Азот», ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Сумихімпром»; ПАТ «Дніпроазот»; ВАТ «Одеський припортовий завод»; ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот» (доля потужного підприємства ПАТ «Концерн Стирол» (м. Горлівка) невідома, воно перебуває на тимчасово окупованій території). Структурні особливості української хімічної промисловості пов'язані з високою залежністю від імпортової сировини, високою енергоємністю виробництва та залежністю від кон'юнктури світового ринку. Значення галузі для економіки України підтверджується тим, що вона є однією з найбільших галузей промисловості за обсягами виробництва, чисельністю працюючих, наявністю великих бюджетоформуючих підприємств (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Показники ринку основної хімічної продукції України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Нині ринок продукції хімічної промисловості зазнає суттєвих змін. Зниження попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках та внутрішня криза призвели до різкого скорочення виробництва хімічної продукції. Індекс промислового виробництва у виробництві основної хімічної продукції зазнав значного падіння у 2013–2014 рр., коли він не перевищував 80%. Тільки із 2016 р. виробництво основної хімічної продукції знову почало зростати, а у 2017 р. індекс промислового виробництва зріс до 126,3% відносно попереднього періоду (рис. 2.8).

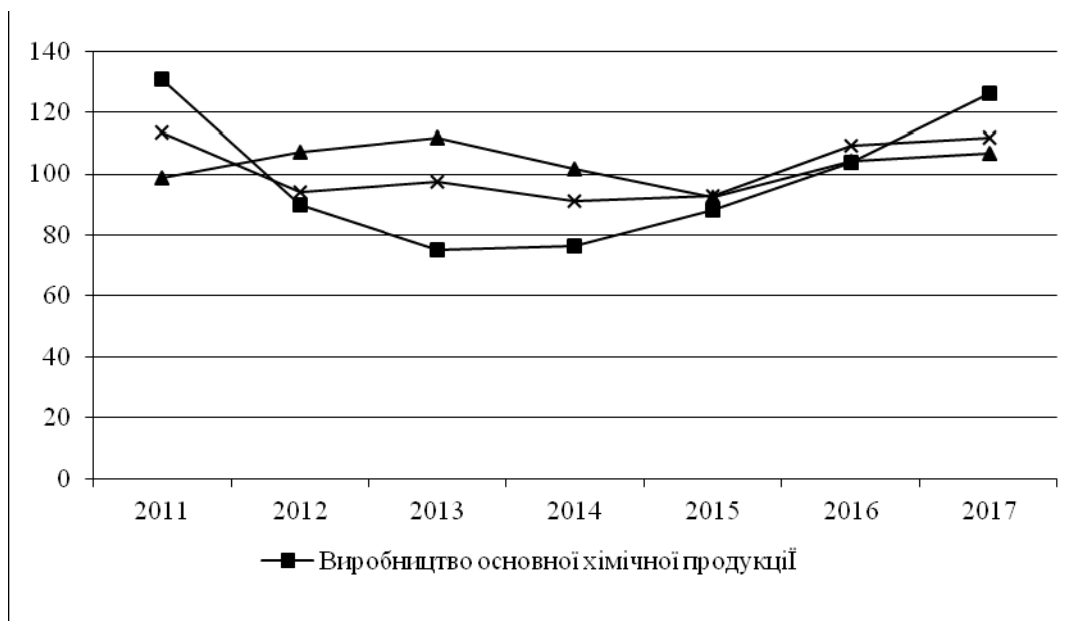

Рис. 2.8. Індекси промислового виробництва за видами хімічної продукції, % до попереднього року

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Протягом 2015–2016 рр. відбулися негативні зміни та стрімке падіння експортно-імпортних операцій. Одна з найбільш експортоорієнтованих галузей промисловості, що протягом тривалого часу посідала третю позицію за обсягами експорту (після металургії та харчової промисловості), відразу відкотилась на 5–6-ту позиції. У 2017 р. частка продукції хімічної промисловості у загальному обсязі експорту товарів уже становила 3,8%, і це при падінні фізичних обсягів експорту на 62% від рівня 2013 р. (рис. 2.9). Лише дві з товарних позицій основної хімії виявляли у цей період позитивну динаміку – продукти неорганічної хімії та мінеральні добрива.

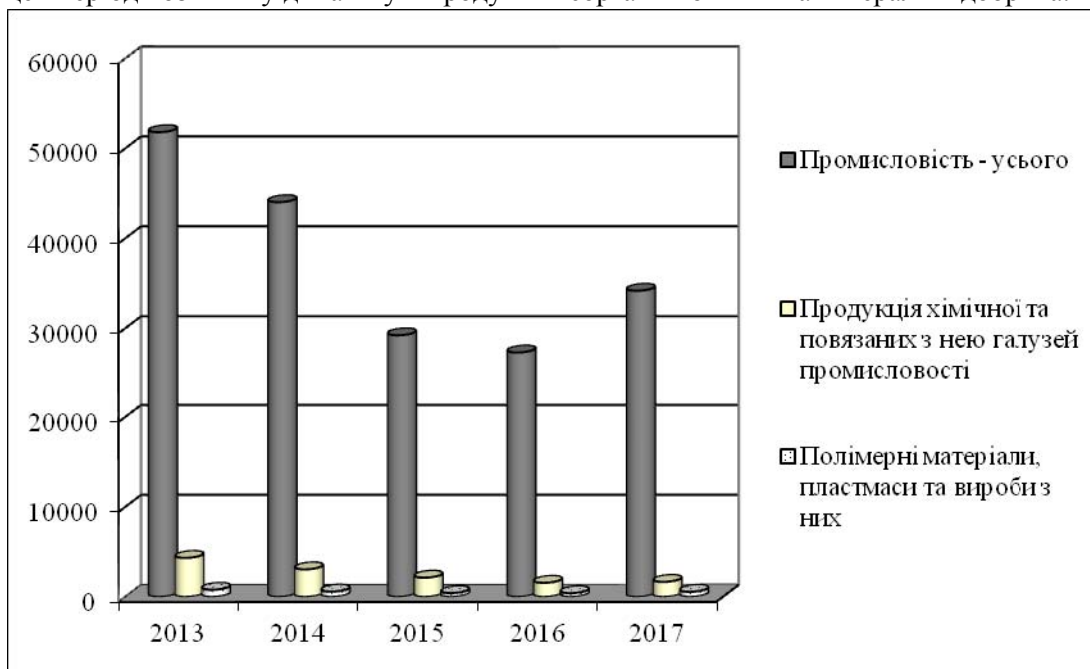

Рис. 2.9. Динамічні зрушення в структурі експорту продукції хімічної промисловості та полімерних матеріалів у 2013–2017 рр., млн дол. США

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Структура експорту, що склалася, посилює економічну залежність від зовнішніх факторів, зокрема, при підвищенні цін на енергоносії українські виробники хімічних товарів стають неконкурентоспроможними не тільки на зовнішніх ринках, а й втрачають свою цінову конкурентність і на внутрішньому ринку.

Зростає рівень імпортової залежності ринку продукції хімічної промисловості. Товарна номенклатура та асортимент імпортованої продукції хімічної промисловості значно ширші, ніж експортованої, і представлені, головним чином, продукцією з високою доданою вартістю. Тільки у 2016 р. обсяги імпорту хімічної продукції практично перевищили обсяги внутрішнього виробництва майже вдвічі (у 1,87 раза), а обсяги експорту продукції – у 4,3 раза. У 2017 р. частка продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості становила 13,7% у загальному обсязі імпорту промислових товарів, а разом із полімерними матеріалами – 20,5% (рис. 2.10).

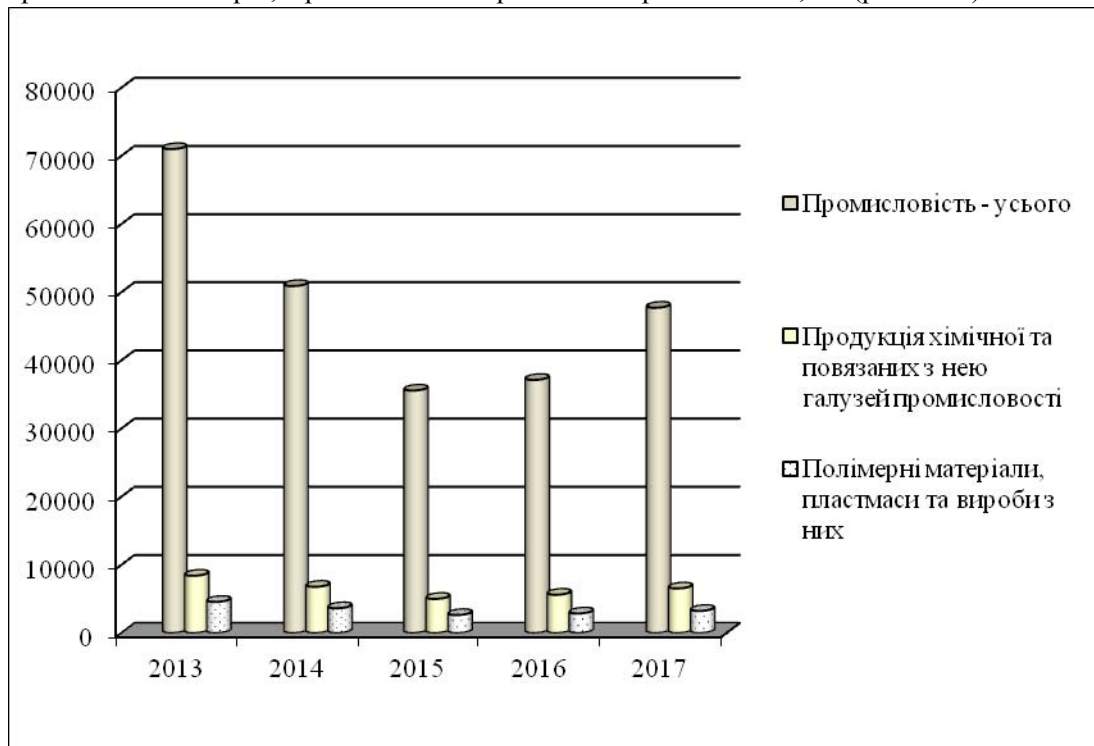

Рис. 2.10. Динамічні зрушення в структурі імпорту продукції хімічної промисловості та полімерних матеріалів у 2013–2017 рр., млн дол. США

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На традиційних для України галузевих експортних ринках хімічної продукції спостерігаються такі зміни:

- поступове звуження ринків збуту аміачної селітри через значну кількість тарифних і нетарифних обмежень на ринках як розвинених країн, так і країн, що розвиваються;
- зміни у структурі ринку мінеральних добрив – знижується експорт азотних добрив та зростає експорт карбаміду. В останні роки перевиробництво добрив у світі й сильна конкуренція суттєво здешевили цей вид продукції, а зростання цін на природний газ для вітчизняних товаровиробників значно знизило їх рентабельність на зовнішньому і на внутрішньому ринках;
- несприятлива цінова кон'юнктура світових ринків азотних добрив протягом 2015–2016 рр. Світові ціни на азотні добрива стрімко падали у цей період, чому сприяли надмірність потужностей із виробництва азотних добрив у світі та слабкий попит на продукцію. Далося взнаки не тільки різке падіння цін на кінцеву продукцію

на світовому ринку (незначне зростання цін на добрива відбулося лише у 2017 р. – на 3%), а й вирівнювання цін на газ на внутрішньому ринку. Це й обернулося для українських виробників значними фінансовими втратами;

- на розвиток підгалузі критично впливає підвищення залізничних тарифів на вантажоперевезення та тарифів на експедирування вантажів.

Істотно змінилася географія збуту мінеральних добрив. Основними торговими партнерами для України залишаються Росія, Білорусь, Польща. За високої вартості внутрішнього виробництва мінеральних добрив українським компаніям нелегко конкурувати з виробниками із інших країн навіть на своїх традиційних ринках збуту, таких як Близький Схід і Африка. Спостерігається імпортозалежність та неконкурентоспроможність українських виробників по всьому спектру фосфорних, калійних, комплексних добрив. Зокрема, залежність від імпорту російських азотних та, особливо, комплексних добрив з 2016 р. сягнула небезпечних масштабів і набуває характеру монополії на українському ринку – з РФ їх надійшло 78,1% (80,6% за вартістю), лівова частка інших – із Білорусі. Після введення обмежувальних мит на російську продукцію²⁸ частка імпорту азотних мінеральних добрив з Російської Федерації (2017 р.) скоротилася до 52%.

Вітчизняний ринок добрив не відповідає умовам безпечної конкуренції. Ще з 2014 р., оцінюючи рівень монополізації галузі за індексом Херфіндала – Хіршмана, було виявлено перевищення її граничної межі (значення індексу – 1957). Це свідчить, що ринок не є нормальним для конкуренції і нині рівень його монополізації тільки зростає через зменшення кількості працюючих підприємств.

Ключовими викликами для розвитку ринку основної хімічної продукції є:

- низька інвестиційна активність підприємств у зв'язку зі складною економічною та політичною ситуацією;
- обмеження доступу української продукції на окремі зовнішні ринки країн СНД;
- погіршення кон'юнктури світового ринку в умовах жорсткої конкуренції з країнами, що мають дешеву вуглеводневу сировину;
- несприятлива цінова кон'юнктура на світовому й вітчизняному ринку сировини, напівпродуктів та кінцевої продукції;
- посилення конкуренції на світовому ринку хімічної промисловості у зв'язку з виходом країн Азії на лідируючі позиції за обсягами виробництва продукції;
- високі ціни на сировину (газ) та електроенергію;
- зростання залізничних тарифів на вантажоперевезення;
- збитковість при ціні газу понад 300 дол. США за 1 тис. куб. м;
- низька доступність фінансових ресурсів і високе податкове навантаження на підприємства галузі;
- висока капіталомісткість і вартість утримання основних засобів, тривалий період окупності інвестицій; висока енергоємність виробництва;
- недостатній розвиток системи стандартів і контролю якості хімічної продукції;
- недостатній розвиток кадрового, технологічного потенціалу хімічної промисловості;
- низька платоспроможність вітчизняних споживачів;
- зміна умов виробництва та виробничих відносин.

²⁸ Наказом МЕРТ № 1383 від 19 вересня 2017 р. було введено у дію санкції відносно ряду підприємств групи «Єврохім», а також інших російських постачальників щодо заборони постачання мінеральних добрив.

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку добрив. В умовах економічних коливань та зміни ринкової кон'юнктури на основні експортні товари української хімії більшого значення набувають економічні, політичні та технологічні фактори відтворення конкурентного середовища, які забезпечують ефективність макроекономічної політики. Позитивні зміни на українському ринку добрив та продукції основної хімії можуть відбутися завдяки:

- запровадженню заходів для відродження власної сировинної бази, зокрема, розробленню технологій газифікації бурого вугілля українських родовищ для виробництва синтетичного газу в промислових масштабах, розробці технологій одержання фосфоровмісних добрив різних марок;
- організації виробництва нової продукції комплексної, поглибленої переробки сировинних ресурсів і продуктів органічного синтезу; створення виробництв, що випускають високотехнологічну наукомістку продукцію, освоєння виробництва нових комплексних добрив пролонгованої дії та збагачених життєво необхідними мікроелементами, комплексних добрив із наперед заданими властивостями;
- підвищенню конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом модернізації діючих підприємств;
- повній гармонізації національного технічного законодавства з європейським у сфері обігу добрив;
- запровадженню заходів щодо диверсифікації поставок добрив в Україну (з Китаю, країн Близького Сходу, США та інших);
- введенню мораторію на підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення.

Цільовими орієнтирами для розвитку ринку є:

- поліпшення інфраструктури об'єктів, розширення мережі сховищ;
- використання можливостей європейських програм, спрямованих на створення і передачу наукових досягнень бізнесу;
- розроблення та реалізація нової стратегії розвитку хімічної промисловості до 2030 р.;
- нарощування українського видобутку природного газу задля здешевлення сировини і, як наслідок, зменшення заборонних заходів, що створюють штучні преференції окремим виробникам і проблеми споживачам хімічної продукції.

2.5. Ринок фармацевтичної продукції

Фармацевтична промисловість є лідером європейського вектора інтеграції у країні і давно орієнтована на роботу за європейськими стандартами виробництва, дистрибуції, лабораторної практики. Вирізняється досить високим рівнем гармонізації законодавчої та нормативної бази з відповідними європейськими директивами і нормами ЄС. Галузь зберігає стабільні позитивні темпи економічного зростання протягом тривалого періоду. Українська фармацевтична галузь має потенційні можливості для свого розвитку, що визначаються існуванням значного історичного досвіду вітчизняного виробництва сироваток і вакцин, сформованої наукової школи мікробіології та вірусології, потужної науково-дослідної бази для виробництва генериків.

На українському фармацевтичному ринку працює майже 400 тис. осіб, з них – 24,8 тис. безпосередньо на виробництві (рис. 2.11). Згідно з даними Держстату, близько 900 тис. грн у рік доданої вартості генерує виробник, задіяний в індустрії створення лікарських засобів.

Ринок фармацевтичної продукції вирізняється своєю внутрішньою орієнтованістю. Цей ринок миттєво реагує на рівень купівельної спроможності населення.

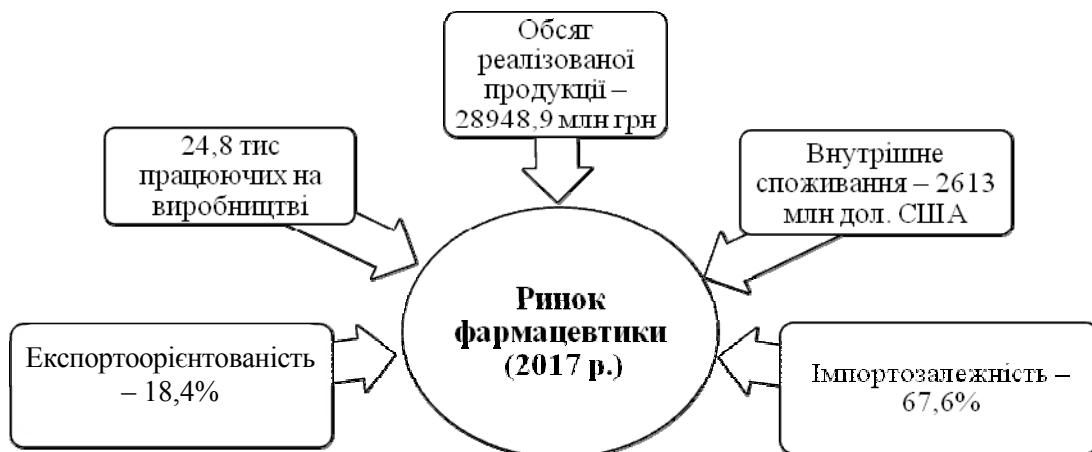

Рис. 2.11. Основні показники ринку фармацевтичної продукції України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Стрімке зростання цін на лікарські препарати іноземного і вітчизняного виробництва (а також на сировину, яку здебільшого закуповують за кордоном), що спостерігалось у 2014–2015 рр. у зв'язку з різким знеціненням української гривні, та падіння купівельної спроможності населення не сприяли стабілізації ринку. Це не могло не позначитися на показниках виробництва, оскільки логічним наслідком девальвації гривні виявилось підвищення митних зборів, вартості імпортової сировини, комплектуючих (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Динаміка обсягів виробництва лікарських препаратів в Україні, тис. т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

115 вітчизняних фармацевтичних компаній мають ліцензію GMP на виробництво лікарських засобів, 77% фармвиробників – прибуткові підприємства,

щорічний приріст ринку ліків у натуральному вираженні за 2016–2017 рр. становив у середньому 14%. У вартісному вираженні обсяг ринку лікарських засобів у 2017 р. зріс до 61,2 млрд грн.

Галузь фармвиробництва демонструє високі темпи нарощування капітальних інвестицій. За даними Держстату, станом на 31.12.2017 р. обсяг капітальних інвестицій у галузь фармвиробництва становив 1846 млн грн, а середній щорічний темп приросту інвестицій у фармвиробництво за 2010–2017 рр. – 18%.

Фармацевтична продукція залишається ключовою статтею українського імпорту, хоч його обсяг і зменшився порівняно із 2013 р. більш як уполовину (1767,4 млн дол. США у 2017 р. відповідно до 3094,8 млн дол. США у 2013 р.), а частка фармацевтики у загальному обсязі імпорту знизилась із 4,5 до 3,6%. Експорт фармацевтичної продукції у 2017 р. становив 192,1 млн дол. США, або 76,4% від рівня 2013 р. (рис. 2.13). Диверсифікації експорту за останні роки майже не відбулося. Лікарські засоби постачаються у країни СНД; з європейських – у країни Балтії, Німеччину, Італію, Румунію, Сербію, Словаччину, Польщу, Угорщину; з країн Азії – у Грузію, Корею, Ірак, В'єтнам, Туреччину тощо.

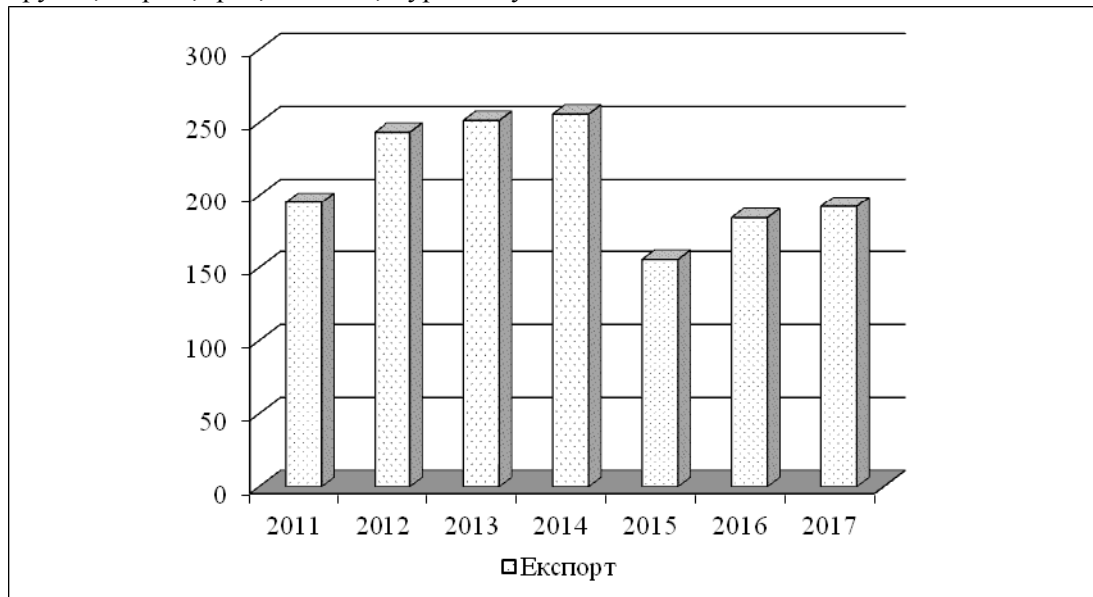

Рис. 2.13. Динаміка експорту української фармацевтичної продукції, млн дол. США

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Фармацевтична промисловість – одна з небагатьох, де відсутні прояви монополізму. Ринок її є безпечним для підтримання нормальної конкуренції. До ТОП-10 провідних компаній української фарміндустрії на вітчизняному ринку входять: ПАТ «Фармак», фармацевтична корпорація «Артеріум», ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця», ПАТ «Науково-виробничий центр «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» (БХФЗ), ПАТ «Київський вітамінний завод», ТОВ «Фармацевтична компанія «Здоров'я», Юрія-Фарм, Лекхім, ТДВ «Українсько-бельгійське СП «ІнтерХім». Найкрупніша з них – ПАТ «Фармак» – займає лише 6%. Проте дві провідні фірми («Фармак» і «Артеріум») протягом тривалого часу нарощують свою сукупну ринкову частку, що може згодом надати ринку наявних ознак групового домінування серед вітчизняних компаній.

Ключовими викликами для розвитку українського ринку фармацевтики є такі:

- інфляція та девальвація національної валюти створили непомірний тиск на галузь, що призвело до зниження споживання ліків та заміщення дорогих упаковок

ліків більш дешевими в аптекарському сегменті через низьку купівельну спроможність населення;

- випуск українськими виробниками переважно препаратів-генериків та неможливість конкурувати зі світовими виробниками оригінальних препаратів;
- залежність вітчизняних фармацевтичних компаній від імпорту проміжних товарів – субстанцій, АФІ (вихідних для виробництва кінцевої продукції) – та обладнання;
- нестабільність законодавчої та правової системи, особливо через часті зміни у податковому та митному законодавстві, зарегульованість українського фармринку;
- нереформованість вітчизняної системи охорони здоров'я та відсутність Національної стратегії розвитку охорони здоров'я в Україні;
- відсутність нових власних наукових розробок фармацевтичних препаратів;
- висока вартість кредитних та інвестиційних ресурсів, які необхідні для реалізації проектів розвитку та розширення виробничих потужностей, що призводить до загострення дефіциту обігових коштів фармацевтичних підприємств.
- неврегульованість у питанні інтелектуального права в галузі;
- низький рівень визнання українських сертифікатів GMP та реєстраційних посвідчень лікарських засобів у інших країнах;
- застарілі норми законодавства з охорони праці та промислової безпеки;
- низький рівень підготовки фармацевтів та провізорів;
- відсутність розвинутого фінансового ринку; труднощі із залученням коштів для довготривалих проектів розвитку.

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку фармацевтичної промисловості:

- заходи з проведення дерегуляції фармацевтичного ринку, що полягають у спрощенні процедури реєстрації лікарських препаратів, спрощенні дозвільних процедур, відміні ліцензування імпорту активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ) тощо;
- стимулювання виробництва, орієнтованого на експорт до європейських країн;
- запуск вітчизняного виробництва субстанцій та АФІ у промислових масштабах;
- сприяння щодо можливості отримання пільгових кредитів для розширення діяльності та інноваційного розвитку підприємств (можливо, на державно-приватній основі);
- удосконалення законодавства з метою зниження податкового навантаження, що виникає при ввезенні на митну територію України сучасного інноваційного, високотехнологічного обладнання для створення нових та модернізації існуючих потужностей фармацевтичних підприємств;
- удосконалення патентного законодавства, законодавства у сфері проведення клінічних випробувань;
- створення системи податкових стимулів для експортерів (повернення ПДВ за експортовану фармацевтичну продукцію, надання гарантій кредитування та забезпечення захисту експортерів від ризиків, пільгові умови кредитування для стимулювання розроблення та виробництва високотехнологічної фармацевтичної продукції, надання пільг для новостворюваних підприємств з виробництва ліків, зокрема на ввезення нового високотехнологічного обладнання, тощо);
- прискорення впровадження відомих та поширених у світі механізмів страхового та/або державного відшкодування вартості лікарських засобів кінцевому споживачеві (реімбурсація);

- підвищення ефективності та покращення діяльності системи охорони здоров'я завдяки імплементації світового досвіду та впровадженню якісно нової системи стандартизації, гармонізованої за європейськими принципами, що передбачає адаптацію клінічних настанов та розробку медичних стандартів уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги;
- удосконалення нормативно-правового регулювання галузі в частині вирішення питань реєстрації медикаментів, отримання ліцензії на їх виробництво та реалізацію, дотримання вимог до реклами товарів;
- імплементація окремих норм *Acquis Communautaire* (відповідно до статті 474 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) в українське законодавство;
- успішність реформи механізму державних закупівель у медицині (згідно з Концепцією реформування фінансування системи охорони здоров'я (розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 р. № 1013-р), Концепцією реформування механізму публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів (розпорядження КМУ від 23 серпня 2017 р. № 582-р);
- стимулювання до створення нових конкурентних кластерів та технологічних парків з розробки та виробництва інноваційних лікарських засобів;
- збільшення державного інвестування в освіту, підготовку та перепідготовку кадрів.

Цільовими напрямками розвитку ринку є:

- підвищення прозорості та відкритості тендерів завдяки змінам в системі держзакупівель ліків, яку передано до компетенції міжнародних організацій ВООЗ і ЮНІСЕФ;
- створення для вітчизняних компаній – виробників лікарських засобів рівних з іноземними компаніями умов для участі у державних закупівлях;
- створення можливостей для розвитку МСБ через участь у програмах ЄБРР для підтримки та розвитку фармацевтичного бізнесу;
- розширення географії експорту продукції через отримання підприємствами вітчизняної фармацевтичної промисловості сертифікатів GMP та заходи з підвищення рівня їх визнання у інших країнах;
- створення можливостей для розвитку фармацевтичних кластерів, залучення іноземних інвесторів, розвинення механізмів заохочення світових фармкомпаній до глибокої локалізації в Україні;
- розвиток власного виробництва вакцин та субстанцій для фармацевтичних препаратів;
- посилення боротьби з контрабандою ліків та уведення нових норм їхньої сертифікації;
- консолідація усіх гравців фармацевтичного ринку в контексті досягнення якісних змін у системі охорони здоров'я.

2.6. Ринок продукції легкої промисловості

Сучасний ринок продукції легкої промисловості відіграє важливу роль у забезпеченні населення товарами повсякденного попиту; корпоративних споживачів та силові структури – робочим, спеціальним та форменим одягом; усі сектори економіки – відповідними товарами промислового призначення. Специфіка ринку проявляється у швидкому обігу капіталу (2–4 рази на рік) підприємств-виробників завдяки невеликим термінам створення, реалізації продукції та динамічній зміні асортименту відповідно до сезону і моди, а також у значній потенційній місткості

ринку України (рис. 2.14). Особливістю ринку є наявність швидкозростаючого креативного сегмента, що є ознакою розвитку сервісної економіки.

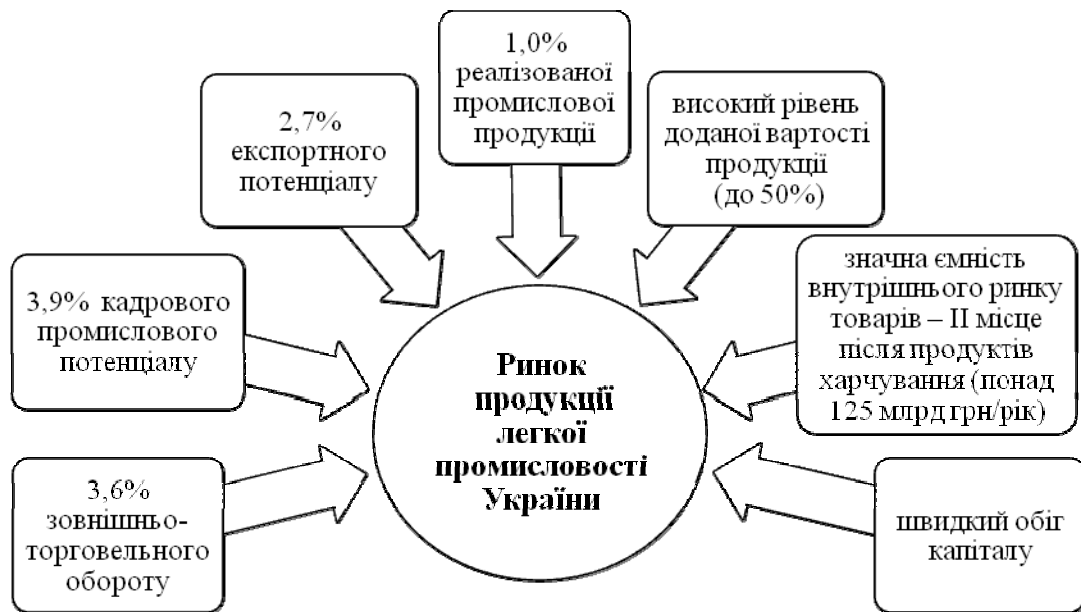

Рис. 2.14. Ринок продукції легкої промисловості в економіці України у 2017 р.

Джерело: складено за даними Асоціації «Укрлегпром» та розрахунками авторів за даними Державної служби статистики. URL.: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2018).

Вітчизняний ринок продукції легкої промисловості є досить конкурентним, на ньому працює понад 2,3 тис. підприємств з близько 85 тис. працівників, а обсяги виробленої ними продукції досягають 22 млрд грн. Ринок представлений малими (86,0% від загальної кількості) та середніми (14,0%) підприємствами. Рівень концентрації вітчизняних підприємств на ринку невисокий: 327 середніх підприємств реалізують 79,4% продукції на 17,7 млрд грн, відповідно 2014 малих виробництв продають 20,6% продукції на 4,6 млрд грн. Підприємства легкої промисловості працюють загалом рентабельно (4–10%), що свідчить про гнучкість і ефективність їх діяльності.

Серед виробництв легкої промисловості найшвидше надолужило втрати від кризових явищ текстильне виробництво (рис. 2.15). Підприємства мають потенціал для нарощування обсягів виробництва за рахунок пожвавлення внутрішнього ринку та зростання експорту: відносно невеликі виробничі витрати, зокрема на оплату праці, роблять цей сектор більш конкурентоспроможним.

Активізація іноземного інвестування сприяла появі на ринку восьми нових підприємств²⁹, які тільки на перших етапах забезпечили роботою понад 500 чоловік. Підприємства, створені починаючи з 2015 р., представлені переважно швейними фабриками з іноземними інвестиціями. Вони не тільки розширюють традиційний асортимент продукції, освоюють продукцію для зростаючих суміжних галузей, а й освоюють етапи повного циклу виробництва.

На ринку відслідковується тенденція поєднання виробництва, дизайнерської моди, торгівлі офлайн і онлайн. З'являються українські модні бренди національного та світового рівня. Формуються та функціонують специфічні форми організації науково-

²⁹ Карта підприємств України, що були відкриті з початку 2015 року / Національний промисловий портал. URL: <http://uprom.info/maps-business/> (дата звернення 13.09.2018).

виробничих та інноваційно інтегрованих структур: кластери легкої промисловості Києва, Харкова, Львова, Західноукраїнський кластер індустрії моди та інші.

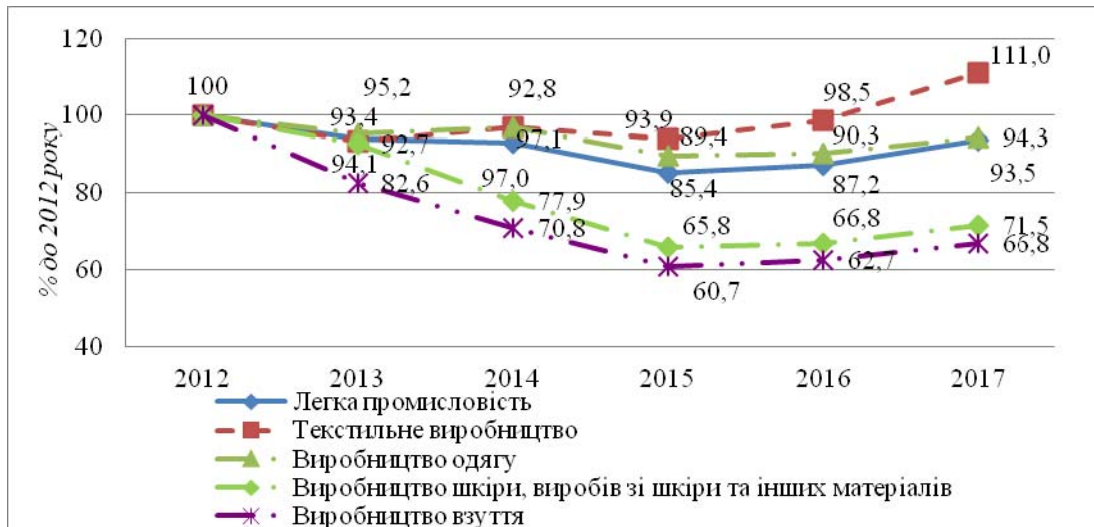

Рис. 2.15. Індекси виробництва продукції легкої промисловості у 2012–2017 рр.

Джерело: складено за розрахунками авторів за даними Державної служби статистики. URL.: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.06.2018).

Зовнішні виклики: світові фінансові кризи та несприятливі умови членства в СОТ призвели до значного скорочення вітчизняного виробництва текстильних виробів і взуття та виживання окремих підприємств за допомогою схем з давальницькою сировиною. Освоєння переваг і можливостей інтеграції у глобальний торговельний простір через укладання міжнародних угод, зокрема, угод про вільну торгівлю (DCFTA; CAFTA), Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, та започаткування Діалогу Україна-ЄС високого рівня щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості має стати стимулом розвитку ринку продукції легкої промисловості.

Серед негативних тенденцій ринку продукції легкої промисловості слід назвати: насичення ринку імпортними товарами, увезеними із заниженням митної вартості та як контрабанда, частка яких, за оцінкою Асоціації «Укрлегпром», становить 25,4%³⁰; значна частка тінізації внутрішнього ринку; зростання обсягу ввезення вживаного одягу та взуття, який у 2017 р. становив 131,9 тис. т на 154,4 млн дол. США. Експортоорієнтоване виробництво продукції легкої промисловості та імпортоорієнтоване споживання свідчать про невідповідність між попитом і пропозицією за співвідношенням «ціна-якість». Підвищення цін на імпортні товари та сировину у зв'язку з падінням курсу гривні вплинуло на виробничі схеми, знизило купівельну спроможність населення, зорієнтувало попит на українську продукцію та вживаний одяг. Виробництво зазнає кадрового дефіциту через низьку зарплату, незбалансованість галузевої і вищої освіти та ринку праці, недостатньо розвинене державно-приватне партнерство в дуальній освіті, а також в освіті протягом життя.

Водночас перспективним і конкурентоспроможним сегментом стає fashion-дизайн як складова креативних індустрій. Розвиток моди у напрямі «made in Ukraine», етнотенденцій та хендмейду спричинив появу в асортименті продукції принципово нових та модних товарів, орієнтацію попиту на індивідуалізацію продукції. Освоєння підприємцями нових способів ведення бізнесу, впровадження E-Commerce, вільний

³⁰ Лист Укрлегпрому до Президента України щодо укладання Угоди про зовнішню торгівлю з Туреччиною / офіц. сайт Асоціації «Укрлегпром». URL: <http://ukrlegprom.org.ua/nashi-zvernennya>

доступ до споживачів на світових market places без обтяжливого митного адміністрування сприяли інтернаціоналізації їх бізнесів, піднесенню fashion-дизайну.

Загальний обсяг внутрішнього споживання продукції легкої промисловості у 2017 р. становив 1,95 млрд дол. США. На тлі збільшення обсягів реалізованої продукції вітчизняними виробниками обсяг роздрібного товарообороту українських товарів укр. малий. Його частки коливаються по товарах: одяг та білизна з тканин – 5,5%, одяг зі шкіри та хутра – 1,9%, трикотаж верхній та білизняний – 5,1%, взуття – 3,5%, товари текстильні та галантерея – 26,1% і панчішно-шкарпеткові вироби – 38,1%. Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств по всіх товарних позиціях падає.

На вітчизняному ринку продукції легкої промисловості частка товарів іноземного виробництва становить 74,1%. Імпортні поставки становили 2,26 млрд дол. США. Серед основних країн-імпортерів: Китай (25,3%), Польща (11,5%), Туреччина (8,8%), Німеччина (8,0%), Італія (6,8%). Спостерігається значна залежність ринку від імпортованої сировини: пряжі, бавовняних та сумішевих тканин, нетканих матеріалів, ниток синтетичних та штучних, вати, фурнітури, барвників, шкіри, клеїв, проміжної продукції та технічного обладнання. Сформувалися стійкі товарні потоки імпорту сировини та експорту готової продукції за схемами з давальницькою сировиною і на замовлення. Зовнішньоекономічні відносини характеризуються: від'ємним сальдо (в 2017 р. – (-1164,6) млн дол. США), зростаючою експортоорієнтованістю виробництва (138,7%) та коефіцієнтом покриття експортом імпорту, що становить 0,5.

На ринку посилюється експортна орієнтація виробництва. У 2017 р. експорт товарів легкої промисловості збільшився на 13,4% порівняно з попереднім роком і досяг 1091,98 млн дол. США, причому 83,0% його надійшло на ринки Європи. Основні експортні товарні групи за 2017 р.: текстильний одяг (на 378,8 млн дол. США, або 34,7%), трикотажний одяг (на 105,5 млн дол. США, або 9,7%), інші готові текстильні вироби (на 119,2 млн дол. США, або 10,9%), взуття (на 171,3 млн дол. США, або 15,7%) та шкури (на 80,5 млн дол. США, або 7,4%) (рис. 2.16).

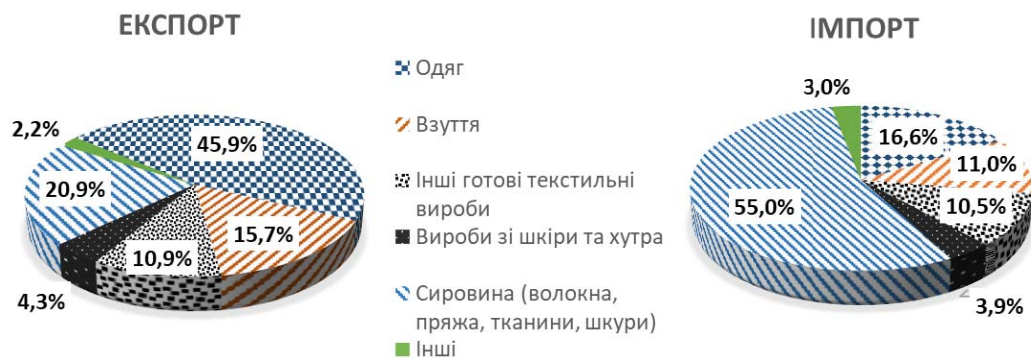

Рис. 2.16. Товарна структура зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості у 2017 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На світовому ринку позиції продукції легкої промисловості України забезпечують такі форми співробітництва: кооперація та інтеграція виробництва в ланцюгах створення доданої вартості, кооперація за давальницькими схемами; створення спільної з іноземними виробниками наукової, інформаційної та виробничої інфраструктури, донорська кредитна і державна, дипломатична та маркетингова підтримка у просуванні продукції на нові ринки.

Механізми та інструменти розвитку потенціалу ринку продукції легкої промисловості:

➤ сприяння зростанню *ємності ринку сировинних ресурсів* для легкої промисловості, який представлений у країні вітчизняною сировиною (шерстю, льоном, хімічними волокнами та нитками, шкірою, коноплями, хутровою та пуховою сировиною), а також імпортною сировиною (бавовна, натуральний шовк, шерсть, хімічне волокно та нитки) та інноваційними матеріалами, що надають виробам нових споживчих властивостей. Перспективний шлях розвитку ринку передбачає імпортозаміщення та розширення випуску напівфабрикатів у вигляді бавовняно-лляної і шерстяної пряжі, трикотажного полотна, бавовняно-лляних, шерстяних і синтетичних тканин. Імпульс зростанню виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів текстильному виробництву можна надати: за рахунок забезпечення виплати дотацій на приріст поголів'я (корів, свиней, овець) та виплати компенсацій за вовну залежно від її обсягів та якості; забезпечення бюджетного фінансування заходів з розвитку насінництва льону-довгунця, конопель, захисту рослин, використання перспективних високоврожайних сортів та гібридів; відродження і розвитку шовківництва, вівчарства; налагодження виробництва хімічних ниток та волокон;

➤ стимулювання зниження *залежності від імпорту* сировини та матеріалів проміжного споживання та розвиток виробництв глибокої переробки, розвиток технологій з глибокої переробки луб'яних культур;

➤ зменшення зарегульованості санітарно-епідеміологічних процедур при ввезенні сировини та хімічних матеріалів; децентралізація видачі санітарно-гігієнічних висновків; визнання сертифікатів на хімматеріали, що імпортуються з європейських країн;

➤ спрощення проведення *митних процедур*, обнулення митних ставок на імпорту сировину; запровадження єдиного митного тарифу, а не повної та пільгової ставок;

➤ державне і донорське фінансування впровадження передового світового досвіду для удосконалення компетенцій викладачів ВНЗ, ПТНЗ та оновлення навчально-виробничих лабораторій;

➤ створення мережевих структур на базі профільного ВНЗ для надання аутсорсингових, конструкторських та інших послуг малим підприємствам і населенню.

Цільові орієнтири

У контексті внутрішніх і зовнішніх викликів на ринку продукції легкої промисловості суттєве зростання вітчизняних пропозицій та споживання можливе за умови використання наявної вітчизняної сировини; запровадження світових стандартів та інноваційних підходів у виробництві різних видів текстильних матеріалів, нових видів сировини у нетканих матеріалах, постільній білизні, військовому обмундируванні та форменому одязі; уніфікації стандартів форменого обмундирування.

Отже, цільовими напрямками розвитку вітчизняного ринку легкої промисловості мають бути:

➤ зниження залежності від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання;

➤ прискорення переходу від експорту продукції, виготовленої на замовлення за толлінговими схемами, до формування повних ланцюгів доданої вартості, розвитку власних брендів і експорту креативної продукції, надання послуг з розробки дизайну продукції;

➤ удосконалення умов конкуренції та детінізація: боротьба з контрабандою (зокрема, маніпуляціями з митною вартістю товарів, значним обсягом комерційних

посилок), фіктивним та неофіційним підприємництвом, викривленням бази оподаткування, упорядкування фіскалізації торгівлі;

➤ розвиток виробництва власних сировинних ресурсів (вовни, шкур, льону, конопель), відродження шовківництва, стимулювання створення інноваційних матеріалів із заданими властивостями та розширення асортименту виробництва тканин, текстильних полотен та проміжної продукції;

➤ забезпечення відповідності професійно-кваліфікаційної структури персоналу потребам роботодавців для забезпечення технологічних змін;

➤ реалізація кластерних ініціатив на ринках взуття, одягу і ремесел.

2.7. Ринок продукції металургії

Металургійна галузь України відноситься до базових галузей національної економіки, що поряд з іншими визначає загальний стан соціально-економічного розвитку країни. З нею тісно пов'язані суміжні галузі, що забезпечують її продукцією проміжного споживання, а також галузі, що використовують металопродукцію, як частину власного проміжного споживання.

До 2007 р. металургійна галузь робила значний внесок у виробництво ВВП, зовнішню торгівлю і приплив валюти до країни. Проте після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. частка чорної металургії у ВВП суттєво скоротилася: з 5,8% у 2007 р. до 1,9% у 2016 р. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Місце чорної металургії в економіці України

Показник	2001	2007	2010	2011	2013	2014	2015	2016
Валовий внутрішній продукт, млрд грн	204,2	720,7	1079,3	1299,9	1465,2	1586,9	1988,5	2385,4
у т.ч. чорна металургія, млрд грн	8,4	42,0	21,5	20,2	23,3	40,2	45,9	46,1
Частка чорної металургії, %	4,1	5,8	2,0	1,6	1,6	2,5	2,3	1,9
Загальний обсяг промислової продукції, млрд грн	524,2	1831,3	2842,6	3485,3	3189,6	3354,0	4189,2	5058,3
у т.ч. чорна металургія, млрд грн	46,6	191,5	251,4	296,8	220,4	260,5	295,0	309,7
Частка чорної металургії, %	8,9	10,5	8,8	8,5	6,9	7,8	7,0	6,1
Загальний обсяг експорту товарів, млрд дол. США	16,2	49,2	51,4	68,4	63,3	53,9	38,1	36,4
у т.ч. чорна металургія, млрд грн	5,6	19,7	16,6	21,3	16,9	14,6	9,0	7,9
Частка чорної металургії, %	34,6	40,0	32,3	31,1	26,7	27,1	23,6	21,7
Середньооблікова кількість працівників у промисловості, тис. осіб	3811	3287	2842	2800	2673	2297	2040	1960
у т.ч. чорна металургія, тис. осіб	428	420	339	330	313	272	244	218
Частка чорної металургії, %	11,2	12,8	11,9	11,8	11,7	11,8	11,9	11,1

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України: Таблиця «Витрати-випуск» України в основних цінах за 2001–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2001–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

У структурі випуску промислової продукції частка чорної металургії у 2016 р. скоротилася порівняно з аналогічним періодом 2001 р. на 2,8 в.п, а порівняно з 2007 р. – на 4,4 в.п. Частка галузі у загальному обсязі експорту товарів у 2016 р. скоротилася порівняно з 2001 р. на 12,9 в.п., а порівняно з 2007 – на 18,3 в.п. Частка металургійної галузі у загальній кількості працюючих у промисловості у 2016 р. становила 11,1%, що на 0,1 в.п. менше, ніж в аналогічному періоді 2001 р. та на 1,7 в.п. менше порівняно з 2007 р.

Основу вітчизняної чорної металургії становлять 13 металургійних комбінатів і заводів³¹ (з урахуванням так званої «націоналізації» керівництвом російсько-терористичних угруповань в ОРДЛО українських металургійних підприємств: Снаківського МЗ, Донецького МЗ та Алчевського МК³²).

Україна чи не єдина держава у світі, підприємства якої майже 80% виробленої металопродукції експортують і лише трохи більше 20% реалізують на внутрішньому ринку. Це обумовлено тим, що *металургійна галузь України має виробничий потенціал, який значно перевищує внутрішні потреби національної економіки*³³.

Завдяки експортній орієнтації підприємствами металургійної галузі у 2007 р. було досягнуто найбільшого (після 1990 р.) обсягу виробництва металопродукції. Проте, зорієнтувавшись щодо експорту металопродукції, вітчизняні виробники значно скоротили марочний та розмірний сортаментний ряд, суттєво зменшивши при цьому виробництво високотехнологічної продукції. Відповідно сьогодні основними продуктивними групами у структурі вітчизняного експорту металопродукції є напівфабрикати та готовий прокат, що свідчить про її недосконалість. Також орієнтація металургійної галузі на пріоритетне задоволення зовнішнього попиту призвела до її залежності від перманентних світових економічних криз.

Щорічне скорочення обсягів експорту вітчизняної металопродукції (табл. 2.4) об'єктивно вимагає перегляду існуючої стратегії розвитку металургійної галузі.

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку металопродукції.

З метою зниження залежності металургійної галузі від кон'юнктури світового ринку металопродукції вітчизняним виробникам необхідно здійснити переорієнтацію із забезпечення зовнішніх потреб на пріоритетне задоволення потреб внутрішнього ринку у співвідношенні хоча б 50% – внутрішній ринок, 50% – експорт металопродукції. Проте, як видно з табл. 2.4, обсяги споживання металопродукції на внутрішньому ринку теж мають тенденцію до скорочення, особливо в останні роки.

Найбільшими споживачами металопродукції на внутрішньому ринку України є безпосередньо сама металургія (особливо виробники труб і метизів) та металотрейдери. Ці два сегменти в сукупності споживають понад 55% металу, який постачається вітчизняними виробниками на внутрішній ринок.

Водночас у структурі внутрішнього споживання металопродукції досить низькою є частка таких галузей вітчизняної економіки, як машинобудування, автомобілебудування та будівельної галузі. У короткостроковому періоді потенційно саме ці галузі можуть суттєво забезпечити зростання попиту на металопродукцію

³¹ Точилін В.О. Венгер В.В., Вертикально-інтегровані структури гірничо-металургійного комплексу України: стан та напрями розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 3. С. 70–86. С. 70.

³² В ОРДЛО «націоналізували» українські підприємства. URL: http://zik.ua/news/2017/03/01/v_ordlo_natsionalizuvaly_ukrainski_pidpriemstva_1052247

³³ Існуючі обсяги споживання металопродукції на внутрішньому ринку України оцінюються в 13–15 млн т (за сприятливих умов), що вдвічі менше порівняно з тими обсягами металопродукції, які експортуються на зовнішні ринки.

вітчизняного виробництва. Винятком у короткостроковому періоді може бути лише машинобудування, оскільки продукція вітчизняних металургів має недостатню номенклатуру сталевих листів.

Таблиця 2.4

**Виробництво, експорт, імпорт та внутрішнє споживання основних видів
металопродукції у 2007–2016 рр., млн т**

Показник	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Напівфабрикати										
виробництво	14,7	14,8	14,6	15,8	17,8	16,4	18,1	14,7	11,8	13,2
експорт	11,8	12,5	11,4	11,3	10,6	10,1	10,9	9,2	7,8	7,7
імпорт	0,4	0,3	0,2	0,4	0,4	0,3	0,1	0,1	0,01	0,02
внутрішнє споживання	3,3	2,6	3,4	4,9	7,5	6,6	7,3	5,6	4,0	5,5
Готовий прокат										
виробництво	24,5	20,5	16,1	17,6	19,5	18,4	17,8	14,3	11,9	13,3
експорт	16,4	13,9	11,0	12,3	13,4	12,3	12,4	11,3	9,4	9,9
імпорт	1,6	1,9	0,7	1,2	1,4	1,4	1,6	1,1	0,7	1,0
внутрішнє споживання	9,7	8,5	5,8	6,5	7,5	7,5	7,0	4,1	3,2	5,0
Труби, трубки і профілі та фітінги для них										
виробництво	2,8	2,5	1,7	2,0	2,4	2,2	1,8	1,6	1,0	1,0
експорт	2,0	1,8	1,4	1,3	1,7	1,6	1,2	1,0	0,6	0,5
імпорт	0,1	0,1	0,04	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,05	0,1
внутрішнє споживання	0,9	0,8	0,3	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	0,6
Феросплави										
виробництво	2,0	1,7	1,2	1,7	1,4	1,3	1,1	1,4	1,1	1,2
експорт	1,2	1,0	0,8	1,1	0,9	0,8	0,7	1,0	0,8	0,9
імпорт	0,06	0,05	0,13	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,04	0,04
внутрішнє споживання	0,9	0,8	0,5	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,3	0,3

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України: Виробництво основних видів промислової продукції у 2007–2016 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Експорт-імпорт за країнами світу за 2007–2016 рр. Недорогоцінні метали та вироби з них. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Суттєво розширити внутрішній ринок металопродукції можна за рахунок масштабного відновлення вітчизняного металофонду, понад половину якого зараз перебуває у зношеному стані. Так, наприклад, сьогодні існує гостра потреба в оновленні рухомого складу та реконструкції шляхів сполучення «Укрзалізниці». Зокрема, за Програмами оновлення рухомого складу лише у середньостроковій перспективі необхідно більш ніж 1,5 млн т металу, в довгостроковій – ще близько 1 млн т. Також негайної заміни вимагають понад 60% вітчизняних тепломереж, які працюють понад нормативний термін експлуатації.

Загалом, на думку експертів, для заміни зношеного металофонду країни необхідно понад 390 млн т прокату – це той реальний портфель замовлень для вітчизняних металургів, на виконання якого потрібно 15 років³⁴. Особливо це стосується об'єктів інфраструктури як виробничої, так і соціальної сфер, а також машинобудування як основи інноваційного розвитку країни. Певне зростання попиту на металопродукцію вітчизняного виробництва можуть забезпечити сільське

³⁴ Кондратьєва І. Експерт: Сталева передбачуваність ГМК – чому все ще не розвалилося й коли на це чекати? URL: <http://eutg.net>

господарство, деревообробна промисловість, будівництво доріг, мала механізація побуту, сфера послуг тощо.

Зазначимо, що розвиток внутрішнього ринку металопродукції за рахунок перелічених галузей вітчизняної економіки є цілком реальним, проте без активної участі держави таке розширення може залишитися предметом марних розмірковувань. Активна участь держави має полягати насамперед в активізації розвитку галузей, які споживають металопродукцію, зокрема в розробленні та реалізації національних програм у промисловості, особливо в машинобудуванні, транспорті, енергетиці, будівництві та житлово-комунальному господарстві країни.

Очікувані результати і цільові напрями

Реалізація запропонованих напрямів стосовно розширення внутрішнього ринку металопродукції зумовить:

- розширення внутрішнього ринку металопродукції до 25 млн т на рік. Проте такі обсяги споживання можливі лише за умов стабільного економічного розвитку економіки країни та реалізації широкомасштабних національних проектів;
- стимулювання споживання на внутрішньому ринку металопродукції вітчизняних виробників, що сприятиме забезпеченню українських споживачів високоякісними товарами, зростанню промислово-економічного потенціалу та оптимізації структури промислового виробництва України;
- стимулювання та підтримку українських виробників, збільшення реалізації їх продукції на внутрішньому ринку, а також обмеження імпорту товарів, що можуть вироблятися в Україні.

Розширення внутрішнього ринку металопродукції також сприятиме:

- збалансуванню та розвитку металургійної галузі, оптимізації обсягів виробництва і споживання основних видів продукції, підвищенню ВВП і якості життя населення;
- задоволенню попиту на внутрішньому ринку та скороченню обсягів імпорту металопродукції за рахунок розвитку власного конкурентоспроможного виробництва.

Проте виконання цих завдань можливе лише за умов збільшення обсягів виробництва продукції глибокої переробки та створення її нових видів, підвищення якості та конкурентоспроможності металопродукції, зниження її ресурсомісткості, скорочення витрат на тонну прокату, а також інноваційного вдосконалення техніки і технології виробництва металопродукції; зниження шкідливої дії підприємств галузі на навколишнє середовище.

Водночас досягнути зазначених цілей не так вже й легко. Це пояснюється тим, що сьогодні в Україні продовжується експлуатування технологічно застарілих металургійних потужностей, які в розвинених країнах взагалі не використовуються. Зокрема, в Україні у 2016 р. виробництво сталі здійснювалося за трьома технологічними процесами: киснево-конверторним, мартенівським (*провідними країнами не використовується*) та електродуговим. При цьому із виробленої у цьому періоді 24,2 млн т сталі за допомогою кисневих конверторів було випущено 17,4 млн т, або 71,8% сталі, в мартенах – 5,2 млн т, або 21,4%, та за допомогою електропечей – 1,7 млн т, або 5,2%.

Використання застарілих технологій у галузі зумовлює колосальну енергомісткість вітчизняного металургійного виробництва, призводить до неефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів, збільшує залежність підприємств від їх імпорту та знижує конкурентоспроможності української металопродукції.

Значна частка енергоресурсів, що споживається при виробництві чавуну в Україні, припадає на природний газ, тоді як у провідних країнах світу газ при його виробництві практично *не використовується*. Особливо енергомістким є

мартенівське виробництво сталі: витрати енергоресурсів при цьому майже у 5 разів (а природного газу в 15 разів) більші, ніж при конверторному виробництві.

Також через застарілі технології виплавки сталі на вітчизняних підприємствах практично не застосовуються прогресивне електронно-променеве плавлення сталі та методи прямого відновлення залізних руд, які належать до п'ятого технологічного укладу.

На наш погляд, за умов проведення чіткої та зрозумілої державної політики щодо перспектив розвитку вітчизняної промисловості в цілому металургійна галузь матиме достатні передумови для переорієнтації із задоволення зовнішнього попиту на забезпечення внутрішнього споживання. Проте для того щоб запропоновані напрями мали позитивний результат, необхідно³⁵:

- створити сприятливі економічні умови для прискореного оновлення та модернізації основних виробничих засобів з метою підвищення енергоефективності насамперед металургійної галузі та конкурентоспроможності її продукції;

- сприяти розвитку технічного та технологічного рівнів металургійного виробництва відповідно до світового рівня з метою суттєвого зниження енергетичних і матеріальних витрат на виробництво продукції та поліпшення екологічного стану довкілля;

- диверсифікувати виробництво та оптимізувати його структуру в результаті збільшення номенклатури нових сортamentів, зокрема електроплавильного виробництва сталі, виробництва спеціальних сталей і сплавів, титанових сплавів та прокату, збільшення обсягів випуску прокату і труб з антикорозійним покриттям, каліброваного прокату, гнутих профілів;

- постійно координувати плани розвитку підприємств металургійної галузі зі стратегіями інших галузей промисловості України;

- сконцентрувати ресурси на вирішення пріоритетних завдань;

- використати усі доступні можливості державного впливу шляхом розроблення та введення в дію законодавчої бази, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку внутрішнього ринку металопродукції та забезпечення потреб України власною металопродукцією;

- сформувати дієву та ефективну підтримку науково-технічного потенціалу країни, фундаментальних та прикладних досліджень, спрямованих на забезпечення інноваційного розвитку.

Тобто сьогодні має бути розроблена дієва державна політика стосовно подальшого розвитку металургійної галузі, яка має формуватися з урахуванням напрямів **розширення внутрішнього ринку** (через технічне переозброєння підприємств з метою випуску нових видів готового прокату, які зможуть замінити імпортовану продукцію) **та завоювання нових ніш на зовнішніх ринках металопродукції з високою доданою вартістю**.

2.8. Ринок газу

Розпочавши трансформацію національного ринку природного газу шляхом імплементації європейських директив та регламентів, Україна створила передумови до зміни структури імпорту природного газу, запровадивши спільні правила функціонування для європейських ринків. Імплементація єдиних загальноєвропейських правил гри забезпечує формування інтегрованого в європейський

³⁵ Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2013. 292 с. С. 115–116.

газовий простір національного ринку. Однак головною метою трансформації ринку є забезпечення реально діючих конкурентних умов, що давали б змогу найбільш ефективно задовольняти потреби усіх суб'єктів ринку. Задля цього необхідно створити конкурентні умови, які могли б формувати на основі прозорості та відкритості цінові сигнали на ринку для всіх його учасників: який обсяг природного газу необхідно видобувати та, відповідно, які для цього доцільно здійснити інвестиції; трейдери повинні отримувати чіткі орієнтири для прогнозованості бронювання вхідних та вихідних потужностей газотранспортної системи щодо імпортно-експортних операцій та зберігання природного газу; споживач повинен отримати право обирати постачальника відповідно до своїх очікувань щодо якості послуги та за зрозумілою методологією ціноутворення; транспортні оператори повинні отримати можливість формувати відповідно до потреб ринку інвестиційні плани розвитку мереж за ринковим тарифом, що давав би можливість покривати собівартість транспортних послуг та оновлювати мережі.

Ці сфери газового сектора повинні значною мірою розвиватися паралельно, оскільки в іншому випадку галузеві монополії на будь-якому з цих рівнів (трансграничних потужностей, оптової торгівлі, роздрібної торгівлі або балансування) можуть знівелювати переваги конкуренції для споживачів.

На нерегульованому ринку в Україні промислові споживачі отримали можливість купувати природний газ у значній кількості імпортерів та у внутрішніх приватних видобувних компаній на конкурентних умовах, шляхом укладання прямих контрактів між постачальниками/трейдерами і споживачами. Частка ринку НАК «Нафтогаз України» в нерегульованому сегменті постачання природного газу становила 36%³⁶ за 2016 р. Частка постачання природного газу НАК «Нафтогаз України» для виробників теплової енергії (ТКЕ) в 2016 р. зменшилась з 99,5% у 2015 р. до 89,7% у 2016 р.³⁷ На роздрібному ринку природного газу від загального обсягу реалізації частка НАК «Нафтогаз України» становила лише близько 20%, що на 8,5% менше порівняно з 2015 р.³⁸

За 2015–2017 рр. були сформовані законодавчі умови для функціонування віртуальної точки торгівлі, на якій відбувається передача права власності на ресурс. Розпочали функціонувати приватні газові біржі, проте обсяги торгівлі на них порівняно з двосторонніми контрактами незначні. Однак реалізація природного газу як товару на подібних біржах демонструє, що конкурентні умови можуть суттєво зменшувати кінцеву ціну продажу ресурсу порівняно з іншими двосторонніми угодами про постачання на контрактній основі (рис. 2.17).

Посилення конкуренції призвело до зміни форми взаємодії між господарюючими суб'єктами ринку, що в свою чергу вплинуло на зміну структури і тривалості контрактних відносин. Унаслідок лібералізації відносин короткострокові класичні контракти у сфері економічної взаємодії суб'єктів ринку стали розвиватися дедалі інтенсивніше. Політика відкритого доступу і поділ функцій колишніх монополістів газотранспортних компаній викликали появу короткострокової пропозиції продукту за нижчими цінами. Це стимулювало стрімкий розвиток короткострокової торгівлі газом, а за наявності надлишку продукції на ринку зумовлювало подальше зниження ціни (рис. 2.18).

³⁶ Річний звіт НАК «Нафтогаз України» за 2016 рік. URL: http://www.naftogaz.com/files/Zvity/Annual_report_ukr_170608.pdf

³⁷ Річний звіт за 2016 НКРЕКП. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?id=24476>

³⁸ Там само.

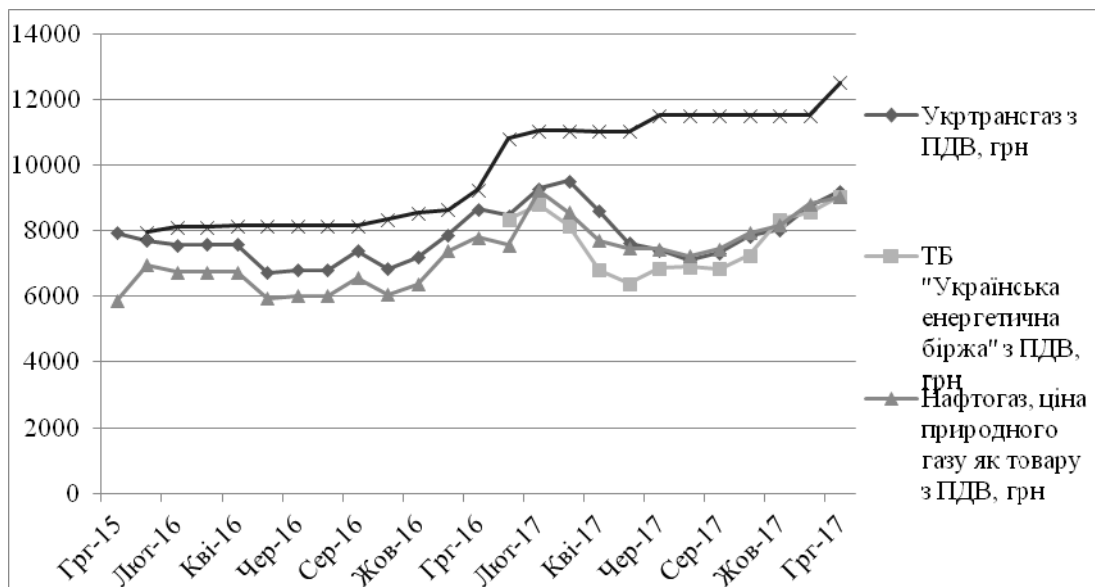

Рис. 2.17. Ціна реалізації природного газу як товару, грн/тис. куб. м

Джерело: розраховано автором за даними: АТ «Укртрансгаз». URL: <http://utg.ua/utg/business-info/price-tariffs.html>; НАК «Нафтогаз України». URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf?Open>; ТБ «Українська енергетична біржа». URL: <https://www.ueex.com.ua/>

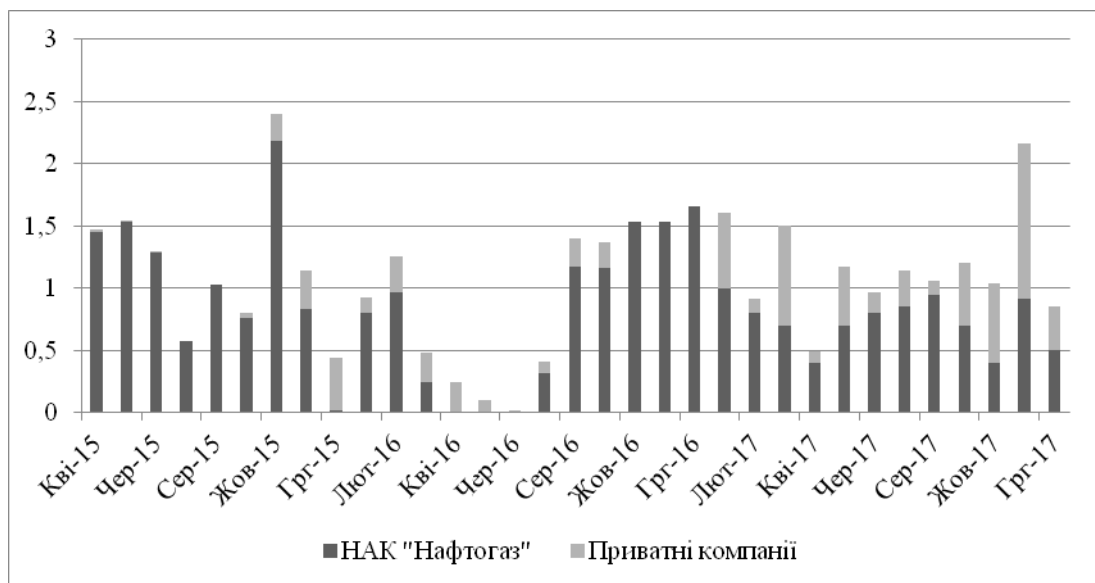

Рис. 2.18. Співвідношення імпорту природного газу з країн Європи приватними компаніями та НАК «Нафтогаз України», млрд куб. м

Джерело: розраховано автором за даними: Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; НАК «Нафтогаз України». URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf?Open>

Механізми та інструменти вирішення проблем для розвитку потенціалу ринку газу. Існуючий національний ринок природного газу забезпечує інтереси лише внутрішніх гравців, транскордонна торгівля обмежена, тож торгівля здійснюється виключно через механізм закритих двосторонніх угод. Відсутній належним чином функціонуючі ринки послуг балансування та розподілу потужностей, роздрібний ринок. Для ефективного розвитку оптового ринку необхідно досягнути реального дотримання принципів прозорості та ліквідності. Непрогнозованість та наявність значних юридичних, комерційних, фінансових та політичних ризиків не сприяють

зростанню інвестиційної привабливості національного ринку для іноземних компаній. Подібна ситуація зменшує ефективність ринку, оскільки такий ринок не продукує надійні цінові сигнали для споживачів та виробників. Через існування спеціальних обов'язків незалежні постачальники не мають доступу до видобутого природного газу державними компаніями, державні видобувні компанії не можуть на ринкових засадах продавати свій ресурс та отримувати необхідний прибуток для подальшого інвестування у зростання видобутку, а споживачі, отримавши регульовану ціну на газ, за наявної системи субсидіювання не мають жодних стимулів до енергоефективного споживання.

Отже, створення успішно функціонуючого ринку вимагає таких кроків: забезпечення ліквідності; усунення наявних адміністративних бар'єрів для торгівлі; усунення ризиків для торгівлі газом; заснування загальновизнаної торговельної платформи.

Надзвичайно важливо створити умови для забезпечення ліквідності усіх національних газових ринків. Нерегульований ринок природного газу, на якому здійснюється продаж природного газу промисловим споживачам, значною мірою уже є конкурентним та ліквідним. На ньому здійснюється реалізація усього видобутого приватними газовидобувними компаніями природного газу (близько 4,2 млрд куб. м), існує близько 200 постачальників, 20 з яких є імпортерами, а з кінця 2016 р. пряме постачання здійснюють уже чотири європейські трейдери.

Зовсім інша ситуація на ринку реалізації природного газу населенню. Законом України «Про ринок природного газу» формально забезпечено право зміни постачальника та відповідно надано можливості для розвитку роздрібного ринку природного газу. Однак фактично на ринку існує безліч перешкод (неможливість функціональної реалізації права зміни постачальника; покладання на НАК «Нафтогаз України» спеціальних зобов'язань постачати природний газ для облгазів, які повинні надалі здійснювати безпосередній продаж газу населенню; відсутність можливості виконувати інвестиційні плани щодо ремонту та розвитку газорозподільчих мереж; контроль за цінами реалізації природного газу населенню; існуюча система субсидіювання), що не дають змоги створити на роздрібному ринку торгівлі природного газу конкурентні умови.

Цільові напрями розвитку ринку газу

1. Реформування системи стягнення рентних платежів за видобуток природного газу та перехід до прогресивної системи встановлення рентних ставок відносно не тільки глибини залягання ресурсу, а й розміру родовищ для залучення додаткових інвестицій, стимулювання видобутку природного газу як державними компаніями, так і приватними. Середня ефективна ставка ресурсного податку в країнах ЄС становить приблизно 10% із постійною тенденцією зменшення податкового тягара задля стимулювання видобутку. В Україні мінімальна ставка ренти становить 14%, а максимальна – 28% для приватних компаній.

2. Створення технологічної бази для переходу з місячної на щоденну систему балансування природного газу в ГТС України, що потребуватиме впровадження засобів контролю та обліку природного газу на всіх етапах його руху в ГТС, впровадження систем щоденного обліку споживання газу. Впровадження кращих європейських практик у використанні відповідних ІТ-систем номінації природного газу на точках вхід та вихід до ГТС України. ІТ-системи номінації в ПАТ «Укртрансгаз» неспроможні на високому рівні забезпечувати правильну інтеграцію програмного забезпечення на ринку з фізичними номінаціями.

3. Здійснення подальшої реформи системи адресних субсидій для найбільш незахищених верств населення, перехід до системи монетизації субсидій, вирішення

проблеми своєчасного відшкодування плати за природний газ, що реалізується населенню як субсидія.

4. Внесення змін до методології тарифоутворення на точках «вхід-вихід», що в попередні періоди через використання моделі прискореної амортизації української ГТС призводило до встановлення високої плати за здійснення експортно-імпортних операцій з газом та меншої конкурентоспроможності транзитного маршруту порівняно з іншими транзитними напрямками.

5. Неповне розділення (unbundling) НАК «Нафтогаз» і транспортного оператора ПАТ «Укртрансгаз», що є однією з головних вимог міжнародних зобов'язань України та нормою Третього енергетичного пакета. Оператор газотранспортної системи – компанія ПАТ «Укртрансгаз» – залишається тісно пов'язаною з НАК «Нафтогаз», що створює значні ризики дискримінації та порушень права власності на ринку.

2.9. Нормативно-правове забезпечення розвитку промисловості та функціонування ринків промислових товарів

Законодавче поле України у сфері доступу до ринків визначається великим масивом нормативно-правових актів. Основними серед них є Закони України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», «Про адміністративні послуги». Проте нині гостро постала необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою поліпшення ділового клімату в країні та спрощення для бізнесу умов виходу на ринки. Проблема полягає, з одного боку, у неврегульованості багатьох актуальних аспектів індустріального бізнесу, а з іншого – у збереженні чинності застарілих правил та обмежень, що суттєво стримує розвиток підприємницького потенціалу.

Великі проблеми щодо доступу до ринків виникли внаслідок низької якості регуляторного середовища. Аналітичні дослідження правового поля виявили, що третина інструментів регулювання доступу до ринків нині застосовується помилково, а сотні дозвільних документів взагалі не мають визначеного правового статусу³⁹. Неузгодженість та суперечливість багатьох правових норм не тільки ускладнюють взаємодію підприємців та держави, а й створюють численні можливості для корупційних зловживань. Неефективне регулювання занадто дороге коштує бізнесу, який змушений витратити майже мільярд гривень щороку на помилкове ліцензування та на дотримання інших надмірних, а подеколи і незаконних, вимог.

Ключовим завданням заходів з удосконалення нормативно-правового середовища має стати перетворення власного внутрішнього ринку на джерело для пожвавлення економіки країни та привабливе місце для виробництва товарів і послуг. При цьому необхідно продовжувати здійснювати дерегуляцію у сфері господарської діяльності (шляхом реформування дозвільної системи та системи ліцензування, усунення зайвих адміністративних перешкод, удосконалення процедур та інструментів регулювання доступу на ринок), що дозволяє запобігати суб'єктивізму та зловживанням чиновників⁴⁰. Не менш важливо забезпечити сприяння розвитку конкурентного бізнес-середовища, здійснювати виважену митно-тарифну та нетарифну політику задля захисту вітчизняних товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також прискорити гармонізацію нормативно-правової системи

³⁹ Мінекономрозвитку, ДРС дали старт публічному діалогу між владою та бізнесом з вдосконалення державного регулювання та поліпшення бізнес-клімату в країні / Урядовий портал. 04 квітня 2017 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249876977>

⁴⁰ Зелена книга. Системний перегляд державного регулювання ринку «Будівельні металеві конструкції». Методика / Офіс ефективного регулювання. Київ: BRDO, квітень 2017. 213 с.

України із законодавством ЄС, забезпечивши дотримання вимог технічних регламентів та гармонізованих стандартів на основі директив ЄС.

Необхідно впроваджувати дієві зміни у законодавчу базу у сфері оподаткування прибутку підприємств, доданої вартості, екологічного податку та рентної плати; вдосконалювати законодавство з питань енергозбереження, з питань захисту прав власності та інших прав, із захисту інвестиційного страхування; доопрацювати проект та ухвалити Кодекс України з процедур банкрутства тощо. Удосконалення потребує також нормативно-правова база для забезпечення мережових та кластерних форм організації бізнесу як більш стійких до економічних криз та таких, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності вітчизняної промисловості на зовнішніх ринках.

Поряд із цим виробничо-технологічні відмінності та особливості призначення продукції галузей промисловості зумовлюють існування специфічних норм і правил, що регулюють функціонування відповідних ринків та диктують необхідність удосконалення не тільки регуляторного середовища промислового бізнесу загалом, а й окремих ринків промислових товарів.

➤ **Ринок продукції машинобудування та ОПК**

Розвиток ринку продукції машинобудування та оборонної промисловості неможливий без виваженої підтримки державою ринкових позицій вітчизняних виробників цієї капітало-, наукомісткої продукції в міжгалузевих, інфраструктурних, соціально спрямованих та імпортозамінних проектах. До негативних рис ринку, які потребують відповідного законодавчо-нормативного коригування, можна віднести: присутність великої частки нелегально ввезеної техніки, автомобілів, побутових приладів, комплектуючих; складність проходження вітчизняними виробниками процедури сертифікації, яка досить обтяжлива та коштовна; відсутність внутрішнього аудиту виробників на ринку.

Наявне нормативне регулювання розвитку продукції машинобудівної галузі та її державна підтримка налічує низку нормативних актів, які на сьогодні діють позитивно, зокрема, стосовно компенсації за придбану українську сільськогосподарську техніку та підтримки авіаційної галузі.

З метою диверсифікації ринку продукції машинобудування та стимулювання процесів імпортозаміщення, що передбачає сприяння виробництву продукції зі значною доданою вартістю, необхідно ухвалити:

- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» щодо деяких питань виробництва та відновлення сільськогосподарської техніки, зокрема внесення доповнень до положень щодо державної підтримки пріоритетного розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, передбачивши на законодавчому рівні можливість бюджетної підтримки постачання такої техніки як на державному рівні, так і на рівні місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, об'єднаних територіальних громад. Так, наприклад, передбачення в кожній адміністративно-територіальній одиниці (області) видатків на часткову компенсацію вартості відновлених тракторів у середньому 3–4 млн грн, дозволить щороку переоснащувати господарства АПК відновленими тракторами у кількості 600–700 шт.⁴¹. Ухвалення цього законопроекту надає можливість створити сприятливі умови щодо завантаження вітчизняних підприємств сільгоспмашинобудування,

⁴¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59795

суміжних машинобудівних підприємств із виготовлення комплектувальних виробів. Збільшення обсягів виробництва техніки зумовить збільшення робочих місць;

- Закон України «Про реструктуризацію заборгованості державного підприємства «Харківське державне авіаційне виробниче підприємство (ХДАВП)», що потребує державної підтримки для повноцінного функціонування та розвитку через списання або реструктуризацію боргів;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо продовження строку дії експерименту про державну підтримку суднобудівної промисловості та поширення підтримки на всі підприємства, які здійснюють суднобудівну діяльність». Необхідність прийняття поправок до законів обумовлена потребою створення умов для більш ефективного використання науково-технічного й виробничого потенціалу суднобудівної промисловості, підвищення експортних можливостей вітчизняного суднобудування, модернізації суднобудівних підприємств, активізації інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності, збільшення обсягів виробництва та експорту конкурентоспроможних суден, двигунів і навігаційного устаткування;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку космічної діяльності та залучення інвестицій в космічну галузь України», яким пропонується внести зміни до статті 4 Закону України «Про підприємництво», що надаватимуть можливість ведення підприємницької діяльності з розроблення, випробування, виробництва та експлуатації ракет-носіїв недержавним суб'єктам підприємницької діяльності, а також виключити з переліку видів, які підлягають ліцензуванню, діяльність у сфері космосу.

Необхідно відрегулювати законодавче поле в частині формування порядку поводження з відходами як вторинною сировиною. Передусім ідеться про зміни до Законів України «Про відходи», «Про відходи електричного та електронного обладнання», «Про відпрацьовані батареї, батарейки та акумулятори» та інші. Це дозволить спростити ведення господарської діяльності тим машинобудівним підприємствам, які займаються утилізацією техніки, обладнання та компонентів. При цьому потрібно врахувати принцип розширеної відповідальності виробника та відповідність нормам Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, вимогам Європейського співтовариства з атомної енергії.

Важливим чинником удосконалення інституційного забезпечення ринку продукції оборонної промисловості має стати Розпорядження КМУ про створення спеціального центрального органу виконавчої влади при уряді України⁴². Цей орган повинен формувати пропозиції з військово-технічної та оборонно-промислової політики держави, здійснювати організацію та координацію діяльності органів виконавчої влади і структур ОПК з їх реалізації, а також створити Державний фонд розвитку базових і критичних технологій та підтримки інновацій в оборонно-промисловому комплексі.

Вироблення та імплементація чіткого курсу щодо розвитку ринку продукції оборонної промисловості гальмується тим, що досі не ухвалено чи навіть не розроблено низку основоположних документів, передбачених Стратегічним оборонним бюлетенем та Дорожньою картою оборонної реформи. Зокрема, стосовно розробки, виготовлення та поставлення на службу нового озброєння не ухвалено проекти Законів України «Про створення та виробництво озброєння, військової та

⁴² Відповідно до указу Президента України від 6 червня 2016 р. № 240/2016; розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.01.2016 р. № 19-р; указу Президента України від 14 березня 2016р. № 92/2016.

спеціальної техніки» та «Про затвердження національної системи розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової та спеціальної техніки». Також у частині виконання завдань військово-технічного співробітництва у проведенні воєнно-технічної та оборонно-промислової політики та правил здійснення діяльності підприємств на світовому ринку озброєнь гальмується розгляд проектів Законів України «Про військово-технічне співробітництво» та «Про офсетні угоди».

Для вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування ринку продукції оборонної промисловості необхідно ухвалити такі акти:

- прискорити доопрацювання та ухвалення проекту Закону України «Про військові стандарти», впровадити публікації НАТО із забезпечення якості серії AQAP, міжнародні стандарти системної інженерії ISO 15288-2015, ISO/IEC TR 24748-2:2011, а також публікації НАТО AAP-20 та стандарти ISO серії 9000. Зазначене впровадження передбачає розроблення нормативно-правових актів та національних стандартів на підставі Програми робіт з національної стандартизації в межах Технічного комітету 176. Зазначені нормативні акти необхідні для стандартизації системи управління якістю оборонної продукції та стандартизації процесів життєвого циклу озброєння, військової та спеціальної техніки;

- внести зміни до Закону України «Про державне оборонне замовлення» в частині унормування прибутків підприємств на етапах розробки, впровадження і придбання комплектуючих та виконання робіт з метою покращення системи ціноутворення на продукцію оборонного і подвійного призначення. Також необхідно передбачити можливість авансового фінансування та пільгового кредитування пріоритетних дослідно-конструкторських робіт, що виконуються за державним оборонним замовленням;

- прискорення розроблення Закону України «Про охорону прав на комерційну таємницю» з метою забезпечення можливості набуття прав інтелектуальної власності на результати науково-технічної діяльності військового, спеціального призначення та подвійного використання. Актуальним залишається питання щодо можливості коригування конструкторської документації або продовження ресурсу ОВТ, розробники яких перебувають за межами України.

➤ **Ринок продукції харчової промисловості**

На сьогодні **ринок харчової продукції регулюється значною кількістю нормативно-правових регуляторних актів**, більшість з яких ухвалені ще за часів СРСР, інструменти регулювання мають недоліки та нормативні прогалини, які створюють перешкоди для нормального функціонування ринку, а більшість містить високі корупційні ризики через недостатню визначеність і прозорість правових процедур.

У зв'язку з необхідністю виконання Україною своїх зобов'язань у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема щодо захисту життя та здоров'я особи, дотримання прав і законних інтересів споживачів продукції, реформування системи державного контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів набуло принципової актуальності. Це вимагає внесення змін в українське харчове законодавство за *такими проблемними напрямками*, як: усунення розбіжностей між національними та міжнародними стандартами; створення дієвої системи безпечності та якості харчових продуктів; посилення захисту прав та обізнаності споживача; зменшення перешкод при просуванні харчової продукції на зовнішній ринок; покращення механізму взаємовідносин торговельних мереж з виробниками.

Основним «харчовим» законом є Закон України № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 04.04.2018 р., який регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами та споживачами

харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться на митну територію України та/або вивозяться з неї⁴³. Для того щоб цей закон запрацював на повну силу, необхідно привести у відповідність до нього чинну законодавчу та нормативну базу, яка регулює функціонування окремих ринків продовольчих товарів, а також нормативну базу у сфері технічного регулювання, стандартизації та ін.

З метою **вдосконалення системи технічного регулювання**, яка, з одного боку, захищає споживачів від неякісної продукції, що не відповідає певним нормам, стандартам та регламентам, а з іншого боку, підтримує добросовісну конкуренцію на ринку харчових продуктів, необхідно:

- впровадити систему стандартизації ідентифікаційних ознак для кожної групи харчової продукції, які повинні бути обов'язковими до застосування;
- удосконалити правові та організаційні засади державного контролю шляхом гарантування виробниками повної відповідності харчової продукції вимогам безпеки замість перевірки дотримання технічних характеристик та забезпечення відповідності директивним нормам, що прописують, яку саме технологію слід використовувати;
- розробити підзаконні акти щодо реалізації положень Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», які регулюють питання на окремих ринках продовольства.

Для поширення добровільної сертифікації шляхом запровадження на підприємствах постійно діючих процедур, заснованих на принципах HACCP, доцільним буде унормувати використання економічних інструментів державної допомоги, таких як цільова фінансова та/чи інвестиційна підтримка суб'єктів господарювання для переходу на технічні регламенти та стандарти Європейського Союзу, оскільки через правові положення Угоди про асоціацію з ЄС експортні субсидії та митні тарифи втрачають свою актуальність.

З метою гармонізації українського законодавства з **питань безпечності та якості харчових продуктів** згідно з європейськими нормами необхідно:

- чітко прописати норми дієвого нормативно-правового механізму з притягненням до відповідальності винних у порушенні безпечності харчових продуктів учасників ринку: від виробників такої продукції до контролюючих органів, які в чинному правовому полі знаходять безліч виправдань своїй бездіяльності;
- підвищити ефективність державного контролю шляхом визначення видів контролю, які може застосовувати компетентний орган до харчових вантажів, що вводяться (пересилаються) на територію України;
- внести зміни у законодавство щодо удосконалення діяльності компетентного органу для посилення державного контролю безпечності харчової продукції.

З огляду на дискусійність та неоднозначність сприйняття виробниками питання щодо важливості державного втручання в ціноутворення харчових продуктів та підакцизних товарів **для врегулювання взаємовідносин виробників продукції з торговельними мережами**, необхідно:

- внести зміни до Закону України «Про ціни і ціноутворення» щодо врегулювання питання встановлення граничних цін на окремі види продукції і, зокрема, на тютюнові вироби;

⁴³ Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 04.04.2018 № 771/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

– сприяти створенню системи регуляторного моніторингу наслідків змін у регуляторній політиці щодо окремих ринків харчової продукції⁴⁴ (зокрема щодо скасування норм Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру»).

Посиленої уваги потребує врегулювання зовнішньоекономічної діяльності. **Зменшенню перешкод при просуванні харчової продукції на зовнішній ринок** сприятиме ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правової охорони географічних зазначень», який передбачає надання права на реєстрацію географічного зазначення тільки об'єднанням осіб, які у зазначеній географічній місцевості виробляють товар і/або добувають (переробляють) сировину для такого товару.

Враховуючи те, що сьогодні функціонування окремих ринків харчової продукції визначається Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (редакція від 04.04.2018 р. № 771/97-ВР), важливим є ухвалення відповідних змін до спеціалізованих законів⁴⁵. Зокрема, це стосується правового статусу Державних стандартів, ДСТУ і ТУ, які й досі діють на спеціалізованих ринках харчової продукції.

З метою **врегулювання специфічних проблемних питань на окремих ринках харчової продукції** існує потреба у їх деталізації у вторинному законодавстві, зокрема, щодо таких гострих питань, як:

– сприяння розвитку органічного виробництва МСП з метою підвищення рівня знань щодо ведення органічного господарства у сільській місцевості шляхом державної підтримки у вигляді дорадчих послуг соціального характеру, які будуть спрямовуватися на роз'яснення питань економіки, сучасних технологій, маркетингу, екологічного підприємництва, екологізації виробництва та законодавчого забезпечення у цій сфері;

– внесення змін до окремих законів, що діють на ринках харчової продукції, в частині дотримання вимог ДСТУ, які на сьогоднішній день є відміненими, згідно з новою редакцією Закону України «Про стандартизацію» № 1315-VII⁴⁶;

– детінізація та демонополізація спиртового ринку та лікero-горілчаного продукції шляхом приватизації підприємств галузі, дотримання законодавства щодо боротьби з незаконним виробництвом, переміщенням, обігом спирту та алкогольних напоїв та запобігання обігу контрафактної продукції;

– посилення відповідальності виробників (особливо на ринку молочних продуктів, лікero-горілчаних виробів та виноробної продукції), що передбачає внести

⁴⁴ Державне регулювання цін на продовольчі товари та послуги на ринках було скасовано згідно з постановою КМ України «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України», а з 20.09.2018 р. набрав чинності Закон України від 04.09.2018 р. №2518-VIII «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру”».

⁴⁵ Ринок харчових продуктів включає різні сфери виробництва, стосовно яких діє спеціальне законодавство відносно окремих категорій продовольства (зокрема, Закони України «Про молоко та молочні продукти», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про дитяче харчування» та ін.), а також ті сфери, де впроваджено специфічне регулювання (на ринку тютюнової та алкогольної продукції).

⁴⁶ Згідно зі статтею 16 нової редакції ЗУ «Про стандартизацію» підприємства, установи та організації мають право у відповідних сферах діяльності та з урахуванням своїх господарських і професійних потреб організовувати та виконувати роботи із стандартизації, зокрема: розробляти, приймати, перевіряти, переглядати та скасовувати стандарти, кодекси установлені практики, технічні умови і зміни до них, установлювати процедури їх розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування та застосування.

у відповідні закони зобов'язання для виробників детально і читабельним шрифтом прописувати вміст складу продукції, щоб споживач був обізнаний щодо того, що він купує⁴⁷.

Окремим проблемним блоком є **питання нормативно-правового забезпечення державного впливу** на попит населення на ринках харчових продуктів, у тому числі державних закупівель та продовольчого субсидіювання, що вимагає вдосконалення чинного законодавства у сфері соціальних гарантій.

➤ **Ринок деревини та продукції деревообробної промисловості**

Подальші перспективи розвитку ринку продукції з деревини залежать від удосконалення його законодавчого забезпечення. *Це обумовлено тим, що основним власником лісів в Україні є держава.* Натомість у регулюванні ринку деревини є низка критичних недоліків, а саме: відсутність належного обліку деревини; значна тінізація та незаконні рубки; невиконання нормативів лісокористування та заготівлі лісових ресурсів, зокрема в частині рубок; заниження цін під час реалізації необробленої деревини, некоректне застосування регуляторних інструментів, зокрема сертифікатів тощо⁴⁸. Вирішення цих проблем з метою збалансування інтересів держави та бізнесу вимагає впровадження змін у нормативно-правовому забезпеченні розвитку ринку продукції з деревини.

Чинне законодавство містить застарілі та неефективні нормативно-правові акти (понад 10 нормативно-правових актів у сфері регулювання ринку продукції з деревини є неактуальними), їх кількість занадто велика (понад 50, у їх складі система підзаконних актів різного рівня підпорядкування, які часто суперечать одне одному). До того ж документи не охоплюють основних критично важливих аспектів розвитку ринку, а норми чинних актів, зокрема ухвалених у 90-х роках, переважно є недієвими та неактуальними і потребують внесення змін або визнання такими, що втратили чинність.

Законодавче забезпечення розвитку ринку продукції з деревини потребує **оптимізації з точки зору припинення дії** таких нормативно-правових актів, як: Постанова КМУ від 13.07.2005 р. № 578 «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються на створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг»; Постанова КМУ від 31.08.2005 р. № 834 «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для здійснення заходів з охорони, захисту і раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам»; Постанова КМУ від 09.02.2006 р. № 126 «Про затвердження Порядку використання у 2006 році коштів державного бюджету, що виділяються для здійснення заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів у лісовому фонді»; Постанова КМУ від 05.03.2007 р. № 372 «Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з охорони і захисту, раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам»; Постанова КМУ від 27.02.2008 р. № 91 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з охорони і захисту, раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам». Це постанови Кабінету Міністрів України, що затверджують Порядки використання коштів державного бюджету на певний період (2005–2011 рр.).

⁴⁷ Враховуючи те, що на етикетках українських харчових продуктів зазначено не повний опис складових продукту, останніми роками побільшало підробленої продукції, кількість якої, за даними порталу Агробізнес, сягає 30–70%.

⁴⁸ Ринок деревини. URL: <https://regulation.gov.ua/dialogue/silske-hospodarstvo/5-rinok-derevini>

З метою уникнення зростання кількості недієвих актів для ринку зазначені акти КМУ, якщо вони не використовуються в роботі органами виконавчої влади, необхідно визнати такими, що втратили чинність. З них три акти є неактуальними за ознакою часткової невідповідності: Постанова КМУ від 18.12.2013 р. № 982 «Про затвердження Порядку видачі дозволу на переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних із веденням лісового господарства, без їх вилучення у постійного лісокористувача або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката зазначеного дозволу»; Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 05.02.2007 р. № 38 «Про затвердження Інструкції про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік»; указ Президента України від 07.02.2004 р. № 171/2004 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства». Постанова КМУ «Про затвердження Порядку видачі дозволу на переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних із веденням лісового господарства, без їх вилучення у постійного лісокористувача або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката зазначеного дозволу» прийнята на виконання статті 59 Лісового кодексу України та ч. 1 статті 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Проте стаття 59 Лісового кодексу України не передбачає повноважень щодо затвердження окремого порядку видачі таких дозволів. Також постанова № 982 має посилання на форму заяви, яка затверджувалась окремою постановою КМУ, що втратила чинність. У поточній редакції постанова № 982 дублює норми Лісового кодексу України та є нечинним нормативно-правовим актом, який необхідно визнати таким, що втратив чинність. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Інструкції про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік» у п. 7 має посилання на форми державних статистичних спостережень і форму державного лісового кадастру, що втратили чинність, у зв'язку з чим потребує приведення у відповідність до норм чинного законодавства. Текст наказу також потребує внесення відповідних змін у частині застарілих назв органів державної виконавчої влади. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства» від 07.02.2004 р. № 171/2004 встановлює зобов'язання для КМУ на період з 2004 р. по 2007 р., у зв'язку з чим не може вважатись актуальним. До того ж розпорядження КМУ від 18.04.2006 р. № 208-р «Про схвалення Концепції реформування та розвитку лісового господарства» є неактуальним за ознакою втрати чинності підстави ухвалення. Адже воно було ухвалене на виконання положень Закону України «Про державні цільові програми», що передбачає необхідність схвалення концепції перед прийняттям державної цільової програми, яка закінчилась у 2015 р., у зв'язку з чим розпорядження є неактуальним. Для усунення ознак неправомірності подальшого правового регулювання відносин на ринку деревини зазначені нормативні акти потребують внесення змін до чинного законодавства з метою закріплення підстав для їх прийняття.

Подальший розвиток ринку продукції з деревини та зростання можливостей для задоволення зростаючого попиту на деревину українських виробників залежить від урегулювання відносин щодо заготівлі деревини. Для мінімізації втрат від тіньової оренди в деревостанах понад 40 років та другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користуваннях та площах використання корисних властивостей лісів (рекреація, спорт, оздоровлення тощо) у липні 2018 р. було ухвалено закон від 10.07.2018 р. № 2497-VIII, яким, зокрема, внесені зміни до Податкового кодексу України щодо введення земельного податку на всі лісові землі України. До внесення цих змін лісогосподарські підприємства сплачували земельний податок за лісові землі як складову рентної плати. Ухвалення цього закону сприятиме формуванню більш

прозорих відносин у цій сфері. Разом із цим запровадження додаткового податку може призвести до зменшення прибутків лісогосподарських підприємств, значного збільшення вартості утримання мисливських господарств тощо.

Для вирішення проблеми контрабанди лісу з України під виглядом дров необхідно ухвалити законопроект № 5495 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» та посилити юридичні норми про заборону експорту дров, під виглядом яких з України вивозиться ліс-кругляк⁴⁹.

Для забезпечення ефективної діяльності державних інституцій лісопромислового комплексу важливо вдосконалити такі нормативно-правові акти⁵⁰:

1) «Про внесення змін до Лісового кодексу України (щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8238 від 05.04.2018 р.;

2) «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8239 від 05.04.2018р.;

3) «Про внесення змін до пункту 256.3 статті 256 Податкового кодексу України (щодо фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8240 від 05.04.2018 р.

4) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективного ведення лісового господарства та посилення охорони лісів» № 8241 від 05.04.2018 р.;

5) передбачити у загальному фонді бюджету України на 2019 р. додаткові кошти за бюджетною програмою 2805060 «Ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів» з метою фінансування заходів з охорони та захисту лісів підприємств лісового господарства не ресурсних областей та підтримки проектних організацій, лісозахисних підприємств і наукових установ.

Сприятиме вирішенню проблеми критичного стану українських лісів законодавче уведення в окремих областях та лісових угіддях, уражених масовим усиханням соснових насаджень, тимчасовий особливий режим лісокористування і лісозахисних заходів. У зоні дії особливого режиму для забезпечення ефективної протидії усиханню лісів необхідно внести зміни в такі законодавчі акти⁴:

- у Санітарні правила в лісах України (затверджені постановою КМУ від 26 жовтня 2016 р. № 756) щодо граничної повноти насаджень, за якої призначають суцільні санітарні рубки, та їхньої мінімальної площі;

- у Закон України «Про оцінку дії на довкілля» (Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII) – щодо оцінки планової діяльності в лісовому господарстві;

- у Правила поліпшення якісного складу лісів (затверджені постановою КМУ від 12 травня 2007 р. № 724) – щодо граничної повноти насаджень, призначених в рубки, стосовно формування та оздоровлення лісів;

- у Постанову КМУ від 23 травня 2007 р. № 761 «Про врегулювання питань відносно спеціального використання лісових ресурсів» щодо встановлення граничних термінів вивезення деревини в лісах, пошкоджених короїдом;

- у Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони тваринного світу» (Закон України від 9 квітня 2015 р. № 322-VIII) щодо виняткового проведення санітарних рубок у лісах, пошкоджених короїдом у період масового розмноження диких тварин, з 1 квітня до 15 червня.

⁴⁹ Комітет з питань промислової політики та підприємництва. URL: http://komprompol.rada.gov.ua/news/main_news/73186.html

⁵⁰ Державне агентство лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=195334&cat_id=134717

Враховуючи внутрішні (переформатування структури використання та реалізації деревини на ринку продукції з деревини) та зовнішні виклики (поглиблення інтеграції України до країн світу, зокрема ЄС), вважаємо за необхідне:

- прискорити адаптацію українського законодавства до європейських регламентів та ухвалити низку регулюючих актів внутрішньої дії, зокрема стосовно збільшення доступу до спільного ресурсу (лісу) для всіх суб'єктів господарювання;
- створити умови для повноцінного обліку лісових ресурсів та їх використання за допомогою сучасних інформаційних систем;
- сприяти забезпеченню сировиною вітчизняних переробних підприємств з метою зростання частки продукції з більшою доданою вартістю.

Проблему порушення конкурентних умов на ринку можна вирішити шляхом створення правових, економічних та організаційних засад функціонування ринку деревини для забезпечення внутрішніх потреб на принципах вільної і добросовісної конкуренції та сталого використання лісових ресурсів. Цього можна досягти ухваленням Закону України «Про ринок деревини», який визначає державну політику щодо розвитку ринку деревини.

Урегулювання розвитку ринку з деревини сприятиме також майбутній реабілітації лісів, мінімізації нелегальних рубок, що в кінцевому підсумку вирішить ключові проблеми розвитку ринку та зумовить підвищення конкурентоспроможності вітчизняних деревообробників, залучення інвестицій та реалізацію інвестиційних проектів.

➤ **Ринки продукції хімічної та фармацевтичної промисловості**

Серед наявних нормативно-законодавчих актів щодо розвитку та підтримки галузі основної хімії та виробництва добрив сьогодні не можна назвати жодного реально дієвого. Натомість існує гостра потреба у врегулюванні на нормативно-законодавчому рівні таких питань, як *імплементация технічного законодавства ЄС для розвитку галузі, антидемпінгове регулювання, використання вітчизняної сировини у виробництві продукції*.

Зважаючи на *необхідність імплементції в Україні технічного законодавства ЄС* для ефективного розвитку хімічної промисловості та обігу хімічної продукції, необхідно таке:

- затвердити національний технічний регламент Добрива (за проектом, розробленим ДП «Черкаський НІПТЕХІМ») та адаптувати його до європейських норм, що сприятиме гармонізації національного технічного законодавства з європейським у сфері обігу добрив;
- усунути розбіжності в нормативній базі України, у законах та підзаконних актах⁵¹, що дасть змогу зняти юридичні та технічні обмеження на нових ринках збуту для української хімічної продукції й підвищити її конкурентоспроможність на європейських ринках в умовах дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- сприяти в ухваленні Закону України щодо стимулювання розвитку вітчизняної промисловості з виробництва мінеральних добрив, засобів захисту рослин та інших агрохімікатів для агропромислового комплексу (на базі проектів Законів України «Про заходи державної підтримки та стимулювання розвитку виробництва мінеральних добрив в Україні» від 23.11.2007 р. № 909 та «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку вітчизняної промисловості» від 16.03.2018р. № 8145);

⁵¹ Зокрема, у Законах України «Про стандартизацію» (нова редакція) від 10.02.2016 №1315-VII, «Про технічні регламенти та оцінки відповідності» від 15.01.2015 №124-VIII.

– гармонізувати з європейським технічним законодавством Реєстр хімічних речовин, а також гармонізувати технічний регламент щодо безпечності хімічної продукції, що допоможе прискорити імплементацію національного хімічного законодавства у сфері безпеки хімічної продукції до європейського законодавства REACH.

Для подолання таких специфічних проблем на ринку основної хімії, як *проблеми порушення умов торговельних режимів і, зокрема, запровадження антидемпінгових заходів*, та адекватного реагування на введення санкційних режимів необхідно активізувати роботу щодо прийняття до розгляду проекту Закону України № 6422 «Про внесення змін до Закону України “Про Митний тариф України”» з метою диверсифікації постачання добрив в Україну і вживання санкційних заходів щодо азотних добрив з РФ. Такий захід може стати противагою дії обмежувального закону РФ⁵² щодо українських товарів та сприятиме усуненню демпінгу на ринку і захисту власної національної безпеки. Це потребуватиме вдосконалення українського санкційного законодавства, зокрема, узгодження та синхронізації положень Законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про санкції» в частині поліпшення формулювань щодо підстав для прийняття і скасування санкцій, а також положень, що запобігають обходу санкцій.

З метою *забезпечення оптимального рівня використання у хімічному виробництві вітчизняної сировини* на основі економічності та максимальної диверсифікації сировинної бази вважаємо за важливе:

– розробити галузеву програму щодо розвитку виробництва мінеральних добрив для забезпечення потреби внутрішнього ринку за рахунок розроблення родовищ фосфоровмісних руд (Жванське, Новополтавське) та калійних солей (Стебницьке та Калуш-Голинське). Саме з істотним нарощенням їх видобутку пов’язані потенційні можливості для відродження власної сировинної бази хімічної промисловості;

– забезпечити можливість допуску підприємств, для яких газ є технологічною сировиною, до розроблення і видобування природного газу (на перспективних родовищах)⁵³.

З метою *демонополізації українського ринку азотних добрив* слід вжити заходів щодо удосконалення нормативно-правового механізму державного захисту конкуренції на цьому ринку задля завчасного попередження зловживання монопольним (домінуючим) становищем, насамперед зловживання цінового характеру.

Гармонізація вітчизняної регуляторної політики у *фармацевтичній галузі* у повному обсязі з європейськими стандартами має стати основою для розширення можливостей українських підприємств щодо розвитку внутрішнього ринку та виходу української продукції на європейські ринки. *Нестабільність законодавчої та правової систем, особливо часті зміни в податковому та митному законодавстві, зарегульованість українського фармринку, захист інтелектуальної власності, контроль якості медикаментів та боротьба з контрафактом* є важливими проблемами нормативно-правового поля, що створюють бар’єри на шляху адаптації української фармацевтики до європейського простору.

⁵² Закон РФ про призупинення з 1 січня 2016 р. дії Договору про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з Україною та згідно з Переліком товарів, що походять з території України і ввозяться в Російську Федерацію, відносно яких уводяться ввізні мита (зазначений у Додатку до постанови уряду Російської Федерації від 19 вересня 2014 р. № 959). URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/%>

⁵³ Платформа економічного патріотизму / УСПП. 27 листопада 2017 р. URL: <https://uspp.ua/%C2%ABplatforma-ekonomichnogo-patriotizmu%C2%BB.html>

Ухвалення низки законів та підзаконних актів⁵⁴, у тому числі й тих, що передбачають *спрощену процедуру реєстрації для інноваційних препаратів*, стало дієвим кроком на шляху до європейської інтеграції. Окремим законом⁵⁵ визначено спрощену процедуру реєстрації лікарських препаратів за умовами їхніх закупівель через міжнародні спеціалізовані організації⁵⁶. Також спрощення стосується тих лікарських засобів, які вже зареєстровані у країнах із суворими регуляторними підходами (США, Японія тощо). На наш погляд, окремі положення Закону України «Про внесення змін до статті 9 Закону “Про лікарські засоби” (щодо державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів)» № 4484 від 26.05.2016 р. потребують деталізації та доопрацювання, зокрема з таких питань, як:

- формування (перехідних) положень щодо виконання прямих норм підзаконних актів, які обмежують участь вітчизняних виробників лікарських засобів у державних закупівлях (з метою створення однакових нормативно-правових та договірних умов) шляхом внесення відповідних змін до базових підзаконних актів⁵⁷, що регулюють питання закупівель із залученням спеціалізованих організацій;

- імплементація окремих норм *Acquis Communautaire* (відповідно до статті 474 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) в українське законодавство з метою удосконалення сфери регуляції лікарських препаратів. Зокрема, в частині вдосконалення нормативно-правового регулювання галузі з метою вирішення питань реєстрації медикаментів слід доопрацювати проект закону про внесення змін до статті 9 Закону України «Про лікарські засоби» щодо спрощення державної реєстрації лікарських засобів (№ 4484 від 26.05.2016 р.) із пропозицією щодо збільшення терміну реєстрації лікарських препаратів походженням із третіх країн (не членів ЄС) не менше як 120 днів, що відповідає міжнародній європейській практиці.

Для *забезпечення поступового переходу регуляторних умов* в Україні щодо досягнення відповідності *Acquis Communautaire* (згідно з Директивою 2001/83/ЄЕС), на наш погляд, необхідно ініціювати початок приєднання України до Угоди про співробітництво органів з регулювання у сфері лікарських препаратів у асоційованих з ЄС країнах (*nCADREAC* – *New Collaboration Agreement between Drug Regulatory Authorities in Central and Eastern European Countries*), яка вирішує питання доступу на національні ринки зареєстрованих у ЄС ліків та взаємного визнання реєстрації медикаментів. Участь у цій Угоді дасть Україні змогу не лише відкрити свій ринок для

⁵⁴ Концепція розвитку фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я України на 2011–2020 рр., затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.09.2010 р. № 769; Державна цільова науково-технічна програма створення та проведення доклінічних випробувань вітчизняних лікарських засобів для забезпечення охорони здоров'я людини та задоволення потреб ветеринарної медицини на 2011–2015 роки, яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 725; Концепція реформування фінансування системи охорони здоров'я (розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 р. №1013-р); Концепція реформування механізму публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів (розпорядження КМУ від 23 серпня 2017 р. № 582-р).

⁵⁵ Концепція реформування механізму публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів (розпорядження КМУ від 23 серпня 2017 р. № 582-р) відповідно до Закону України № 4484 від 26.05.2016 р. «Про внесення змін до ст. 9 Закону «Про лікарські засоби» (щодо державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів)».

⁵⁶ З квітня 2018 р. набув чинності наказ МОЗ України від 10.04.2018 р. № 642, яким затверджено порядок вибору МОЗ України спеціалізованих організацій, що здійснюють закупівлю лікарських засобів, медичних виробів та пов'язаних із цим послуг. Порядком визначено орган, який здійснюватиме такий відбір – Постійна робоча група МОЗ України з питань профільного супроводу державних закупівель. Окремо передбачено механізм подачі відповідних заявок суб'єктів господарювання на участь у відборі, спосіб оцінювання кандидатів та регламентовано процедуру оголошення результатів.

⁵⁷ Постанов уряду від 08.10.2015 р. № 787 та від 22.07.2015 р. № 622.

лікарських засобів, що пройшли централізовану реєстрацію у Євросоюзі, а й відкриє ринки Європи для українських ліків, оскільки умовою доступу на ринок ліків є формування єдиного досьє на лікарські препарати для всіх країн, що входять до nCADREAC.

З метою *поліпшення кооперації українських фармацевтичних компаній з іноземними партнерами* в частині отримання технологій виробництва та навчання інноваційним технологіям свого персоналу вважаємо необхідним внести зміни до чинних законів України та підзаконних актів, зокрема у законодавство у сфері оподаткування та державних закупівель, які б дали змогу створити передумови для реалізації проектів з локалізації в Україні виробництва необхідних лікарських препаратів.

Для удосконалення законодавчої та нормативної бази у сфері *охорони та захисту інтелектуальної власності* стосовно фармацевтичних об'єктів необхідно, скориставшись перевагами гнучких положень ТРІПС та інших нормативних документів⁵⁸, забезпечити застосування різних положень міжнародних угод щодо аспектів доцільності, обмеження та порядку продовження строку дії охоронного документа на фармацевтичні об'єкти, що є лікарськими засобами, особливостей проведення експертизи таких об'єктів, примусового ліцензування, запровадження в українське законодавство регуляторної норми «виключення Болар». Це дозволить уникнути значних ризиків при виведенні на ринок нових інноваційних препаратів та дасть змогу зберегти баланс інтересів правовласників та права населення на отримання доступної за ціною фармакотерапії.

З метою *прискорення розвитку сегмента R&D в українській фармацевтичній галузі*, націленого на освоєння технологій прогнозованих розробок, слід стимулювати українські компанії до участі у програмах ЄС, що фінансують розвиток фундаментальної науки, дослідження та інновації, для їх імплементації у фармацевтичну промисловість. Насамперед це стосується апробації нових технологій та використання нанотехнологій у фармацевтиці, масштабування перспективних молекул, програм адаптації персоналу та підвищення кваліфікації кадрів.

На порядку денному залишаються також *питання контролю якості медикаментів та боротьба з контрафактом*. Важливим є збереження як умови доступу на ринок лікарських препаратів нормативного положення про виробництво відповідно до стандартів якості GMP та забезпечення незалежності регуляторного органу⁵⁹, що приймає рішення про допуск ліків на ринок. Крім того, слід забезпечити дотримання вимог до реєстрації медикаментів і до підтвердження якості відповідно до умов, які можуть відрізнятися у різних країнах навіть у рамках ЄС.

➤ **Ринок продукції легкої промисловості**

Державний вплив на ринок продукції легкої промисловості проявляється через регулювання діяльності малих і середніх підприємств, а також забезпечення умов формування механізму економічної взаємодії держави, приватного сектора і суспільства та контроль ланцюжка поставок від імпортера до продавця. Водночас ринок цієї продукції має ряд особливостей, що потребують урахування в процесі удосконалення нормативно-правової бази його регулювання. Нещодавно ухвалені

⁵⁸ Директива 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи «Про звід законів Співтовариства стосовно лікарських препаратів для людини»; Договір про патентну кооперацію (Patent Cooperation Treaty – PCT; у редакції від 3 жовтня 2001 р.) для міжнародних патентів; Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) Всесвітньої організації торгівлі. URL: <https://www.apteka.ua/article/432161>

⁵⁹ Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками спільно з Державним експертним центром МОЗ України.

законодавчі акти стосуються: дерегуляції, процедур отримання підприємствами дозволів у сфері поводження з відходами, оподаткування операцій постачання необробленої шкіряної сировини, умов митного регулювання окремих товарних позицій, технічних регламентів та державних санітарних норм і правил, захисту ринку від імпортованих товарів. Проте існує потреба в комплексності заходів нормативно-правового забезпечення щодо виробництва, експорту української продукції, захисту від альтернативного імпорту готових виробів, усунення недобросовісної конкуренції між легальними і тіншовими виробниками та імпортерами, викорінення торгівлі без первинних документів, інших питань господарської діяльності підприємств.

Найгострішою проблемою на ринку вже тривалий час залишається експансія низькоякісного і дешевого імпорту на внутрішньому ринку, що завозиться із порушенням митних правил і значна частина якого наповнює тіншовий ринок. У результаті на ринку створюються умови для недобросовісної конкуренції, імпорт домінує та витісняє продукцію національних виробників. У цьому зв'язку доцільно здійснити такі заходи:

- прийняти інструкцію для органів митного контролю щодо введення в зону ризику митної вартості та якості (безпечності) найбільшій товарній позиції одягу, взуття, текстильних виробів, килимів (коди УКТЗЕД 61, 62, 63, 64, 5702 42, 9404909000), що імпортуються за цінами, значно нижчими, ніж вартість сировини, з яких вони виготовлені. Це має забезпечити встановлення обґрунтованих ринкових цін на імпорт цих груп товарів, що сприятиме створенню однакового конкурентного середовища для імпортерів і вітчизняних виробників.

- увести спеціальні дозволи на ввезення «секонд-хенду» для зменшення присутності на ринку імпортованого одягу, що був у вжитку (код УКТЗЕД 6309000000), на митну територію України за умови його зношування лише до 10%.

Наступною гострою проблемою є недосконалість регулювання умов господарської діяльності в торгівлі продукцією легкої промисловості, що вимагає видання інструкції щодо моніторингу запровадження сучасних електронних засобів для реєстрації розрахункових операцій (РРО), зокрема, системи **e-Receipt**, у сфері торгівлі або ведення обліку за первинною документацією для удосконалення умов конкуренції, проведення детінізації шляхом протидії викривленню бази оподаткування. Для цього необхідно здійснити упорядкування фіскалізації торгівлі товарами легкої промисловості, а також одягом та іншими товарами, що були у користуванні.

З метою спрощення адміністрування господарської діяльності підприємств необхідно виключити устаткування для легкої та текстильної промисловості з «Переліку машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки», передбаченого Додатком № 3 до постанови КМУ від 26.10.2011 р. № 1107.

Для приведення українських технічних регламентів та стандартів у відповідність до європейських вимог та підвищення конкурентоспроможності української продукції доцільно:

- прийняти нову редакцію Технічного регламенту маркування матеріалів, що використовуються для виготовлення основних складових взуття, яке надходить для продажу споживачу;

- запропонувати Технічному комітету стандартизації ТК 125 «Легка промисловість» переглянути та доповнити перелік показників безпечності та рівень вимог до них для текстильних матеріалів і виробів у відповідних вітчизняних документах, а також рівні їх нормованих значень відповідно до сучасних вимог, що містяться в Оеко-Тех 100.

Це уможливить забезпечення внутрішнього і міжнародного ринків безпечними та конкурентоспроможними виробами.

Також внутрішній ринок продукції легкої промисловості потребує *захисту від імпорту готових виробів іноземного походження* (альтернативного імпорту) та врахування інтересів національних виробників при укладанні міждержавних угод в умовах дії негативних внутрішніх та зовнішніх факторів.

➤ Ринок продукції металургії

Модернізація металургійної промисловості. Високий ступінь зношування виробничих потужностей (54,8% у 2016 р.) та використання застарілої технологічної структури металургійного виробництва (у 2016 р. понад 21% сталі вироблялося у мартенівських печах) свідчить про необхідність модернізації металургійної галузі України.

Для цього необхідно розробити та ухвалити **«Державну програму модернізації та розвитку металургійної галузі України до 2029 року»**, яка має базуватися на інноваційній моделі розвитку галузі (створення та впровадження у виробництво принципово нових наукоємних та ефективних технологій, а також ресурсозберігаючих екологічно чистих технологій світового рівня). Звичайно, що практична реалізація програми потребуватиме фінансових ресурсів, які можна залучити шляхом удосконалення, насамперед інституційного середовища.

Це стосується в першу чергу розроблення й ухвалення **«Кодексу про інноваційно-інвестиційну діяльність в Україні»**, який має бути повністю гармонізованим з **Податковим кодексом України** і, звичайно, зі стандартами ЄС (визначеними в Угоді про асоціацію з ЄС). Крім цього, необхідно розробити та ухвалити **Закони України «Про визначення національних пріоритетів»** та **«Про формування Банку розвитку України»**, що дасть змогу створити законодавчу базу для концентрації ресурсів на фінансовому забезпеченні пріоритетних напрямів інноваційно-інвестиційної діяльності.

Розвиток ринків збуту металургійної продукції. Ємність внутрішнього ринку металопродукції України серед одинадцяти найбільших країн – виробників сталі є найнижчою. З виробленої у 2016 р. понад 24,0 млн т сталі на внутрішньому ринку України було спожито лише 17,8%. Для порівняння: в США – 116,9%; Італії – 103,0%; Туреччині 102,7%; Німеччині – 96,2%; Індії – 87,4%; Китаї – 84,2%; Південній Кореї – 83,2%; Бразилії – 58,1%; Японії – 59,4%; Росії – 54,0%.

Низький попит на вітчизняну металопродукцію серед внутрішніх споживачів обумовлений насамперед низьким розвитком метало споживаючих галузей. Так, за даними таблиці «Витрати–випуск» у 2014 р. найбільшим споживачем металургійної продукції була сама металургійна галузь – 50,3%; будівельна галузь – 10,4%; галузь з виробництва машин і устаткування – 7,4%; з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 7,3%; з виробництва електричного устаткування – 5,2%; з виробництва автотранспорту – 1,4%.

Наведена інформація свідчить про те, що частка таких галузей вітчизняної економіки, як будівництво, машинобудування, автомобілебудування та металообробна галузь, є досить низькою. Для прикладу: основними споживачами сталі у світі в 2014 р. були: будівельний сектор – 50,0%; машинобудування – 16,0%; автомобілебудування – 13,0%; вироби з металу – 11,0%; інший транспорт – 5,0%; виробництво електроустаткування – 3,0%; виробництво побутової техніки – 2,0%.

Для того щоб розширити внутрішній ринок металопродукції, необхідно активізувати розвиток основних металоспоживаючих галузей шляхом **розроблення та реалізації національних програм у промисловості**, особливо в будівництві, машинобудуванні, транспорті, енергетиці та житлово-комунальному господарстві, де негайної заміни вимагають понад 60,0% вітчизняних тепломереж, які працюють понад нормативний термін експлуатації.

СПРИЯННЯ ІНВЕСТИЦІЯМ, ІННОВАЦІЯМ ТА СМАРТ-ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

3.1. Ключові технології для модернізації промисловості

Глобальні трансформації способів виробництва нині відбуваються під впливом цифрових, фізичних та біологічних технологій. Глобальний характер таких змін диктує необхідність усвідомити можливості їх розвитку та визначити завдання для розбудови національної економіки.

Ключові технології модернізації промисловості:

➤ **Промислові біо- та нанотехнології**

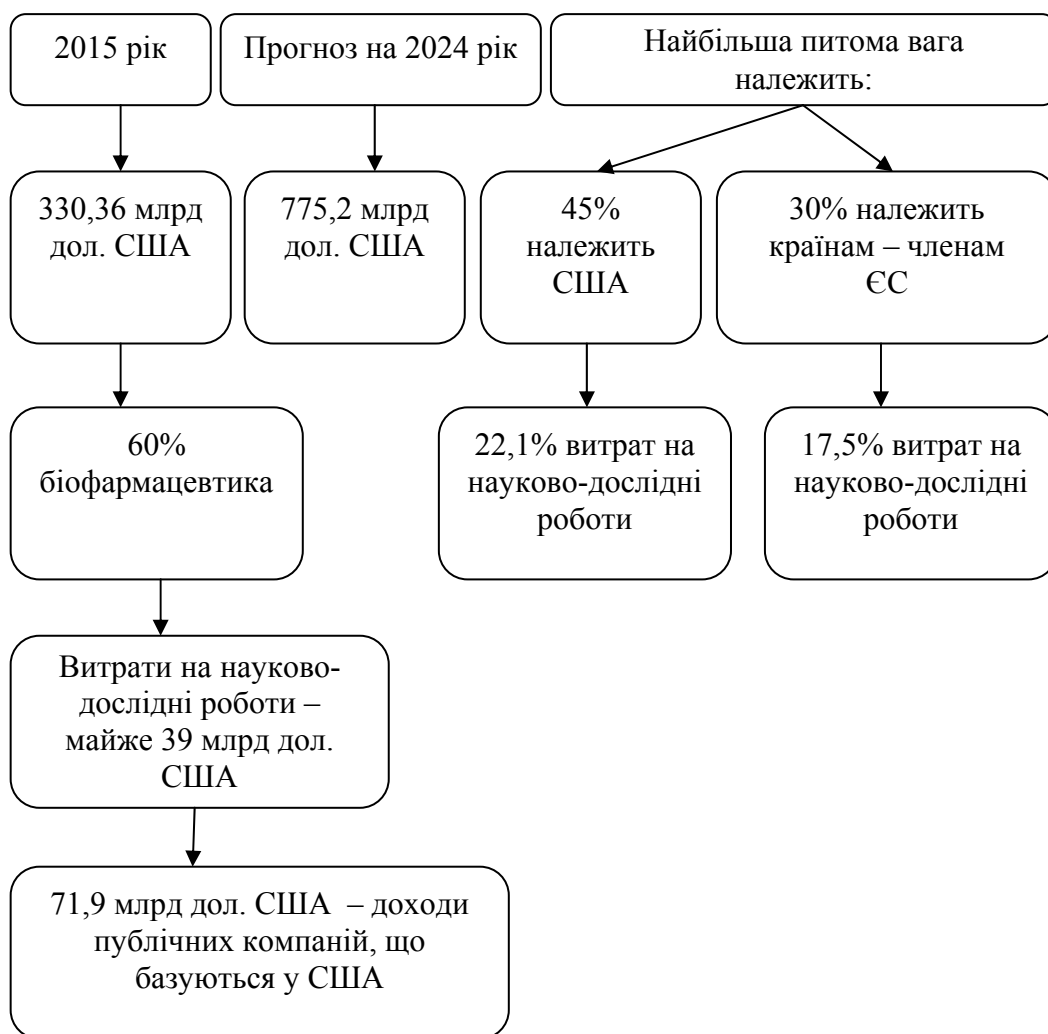

Рис. 3.1. Світовий ринок продукції біотехнологічної промисловості

Джерело: складено автором.

Рис. 3.2. Окремі характеристики ринку продукції фармацевтичної промисловості, 2016 р.

Джерело: складено автором.

Сучасний стан розвитку біотехнологічної промисловості в Україні свідчить про суттєве відставання від зарубіжних країн у сфері біотехнологій (рис. 3.1, 3.2). Так, у вітчизняній фармацевтичній промисловості частка вітчизняного виробництва на ринку імунобіотехнологічних препаратів становить лише 9%, а сектор промислової біотехнології розвинений іще менше. Виробництво електроенергії України за рахунок використання біомаси у складі відновлювальних джерел енергії становить менше 1%, тоді як у ЄС цей показник сягає 74%. Розроблені вітчизняні передові біотехнології для переробки відходів майже не використовуються. У країні в 2013 р. працював лише один завод із переробки сміття та сім малопотужних біогазових установок з переробки відходів тваринництва⁶⁰.

Основними бар'єрами на шляху розвитку біотехнологічної промисловості в Україні стали:

- відсутність дієвих механізмів державного стимулювання суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із сферою біотехнологій шляхом надання податкових стимулів та отримання на пільгових умовах кредитів банку. Адже для здійснення інноваційної діяльності біотехнологічні виробництва в основному використовують власні кошти: витрати підприємства за цією діяльністю сягають понад 70% і більше відсотків (залежно від звітного періоду)⁶¹; фактично відсутня підтримка інноваційної діяльності державою (протягом 2014–2017 рр. з держбюджету на виробництво фармацевтичної та хімічної продукції взагалі не виділялося коштів); великі витрати на тривалий і складний процес організації виробництва біотехнологічної продукції на основі комерціалізації результатів науково-технічної розробки та, як правило, тривалі терміни окупності такої продукції; відсутність прямих інвестицій на виробництво біотехнологічної продукції з використанням науково-технічних розробок. Відсутні вітчизняні та іноземні інвестиції на виробництво інноваційної фармацевтичної продукції з використанням науково-технічних розробок. Світова практика свідчить, що введення податкових та неподаткових стимулів для біотехнологічних виробництв сприяє залученню нових та збереженню вже існуючих компаній у державі, підвищує впевненість інвесторів та забезпечує фінансування на виконання проектів. У таких країнах світу, як: США⁶², Індія⁶³, Китай⁶⁴, деяких країнах

⁶⁰ Марчук Л.П. Біотехнології у контексті сучасних інноваційних змін. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 2. С. 21–28.

⁶¹ Наукова та інноваційна діяльність України (за 2006, 2016 рр.) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶² Bioscience Economic Development In The States: Legislation And Job Creation Best Practices / Biotechnology Industry Organization. 2015. 28 p.

⁶³ Biotechnology Sector. Achievements Report 2017 / Department of Industrial Policy and Promotion, Department of Biotechnology. 2017. 7 p.

ЄС⁶⁵ розроблено комплекс програм щодо стимулювання інноваційної діяльності у сфері біотехнологій;

– відсутність розвитку інноваційної інфраструктури, необхідної для підтримки зростання науково-інноваційних підприємств. Досить потужну інфраструктуру для розвитку сфери біотехнологій створено, зокрема, в Індії, Китаї, країнах ЄС. На сьогодні в Індії функціонує 30 біоінкубаторів та біотехнологічних парків, які забезпечують стійкі зв'язки між промисловістю, науково-дослідними інститутами і науковими колами у сфері біотехнологій, що забезпечує розробку та виробництво нових біотехнологічних продуктів⁶⁶. У Великій Британії функціонують наукові парки та інноваційні містечка, які є кластерами для об'єднання інститутів та приватних компаній, що спрямовують свою науково-дослідну діяльність на створення інновацій у галузі біологічних наук⁶⁷; у Китаї діє прибережний індустріальний парк «Чангва» для розробки і комерціалізації високоякісних біотехнологічних продуктів (вакцин проти гепатиту В, діагностичних наборів, лікарських препаратів)⁶⁸;

– брак підготовки фахівців у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації. Так, у 2016/2017 навчальному році підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст», «магістр» за напрямом «Інженерна механіка» за спеціальністю «Обладнання фармацевтичних та біотехнологічних виробництв» не проводилась взагалі. Окрім того, у 2016/2017 навчальному році за напрямом «Біотехнологія» спостерігається зменшення кількості студентів за усіма освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» на 23,8%, «спеціаліст» – майже на 60% та «магістр» – понад 11% відносно 2015/2016 навчального року, хоча протягом останніх п'яти років спостерігалась тенденція зростання кількості студентів. Це може негативно вплинути на забезпечення виробництв біотехнологічної галузі кваліфікованими фахівцями;

– скорочення у галузі біологічних наук у 2016 р. проти 2006 р. загальної кількості виконаних наукових, науково-технічних робіт на майже 60%, а саме: створення нових видів виробів на 62%; створення нових видів технологій – на майже 21%, що негативно впливає на створення нових видів техніки та технологій⁶⁹;

– низька винахідницька активність у сфері біотехнологій, про що свідчить показник розподілу заявок на винаходи та корисні моделі, подані національними заявниками. За статистичними даними, у 2016 р. заявки на винаходи та корисні моделі у сфері біотехнологій становили лише 0,8%⁷⁰.

Подолання зазначених бар'єрів для розвитку вітчизняної промисловості біотехнологій як перспективного напрямку піднесення міжнародної конкурентоспроможності повинні сприяти:

1) розроблення стратегії розвитку біотехнологій з обов'язковим виокремленням пріоритетних напрямів розвитку біотехнологій, спроможних конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;

⁶⁴ Investing in China's Pharmaceutical Industry / PricewaterhouseCoopers. 2nd Edition. 2009. 38 p.

⁶⁵ A Study on R&D Tax Incentives. Final Report / European Commission. 2014. 130 p.

⁶⁶ Biotechnology Sector. Achievements Report 2017 / Department of Industrial Policy and Promotion, Department of Biotechnology. 2017. 7 p.

⁶⁷ Юхновська Т.М., Груздова Т.В. Стратегічні напрями розвитку біотехнологічної сфери деяких країн світу: орієнтири для України. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 50–63.

⁶⁸ Investing in China's Pharmaceutical Industry / PricewaterhouseCoopers. 2nd Edition. 2009. 38 p.

⁶⁹ Наукова та інноваційна діяльність України (за 2006, 2016 pp.) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁷⁰ Промислова власність у цифрах за 2016 р. / ДП «Український інститут промислової власності». URL: <http://www.uipv.org/>

2) ініціювання розроблення заходів щодо стимулювання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері біотехнологій з метою їх подальшої комерціалізації у різних секторах промисловості;

3) необхідність передбачити у Державному бюджеті України кошти на реалізацію програм і заходів, що можуть бути спрямовані на розвиток інноваційної сфери біотехнологій;

4) створення державного реєстру (бази даних) науково-технічних досліджень та розробок у галузі фармацевтики та біотехнологій для інформування суб'єктів господарювання, що зумовить прискорення їх комерціалізації;

5) розширення державно-приватного партнерства у сфері розвитку біотехнологічних виробництв шляхом активізації розвитку інноваційної інфраструктури сфери біотехнологій;

6) розроблення заходів (наприклад, виплата підвищених стипендій, допомога у працевлаштуванні тощо), спрямованих на залучення молоді до підготовки фахівців у вищих навчальних закладах III–IV рівня за напрямом «Біотехнологія» та «Біомедична інженерія» для забезпечення виробництв кваліфікованими працівниками.

Основні перешкоди на шляху розвитку вітчизняної **нанотехнологічної діяльності** поділяються на три типи:

✓ організаційно-інституційні бар'єри: відсутність довгострокової державної політики та стратегії розвитку вітчизняної наноіндустрії, проблеми фінансового забезпечення нанотехнологічної діяльності, нерозвиненість інфраструктури для розвитку наноіндустрії, складнощі з отриманням охоронних документів, проблеми метрології, сертифікації та стандартизації;

✓ соціальні та освітні бар'єри: низька сприйнятливість нових технологій, проблема кадрового забезпечення нанотехнологічної сфери;

✓ техніко-економічні бар'єри: занепад промислового виробництва, проблема загального інноваційно-технологічного відставання країни, складнощі із комерціалізацією нанотехнологічних розробок, проблема формування ринкового середовища у нанотехнологічній сфері, перешкоди експорту.

Зазначені бар'єри є характерними для початкового рівня розвитку наноіндустрії. Більшість з них для вітчизняної наноіндустрії є співставними зі світовими проблемами розвитку нанотехнологій, які сформувалися в країні з певним часовим лагом. Встановлені перешкоди розвитку нанотехнологічної сфери перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, є логічним продовженням один одного, і тому можуть бути вирішені лише комплексно. Усунення одного, певного, типу бар'єрів не створить необхідних передумов для активізації розвитку вітчизняної наноіндустрії.

Запорукою ефективності вкладених державних коштів, є дотримання у державній політиці таких базових принципів.

- *Розвиток фундаментальних знань.* Уряд має сприяти прориву в нанонауці та нанотехнологіях, орієнтованих на вирішення проблем оборони і безпеки, енергетики, навколишнього середовища, охорони здоров'я, сільського господарства та харчової промисловості, ІКТ, біотехнологій і сучасних матеріалів, а також створювати можливості для залучення науковців до виконання міжнародних науково-технічних програм.

- *Активізація технологічних інновацій та їх комерціалізація.* Для цього необхідно: створити механізми інформування промислових підприємств та органів влади стосовно розробки та використання нанотехнологій; запровадити інструменти активізації технологічних інновацій у промисловості; впровадити європейські та міжнародні норми технічного регулювання і стандартизації в галузі нанотехнологій;

сприяти участі бізнесу в науковому співробітництві через популяризацію вітчизняних наукових досліджень.

- *Моніторинг за дотриманням соціальної відповідальності у процесі розвитку нанотехнологій.* Задля цього у державних програмах фінансування досліджень і розробок окрему увагу слід приділити дослідженням, пов'язаним з можливим несприятливим впливом на здоров'я людини, довкілля та безпеку життєдіяльності (охорона праці), а також з етичними, правовими та соціальними аспектами, передбаченими Кодексом ЄС з відповідального проведення досліджень у сфері нанонауки і нанотехнологій.

➤ *Інформаційні технології у промисловості та Індустрія 4.0 в Україні*

Сутність терміна «Індустрія 4.0» полягає в оцифровуванні всіх матеріальних активів та інтеграції в цифрові екосистеми та ланцюги доданої вартості партнерів. Генерування, аналіз та передача даних забезпечують отримання прибутку від Індустрії 4.0, яка передає у мережу широкий асортимент нових технологій для створення вартості, таких як: 1) Інтернет речей; 2) індустриальний Інтернет речей; 3) «хмарні» технології; 4) роботизація; 5) штучний інтелект; 6) «великі» дані; 7) безпаперові технології; 8) адитивні технології; 9) туманні обчислення; 10) безпілотні технології; 11) мобільні технології; 12) біометричні технології; 13) квантові технології; 14) суперкомп'ютерні технології; 15) технології ідентифікації; 16) математичне моделювання; 17) технології розподіленого реєстру (блокчейн та інші); 18) кіберфізичні системи; 19) наскрізні технології; 20) технології відкритого виробництва.

Концепція Індустрія 4.0 передбачає перехід від звичайної автоматизації виробництва, використання інформаційних технологій у виробництві до об'єднання у мережу ресурсів, інформаційних потоків, об'єктів та людини.

Цифровізація виробництва зумовлює зміни у виробничих процесах, а саме:

- збільшує гнучкість виробництва (процес «кастомізації» – індивідуалізація продукції під замовлення конкретних споживачів);
- підвищення швидкості процесу виробництва;
- покращення якості продукту;
- зростання продуктивності.

Концепція Індустрія 4.0 розглядає також цифрову екосистему та підходи до її розбудови. Оскільки цінність екосистеми обумовлена кількістю залучених партнерів та інтенсивністю їхніх взаємин, найбільшою проблемою є встановлення правильних стимулів та пошук відповідних моделей справедливого розподілу доходів, які отримають усі учасники пропорційно до свого внеску.

Необхідно вирішити завдання, як скористатись частиною цифрових екосистем, у тому числі й тоді, коли неможливо повністю контролювати весь ланцюжок вартості.

Створення ефективної екосистеми в Україні, що сприятиме прискоренню інновацій та розповсюдженню цифрових технологій Індустрії 4.0, можна реалізувати шляхом:

- 1) створення мережі цифрових інноваційних вузлів (Hubs) для демонстрації трансформаційного потенціалу цифрових технологій;
- 2) впровадження великомасштабних програм (проектів) цифрової трансформації для вирішення специфічних галузевих та перехресних галузевих завдань;
- 3) модернізації освіти відповідно до завдань інноваційного та технологічного розвитку промисловості згідно з концепцією Індустрія 4.0.

Україна сьогодні сильно відстає від світових тенденцій Industry 4.0. Поки що ІТ-сектор не розглядає українську промисловість як потенційного замовника. Великий дисбаланс створює те, що новостворювані стратегії хай-тека не залучаються в індустриальний сектор країни. Вітчизняна промисловість роками займається впро-

вадженням нових і передових технологій, проте ІТ та АСУ залишаються на вторинних ролях. На більшості промислових підприємств переважає культура 2.0, характерними ознаками якої є величезні крос-функціональні бар'єри, слабкі комунікації, майже нульова співпраця з ринком поза межами виробничих бізнес-процесів, вторинність ННТР і всіх речей хай-тека у стратегіях інвестицій.

Рис. 3.3. Складові елементи Індустрії 4.0

Джерело: складено автором.

Це призводить до того, що, не знайшовши попиту на внутрішньому ринку, український ІТ-сектор переорієнтовується на експорт у розвинені країни. Представники промислового інжинірингу та хай-тека переважно зорієнтовані на країни, що розвиваються, оскільки українські фахівці АСУ ТП та інжинірингові компанії давно і добре відомі у світі.

Майбутнє розвитку вітчизняної промисловості набуває нових форм, проте не всі промислові технології можна адаптувати до Індустрії 4.0. Частина з цих технологій відстає від ІТ, а також від сучасних інновацій.

ІТ-сектор має стати локомотивом і каталізатором технологічної трансформації української промисловості. Промислові хай-теки можуть стати чинником конкурентоспроможності промислових підприємств. Масове впровадження технологій 4.0 може зупинити тренд деіндустріалізації країни і надати потужний імпульс переробній промисловості та виробництвом з високою доданою цінністю.

Можливості та перспективи імплементації Індустрії 4.0 ґрунтуються на:

- достатньому потенціалі України в галузі ІТ, яка є рушійною силою в новому тренді економічного розвитку;
- тому, що у сфері ІТ-аутсорсингу працюють найкращі фахівці, які більше інтегровані у глобальний економічний простір, ніж у національну економіку;
- тому, що імплементація Індустрії 4.0 в Україні потребує модернізації виробництва та залучення значного обсягу інвестицій;
- необхідних змін в освіті та системі підготовки відповідних спеціалістів;

- тісному співробітництві та координації дій державних органів управління, наукових та освітніх установ, промислових підприємств та бізнесу.

Першочергові заходи формування і розвитку цифровізації промисловості України – це:

- ухвалення Стратегії цифрового розвитку промисловості;
- розвиток цифрових навичок і компетенцій працівників промислової сфери;
- розробка засобів виробництва, які відповідають вимогам і технологічним стандартам Індустрії 4.0;
- розробка інтегрованих програмних платформ і розвиток середовищ проектування життєвого циклу промислової продукції.

Пріоритетними напрямками розвитку Індустрії 4.0 та ІТ-технологій у найближчому майбутньому мають стати:

- просвітницька діяльність на ринку щодо технологій 4.0 та зростання культури промислових підприємств;
- пропагування в підприємницьких колах найсучаснішого промислового та управлінського досвіду (узагальнення кращих підходів і практик у частині організації та управління підприємствами, навчання цим підходам і практикам своїх підприємств);
- повна синхронізація зі світовими трендами 4.0; взаємодія з європейськими та світовими об'єднаннями в 4.0;
- фокусування на виробництвах з високою доданою цінністю для забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу, підтримки інноваційних стартапів, створення національних офісів хай-тека;
- зростання та об'єднання технологічних інноваторів (великих та середніх промислових підприємств, що впроваджують технології 4.0) у рамках проектів 4.0;
- спільна розробка галузевих дорожніх карт. Тільки єдність розробників ІТ з підприємствами-інноваторами дасть змогу створити міцну основу для національного руху, здатного реально задати новий ритм і нові напрями для розвитку вітчизняної промисловості;
- сприяння діалогу між учасниками ринку (організація конференцій, форумів, круглих столів, хакатонів тощо для співробітництва у розвитку ринків хай-тека);
- усебічне сприяння створенню та розвитку хай-тека та інноваційних кластерів;
- орієнтація на розвиток національної екосистеми, що підтримує технології хай-тека.

3.2. Інвестиційне забезпечення інноваційного оновлення промисловості: проблеми та рішення

Нині промисловість України характеризується переважанням традиційних технологій, притаманних періоду індустріалізації, незадовільними темпами структурно-інноваційних змін, використанням зношеного виробничого апарату. Такий стан зумовлює дедалі більше відставання економіки за рівнем промислового розвитку від провідних індустріальних країн. Між тим досвід цих країн свідчить про те, що основою їх конкурентоспроможності слугує швидкий науково-технологічний поступ та активне інвестування процесів впровадження технологічних новацій у виробництво. Відповідно, трансформація промисловості на інноваційній основі має бути забезпечена припливом інвестицій, тому потрібно виявити ключові проблеми, що гальмують інвестиційний процес, та означити підходи до їх розв'язання.

➤ *Невідповідність витрат на науку та інновації потребам технологічного поступу*

Гальмування технологічного поступу промисловості зумовлене низькою інноваційною активністю підприємств і невеликим попитом на здобутки науки, що має в основі фінансові причини. Недостатність фінансування інноваційної діяльності спричинює консервацію існуючої технологічної структури економіки та звуження перерозподілу фінансових ресурсів у наукоємні технології.

Технологічне відставання виробництва в Україні відбувається на тлі глобальних тенденцій до формування нової довгої хвилі науково-технологічного розвитку. Це спричинює інноваційні зрушення у світовому виробництві на основі старт-технологій та Індустрії 4.0, створення нових галузей і ринків. Невідповідність характеру технологічних зрушень в Україні глобальним формує передумови до втрати у перспективі зовнішніх несировинних ринків і консервації сировинної спеціалізації країни у світовому поділі праці. Модернізація виробництва в Україні та впровадження Індустрії 4.0 гальмується з причин нестачі інвестиційних ресурсів.

Наука в Україні перманентно перебуває у кризовому стані. Давно не оновлюється, зношується морально та фізично матеріально-технічна база науки, зменшується обсяг наукових досліджень, звужується їх спектр, а тому знижується якість, втрачаються важливі наукові школи, мігрують наукові кадри. Безпосередньою причиною цього є вузький ефективний попит на наукові розробки, скорочення реальних обсягів коштів, які виділяються на наукову і науково-технічну діяльність державою та комерційними замовниками.

Рис. 3.4. Питома вага промислових підприємств, що займалися інноваціями, та загальна сума їх витрат на інноваційну діяльність у 2000–2017 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Низька зацікавленість переважної частини промислового бізнесу у впровадженні нових науково-технічних розробок проявляється у тому, що інноваційною діяльністю займається невелика кількість підприємств і на неї витрачається небагато коштів (рис. 3.4). Основні витрати (подеколи до 85%) з-поміж напрямів інновацій у промисловості припадають на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, що мають здебільшого імпортне походження. Витрати промислових замовників на дослідження і розробки не перевищують 0,6% ВДВ галузі (2010–2016 рр.). Недостатність нинішнього рівня фінансування інновацій підтверджується даними про те, що порівняно з доходами від реалізації промислової продукції витрати на інновації не перевищують 1,1%, а у 2017 р. – менше ніж 0,4%. Тривала нестача фінансових ресурсів для інноваційної активності підприємств гальмує модернізацію виробничого потенціалу. За

таких обсягів фінансування інновацій практично неможливе розширене інноваційно-технологічне відтворення промислового виробництва та здійснення реструктуризації економіки на основі впровадження науково-технічних досягнень.

Циклічний характер процесів технологічної модернізації зумовлює дискретність показників сукупних витрат на інноваційну діяльність. Зокрема, сплеск витрат, що спостерігався у 2016 р. (рис. 3.4), пояснюється технічним переоснащенням підприємств переважно двох видів промислової діяльності: металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення зросли за рік у 1,8 раза, тоді як частка цього виду діяльності у сукупних витратах по промисловості становить 71%), а також виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (1,5 рази та 10% відповідно). Крім того, додатковою причиною зростання витрат могло бути здорожчання нової техніки, що закуповується за імпортними контрактами, внаслідок падіння курсу гривні щодо іноземних валют (у 2016 р. у середньому на 17% до попереднього року).

Шляхи вирішення проблеми

Інноваційно-технологічне забезпечення промислового комплексу має відповідати стратегічному завданню щодо переходу на вищі технологічні уклади. Інтенсивність такого переходу значною мірою залежить від сприятливого інституційно-економічного середовища та ринкової кон'юнктури, які створюють у суб'єктів мотивацію до генерування нових знань і впровадження інновацій.

У цьому сенсі першочерговими заходами держави мають стати:

- формування цілісної національної інноваційної системи, окремі елементи якої сьогодні існують ізольовано один від одного; розбудова і державна підтримка діяльності суб'єктів інноваційної інфраструктури – технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів, фондів венчурного інвестування;

- реалізація положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» стосовно роботи Національної ради з питань розвитку науки і технологій та виконання покладених на неї функцій. Зокрема, підготовка пропозицій щодо формування засад державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності; визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, що допоможе сконцентрувати ресурси держави на тих напрямках, які дадуть максимальний позитивний ефект для суспільства. Організація діяльності Національної ради як базового майданчика для наближення української науки до потреб економіки, пошуку дієвих механізмів підтримки науки та інновацій, кооперації науки і виробництва відповідно до пріоритетів економічного розвитку держави (таких як енерго-ефективність, обороноздатність, ІТ-технології, охорона здоров'я, аграрний і промисловий комплекси тощо);

- перегляд підходів до формування структури досліджень та розробок у промисловості, оскільки досі у ній переважають дослідження, що здійснюються для потреб галузей важкої індустрії, зокрема металургії, тоді як у світі вони орієнтуються переважно на сферу високих технологій і створення наукомістких продуктів на стикові різних галузей знань;

- забезпечення державою достатнього фінансування проведення фундаментальних досліджень за пріоритетними напрямками на початкових етапах; розширення практики змішаного фінансування прикладних досліджень і розробок за участю приватного бізнесу з поступовим обмеженням державної підтримки мінімально

необхідним обсягом для впровадження інноваційного проекту⁷¹; надання державного фінансування на прикладні технологічні розробки на умовах державного замовлення, конкурсний відбір виконавців та обов'язковість подальшого впровадження цих розробок у національному виробництві; підготовка за державним замовленням менеджерів з комерціалізації наукових розробок;

– розширення економічних інструментів стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів та впровадження інновацій у виробництво. Перелік таких інструментів може містити: програми пільгового кредитування державними банками інноваційних проектів⁷²; надання ваучерів для сприяння комерціалізації наукових розробок, пов'язаних з новою продукцією, технологіями та послугами; поширення сфери дії державних грантів на дослідні організації та науково-технічні підрозділи промислових компаній; запровадження податкових стимулів для суб'єктів інноваційної діяльності у формі: звільнення від обкладання податком на прибуток витрат підприємств на кваліфіковані витрати на дослідження і розробки; надання податкових і митних пільг прямим іноземним інвесторам при розміщенні ними високотехнологічних виробництв на території країни; надання відстрочок у сплаті податків інвесторам, які реалізують масштабні інноваційні проекти;

– інтеграція державних наукових установ чи їх окремих підрозділів із виробничими структурами, об'єднаних спільним ринком, з подальшим утворенням науково-виробничих комплексів та замовлення на їх продукцію. Передумовою для природного процесу інтеграції слугує інтерес виробників, за державної підтримки та стимулювання, до розширення експорту продукції більш високого ступеня переробки, до утвердження своїх конкурентних позицій на світових ринках, що потребує тіснішої співпраці з наукою для збереження технологічного рівня продукції.

Технологічне оновлення виробництва на перших етапах доцільно здійснювати на основі моделі «наздоганяючої модернізації», що передбачає технологічні запозичення, а одночасно просувати й власні готові до впровадження науково-технологічні розробки.

Слід врегулювати і активізувати процеси вертикальної інтеграції виробництва у пріоритетних високотехнологічних секторах. Формування інтегрованих структур має супроводжуватись створенням містких ринків для їх продукції.

➤ **Технологічна модернізація виробництва потребує зміни структури інвестицій**

Індустріальному бізнесу в Україні бракує інвестиційних ресурсів, а водночас структура інвестицій не відповідає потребам технологічної модернізації виробництва. Частка капітальних інвестицій у високотехнологічні виробництва становить близько десятої частини від їх сукупного обсягу у промисловості. Загалом позитивне явище зростання капітальних інвестицій у переробну промисловість супроводжується збільшенням питомої ваги низько- та середньотехнологічних виробництв (особливо харчової промисловості та металургії). Цілком очевидно, що теперішній галузевий розподіл капітальних інвестицій у промисловість не забезпечує вирішення завдань структурної модернізації національного виробництва на перспективу.

Динаміка капітальних інвестицій за видами промислової діяльності свідчить про те, що найвищі темпи припливу інвестицій за останні роки мали низькотехнологічні виробництва, а саме легка і деревообробна промисловість (табл.

⁷¹ Луніна І.О., Білоусова О.С., Булана О.О. Бюджетно-податкове стимулювання інноваційної діяльності в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 41–56.

⁷² Богдан Т. Руйнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *Дзеркало тижня. Україна*. 2018. URL: https://dt.ua/SCIENCE/ruynaciya-ukrayinskoyi-nauki-yak-naslidok-klanovo-oligarhichnogo-ladu-274495_.html

Розділ 3. Сприяння інвестиціям, інноваціям та смарт-індустріалізації

3.2). Нині ці галузі швидко зростають, що невдовзі матиме мультиплікаційний ефект для суміжних галузей економіки. Інвестиції в окремі види високо- і середньотехнологічних виробництв зростали помірними темпами. Однак спостерігається скорочення капітальних інвестицій у виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань, – на 36,6% упродовж 2013–2017 рр. порівняно з 2012 р. Прямим наслідком нестачі інвестицій у цей вид промислової діяльності стала неможливість забезпечити технікою власного виробництва (машинами, устаткуванням, верстатами) потреби технологічного відтворення і модернізації економіки, а тому і надалі імпортозалежність від іноземних виробників інвестиційних товарів посилюватиметься.

Таблиця 3.1

Структура капітальних інвестицій за видами промислової діяльності і технологічними секторами переробної промисловості за 2012–2017 рр., %

Вид економічної діяльності, технологічна група	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Добувна промисловість і розроблення кар'єрів</i>	32,2	22,8	22,1	20,5	20,0	25,2
<i>Переробна промисловість</i>	39,8	42,2	49,6	52,9	50,6	51,6
<i>Низькі технології</i>	15,6	18,1	20,0	21,5	21,7	20,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	12,5	14,2	16,1	15,0	15,6	13,1
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з шкіри та інших матеріалів	0,4	0,4	0,7	1,1	1,6	1,4
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	1,7	2,3	2,3	4,2	3,3	4,6
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	1,0	1,2	1,0	1,1	1,3	1,4
<i>Середні технології</i>	14,1	14,7	19,1	19,9	19,3	20,4
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	1,3	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	3,5	3,5	4,1	4,2	5,4	6,5
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	9,4	10,5	14,3	14,9	13,2	13,2
<i>Високі технології</i>	10,0	9,5	10,5	11,6	9,7	10,6
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2,7	2,6	2,4	2,2	1,5	2,1
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,8	0,9	1,7	1,9	1,5	1,4
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,3	0,2	0,3	0,5	0,6	0,6
Виробництво електричного устаткування	0,8	0,7	0,7	0,9	1,0	1,2
Виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,8	2,2	2,4	2,2	2,0	2,2
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	2,7	2,8	2,9	3,9	2,9	3,3
<i>Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря</i>	26,4	33,0	27,3	25,0	27,5	21,2
<i>Водопостачання; каналізація, поводження з відходами</i>	1,6	1,9	1,0	1,6	1,8	1,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 3.2

Лідери зростання за індексами капітальних інвестицій по видах промислової діяльності у 2013–2017 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017	2017 до 2012
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри виробів з шкіри та інших матеріалів	101,7	105,5	135,9	167,7	113,8	278,3
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	138,6	62	150	93,6	180,3	217,5
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	96,6	80,7	130,7	152,9	120,7	188,0
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	103,1	76,2	83,1	153,5	150,6	150,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	115,6	119,7	91	94,3	111,9	132,9
Виробництво електричного устаткування	96,1	66,3	99,3	136,6	148,1	128,0
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	119,3	54,8	94,3	131,2	145,8	117,9
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	114,9	89,9	83,5	105,9	126,7	115,7
Переробна промисловість	107,7	79	86,3	114,4	129,1	108,4
Довідково: Промисловість	100,3	74,3	80,1	118,7	123,4	87,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Шляхи вирішення проблеми

Особливе місце в реалізації стратегії модернізації виробництва має посісти зростання інвестиційної активності у промисловості. Зацікавленість суб'єктів бізнесу вкладати кошти у виробничі активи критично залежить від інвестиційного клімату, що існує в країні⁷³. Інвестиційний клімат як сукупність політико-економічних, юридичних та інституційних рамок, у межах яких працюють ринки, визначає рівень трансакційних витрат і ризиків для бізнесу (його започаткування, розвитку та закриття). Оскільки промислового бізнесу притаманна порівняно висока капіталомісткість, то його розвиток потребує великих інвестицій, а тому він особливо чутливий до інвестиційних ризиків.

Інвестиційний клімат формується під впливом багатьох чинників – політичної та макроекономічної стабільності; ефективності правової системи, якості регуляторного середовища; спроможності до нагромадження капіталу; податкового навантаження на корпорації; розвиненості фінансового ринку і доступності фінансових ресурсів; вартості робочої сили; сприяння експортній та інноваційній активності; доступності послуг виробничої інфраструктури тощо. Основоположними передумовами формування дійсно привабливого, надійного і конкурентного середовища для внутрішніх та іноземних інвестицій визнаються верховенство права, транспарентність (відкритість, прозорість, доступність інформації), відсутність дискримінації, захист прав влас-

⁷³ Індекс інвестиційної привабливості України у першому півріччі 2018. URL: <https://eba.com.ua/lobbying/>

ності⁷⁴. Тож проблеми нестачі інвестицій та навіть втечі капіталів мають розв'язуватися тільки шляхом удосконалення усіх елементів державної політики, що визначають стан інвестиційного клімату.

Випробувані способи сприяння інвестиціям є досить різноманітними, зокрема це:

- дерегуляція та лібералізація підприємницької діяльності. Наприклад, нещодавно проведені заходи з валютної лібералізації дали змогу розширити рівень економічної свободи в Україні⁷⁵ і тим самим спростити рух інвестиційного капіталу;
- удосконалення процедур реалізації корпоративних прав і процедур банкрутства. На думку експертів, удосконалення інституту банкрутства в Україні, яке поки що готується на законодавчому рівні, стане детонатором економічного буму та інвестиційного прориву⁷⁶;
- спрощення процедур одержання державної реєстрації і дозволів на здійснення певного виду діяльності;
- спрощення процедур реєстрації власності на землю та інші види власності;
- забезпечення виконання контрактів, що потребує проведення судової реформи;
- удосконалення процедур захисту інвестицій.

Інвестиційна політика має здійснюватись у напрямі забезпечення доступу до джерел фінансування, особливо для малих і середніх підприємств. У цьому зв'язку реформування фінансових ринків, удосконалення грошово-кредитної політики, відкриття транскордонних каналів фінансування повинні спростити доступ до фінансових ресурсів.

Концептуальні підходи до активізації інвестиційного процесу, накопичення ресурсу валових заощаджень, нарощення нагромадження основного капіталу за рахунок власних джерел передбачають таке:

- реформування фіскальної системи, націлене на деофшоризацію бізнесу, налагодження якісного інвестиційного середовища для бізнесу, оптимізацію тиску бюджетного дефіциту на фінансові ринки;
- стабілізацію фінансової системи країни і забезпечення довіри до неї суб'єктів економіки, проведення ефективної ощадно-інвестиційної політики, забезпечення стимулів і гарантій для поживавлення ощадного процесу, підвищення довіри до фінансового-кредитних установ, забезпечення гарантій повернення заощаджень суб'єктів економіки (як громадян, так і підприємств), вкладених у фінансові інститути та інструменти, повернення заощаджень населення в організовані форми фінансового обігу;
- створення інститутів розвитку як спеціальних організацій для фінансування сектора нефінансових корпорацій;
- використання можливостей інституційних інвесторів (страхових компаній, пенсійних фондів тощо); корпоративних ринків облігацій та інших джерел інвестицій (акції, ІРО, венчурного капіталу, лізингу);
- здійснення системних заходів з удосконалення правової та організаційної бази, зменшення ризиків інвестиційної діяльності на внутрішньому ринку, усунення перешкод для вільного руху капіталу шляхом запровадження верховенства права та

⁷⁴ OECD Investment Policy Reviews: Ukraine 2016. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-investment-policy-reviews-ukraine-2016_9789264257368-en

⁷⁵ Україна покидає топ-11 найбільш економічно невільних країн / Bendukidze Free market center. 25.09.2018. URL: <https://bendukidze.org/2018/09/25>

⁷⁶ Сидоренко Д. Реформування системи банкрутства: що, як, коли? *Юридична газета*. 19 вересня 2018. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/reformuvannya-sistemi-bankrutstva-shcho-yak-koli.html>

зміцнення інституцій усіх рівнів у сфері державного управління, правоохоронних і судових органів;

– зміну парадигми монетарної політики від вузького підходу в рамках інфляційного таргетування до монетарного стимулювання та підтримки економічної активності, що відповідало б інтересам промислового та соціального розвитку, зробило б істотний внесок у економічне зростання країни⁷⁷.

Доступ до джерел фінансування є необхідною умовою для довгострокових інвестицій. Здатність економіки забезпечувати довгострокове фінансування залежить від спроможності фінансової системи ефективно акумулювати і трансформувати заощадження домогосподарств, урядів, корпорацій у інвестиції через відкриті та конкурентні ринки. Трансформаційні канали перетворення заощаджень у інвестиції налагоджуються за допомогою різних посередників (банків, страхових компаній, пенсійних фондів тощо), а також шляхом прямого доступу суб'єктів інвестиційного попиту до ринків капіталу. Передумовою забезпечення довгострокового фінансування та встановлення розумної ціни на фінансові ресурси є здатність економіки генерувати і залучати заощадження. Завдання уряду у цьому зв'язку полягає у формуванні сприятливої податково-бюджетної політики, що забезпечить привабливість економіки для інвестицій, у тому числі іноземних.

Податкове регулювання визнається дуже проблемним аспектом інвестиційного клімату в Україні, про що свідчать дані останнього огляду глобальної конкурентоспроможності ВЕФ⁷⁸. Україна посідає 129-ту позицію у світовому рейтингу за показником впливу оподаткування на стимули до інвестування, тобто чинна система оподаткування істотно зменшує стимули до інвестування у національну економіку. Відповідно потрібно поліпшувати податкові умови для залучення інвестицій. Одним з елементів поліпшення податкового регулювання може стати трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал. Проект Закону України про податок на виведений капітал було розроблено на основі позитивного досвіду Естонії, оскільки в цій країні відповідний закон було запроваджено ще у 2000 р. Філософія законопроекту про податок на виведений капітал, за задумом розробників, полягає в тому, щоб оподатковувати тільки ті кошти, які власник вилучає з бізнесу (розподілених дивідендів та прирівняних до них платежів). Якщо власник не вилучає кошти, то вкладає у розвиток бізнесу або залишає кошти на банківському рахунку, тим самим наповнює ліквідність банків, що опосередковано сприяє накопиченню інвестиційного ресурсу та розвитку бізнесу в країні. Коли ж власник вилучає кошти з компанії у вигляді дивідендів, тоді має сплачувати податок, тобто передумовою до виникнення податкового зобов'язання слугує рішення власника про те, як використати зароблені кошти. За відсутності оподатковуваних операцій податок не сплачується і податкова декларація не подається. Позитивними рисами механізму дії податку на виведений капітал з точки зору очікуваного впливу на інвестиційний клімат є такі:

- ✓ створення стимулу для реінвестування прибутку в розвиток бізнесу. Це скоротить масштаби виведення коштів в офшорні юрисдикції без сплати податків;
- ✓ очевидне зменшення податкового тиску на бізнес. Як би не критикували податок на прибуток підприємств за його низьку фіскальну ефективність (податкові надходження за податком на прибуток підприємств не перевищували 4% ВВП

⁷⁷ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2015. № 3. С. 2–41.

⁷⁸ The Global Competitiveness Report 2017–2018. Economy Profiles. Ukraine / World Economic Forum. P. 297. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05Full_Report/The_Global_Competitiveness_Report2017%E2%80%932018.pdf

упродовж останніх років)⁷⁹, надходження з податку на виведений капітал будуть ще меншими. Проте усі втрати, на думку прибічників законопроекту, сторицею повернуться завдяки новим інвестиціям і пожавленню ділової активності. До того ж масштаби руху коштів на обслуговування і виплату боргів, виплату доходів від власності сягали 21–27% ВВП у 2014–2016 рр.⁸⁰. Зазначені доходи від власності виплачуються резидентами і включають виплати відсотків власникам фінансових активів (за кредитами, цінними паперами тощо), дивідендів акціонерам, рентні платежі за використання землі та надр. Значна частина цих коштів формуватиме податкову базу податку на виведений капітал;

✓ виведення економіки з «тіні» завдяки встановленню обґрунтованих ставок податку та спрощенню адміністрування податку. За оцінками експертів, запровадження цього податку ознаменує фіскальну революцію. Це не тільки стане стимулом для реінвестування прибутків підприємств, а ще й допоможе залучати зовнішнє фінансування. Як кажуть практики, раз не треба хитрувати з фінансовим результатом, значить, можна не брехати у звітності, відмовитися від подвійної бухгалтерії. Можна буде без остраху надавати реальні фінансові показники компанії інвестору, банку, кредитору, акціонеру, партнеру. Бізнес на удаваних збитках залишиться в минулому. Економія витрат на ведення податкової звітності для великих компаній буде порівнянна з сумами сплачуваного податку;

✓ зростання капіталізації компаній та вартості їхніх акцій. Запровадження податку на виведений капітал може здійснити справжню революцію на фондовому ринку України, який впав під тиском тіньових бухгалтерій та штучної збитковості національних підприємств⁸¹.

Отже, перехід до оподаткування розподіленого прибутку дозволить оздоровити інвестиційний клімат.

Разом із тим необхідною передумовою до запровадження цього податку має бути накопичення «запасу міцності» у державному бюджеті. За попередніми розрахунками, при переході на новий податок дохідна частина бюджету скоротиться на 1,5% від ВВП, що дуже ускладнить фіскальну ситуацію⁸². Такий крок країна зможе собі дозволити, тільки коли віднайде джерела покриття очікуваних втрат доходів бюджету за рахунок збільшення інших надходжень і скорочення витрат. Зокрема, необхідно навести порядок на митниці, що дасть змогу залучити до бюджету мільярди гривень, які «з'їдає» контрабанда (за окремими оцінками, йдеться про понад 10% бюджету країни⁸³). Доцільно також оптимізувати видатки бюджету, наприклад, шляхом удосконалення методики таргетування житлових субсидій населенню. Річ у тім, що за останні роки витрати на субсидії швидко зростали і досягли 2,6% ВВП. Проте обґрунтованість таких допомог для великої кількості домогосподарств

⁷⁹ Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал / Європейський інформаційно-дослідницький центр. 2016. URL: <http://radaprogram.org/infocenter/transformaciya-podatku-na-prybutok-pidpryyemstv-u-podatok-na-vyvedenyu-kapital>

⁸⁰ Шовкун І.А. Неоіндустріалізація в Україні: чи є макроекономічні передумови та інвестиційний потенціал? *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 48–69.

⁸¹ Редзюк Євгеній. Сквіз-аут фондового ринку. *Дзеркало тижня. Україна*. 2018. 7–13 липня. № 26. URL: https://dt.ua/finances/skviz-aut-fondovogo-rinku-282438_.html

⁸² Калачова Галина. Сату Кахконен: При таком росте ВВП Украине понадобится 100 лет, чтобы догнать Польшу. *Экономическая правда*. 11 октября 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/10/11/641524/>

⁸³ У Держприкордонслужбі оцінили щорічні втрати України від контрабанди / УНІАН. 25 вересня 2018. URL: <https://economics.unian.ua/finance/10273395-u-derzhprikordonsluzhbi-ocinili-shchorichni-vtrati-ukrajini-vid-kontrabandi.html>

визнається достатньо сумнівною, а тому справедливо було би повернутися до їх цільового надання. Якщо такі заходи будуть здійснені, то вдасться збалансувати бюджет, що дасть змогу підготуватися до переходу на податок на виведений капітал.

Також потрібно усвідомлювати, що реформа одного податку не зможе кардинально змінити поведінку іноземних інвесторів. Зупинити вплив коштів і залучити реальних інвесторів вдасться після того, як держава гарантуватиме ефективний захист прав власності, забезпечить стабільність банківської системи, впорається з інфляцією і курсовими стрибками. Невирішеність саме цих питань гальмує прихід інвесторів, адже естонській економіці вдалося закріпити за собою статус однієї з найуспішніших малих економік Європи тільки після проведення банківської, судової, фінансової та інших реформ.

➤ Висока імпортозалежність економіки

Залежність економіки України від імпорту набула загрозливих масштабів. Відношення імпорту до ВВП в Україні коливалося у межах 51–56% упродовж 2010–2016 рр., тоді як у світі в середньому становить 28% (2016 р.), у США – менше 15%, а Японії – понад 15%. Експансія імпорту провокує послаблення економічної, у т.ч. валютної, стабільності країни, скорочує попит на продукцію національних виробників і підживлює структурну кризу, гальмує інноваційну активність та економічне зростання, стимулює перетікання капіталів із сфери виробництва у сферу торгівлі. Надмірна залежність від імпорту заважає розвитку промисловості – скорочує попит на національний продукт та пригнічує національне виробництво.

Особливо сильно економіка залежить від імпорту промислової продукції. Зведені оцінки, розраховані за даними таблиць «Витрати-випуск» в основних цінах, свідчать, що частка імпортованих товарів переробної промисловості, використаних в економіці, становила 64% (2016 р.), зокрема, використаних на проміжне споживання – 52%, на кінцеве споживання – 46%, на валове нагромадження основного капіталу – 85%. Зауважимо, що величини відповідних показників у сусідніх країнах удвічі-утричі менші. Надто низький рівень самозабезпеченості економіки відіграє негативну роль, зумовлюючи збереження від’ємного балансу зовнішньої торгівлі товарами.

Виробнича залежність основних галузей промисловості від імпорту є надлишковою. Частка імпорту у проміжному споживанні добувної промисловості становить 11%, у тому числі товарів переробної промисловості – 46%. Проміжне споживання самої переробної промисловості на 26% становить імпорт, з них імпортних товарів переробної промисловості – 48% і добувної – 43%. Якщо ж порівняти обсяг випуску продукції галуззю з імпортом товарів відповідної групи в цінах споживачів, то виявиться, що на одиницю випуску продукції переробної промисловості припадало 32% імпорту в середньому за 2003–2016 рр. Упродовж 2010–2016 рр. набула сили тенденція до зростання імпорту до 42% відносно випуску відповідних товарів (рис. 3.5).

Вага імпорту відносно випуску продукції добувної промисловості в середньому за період спостереження становила 92%, тоді як експорту – 21% (рис. 3.6). Здебільшого тут дається взнаки слабкість вітчизняної сировинної бази вуглеводнів та вугілля. Вразливість економіки у цьому аспекті вповні проявилася під час торгової блокади окупованих територій на сході країни. Від’ємне сальдо між експортом та імпортом у середньому перевищувало 70% порівняно з випуском продукції добувної промисловості. Проте воно зменшується – в останній рік скоротилося до 22%. Одним із чинників цього скорочення є впровадження в економіку енергоефективних технологій, унаслідок чого у країні зростає виробництво ВВП на одиницю спожитої

енергії⁸⁴. Рівень витрат паливно-енергетичних ресурсів на одиницю виробленого ВВП (енергоємність ВВП) упродовж 2013–2016 рр. скоротився майже на 14% – з 0,183 до 0,158 т н.е. / тис. міжнародних доларів⁸⁵.

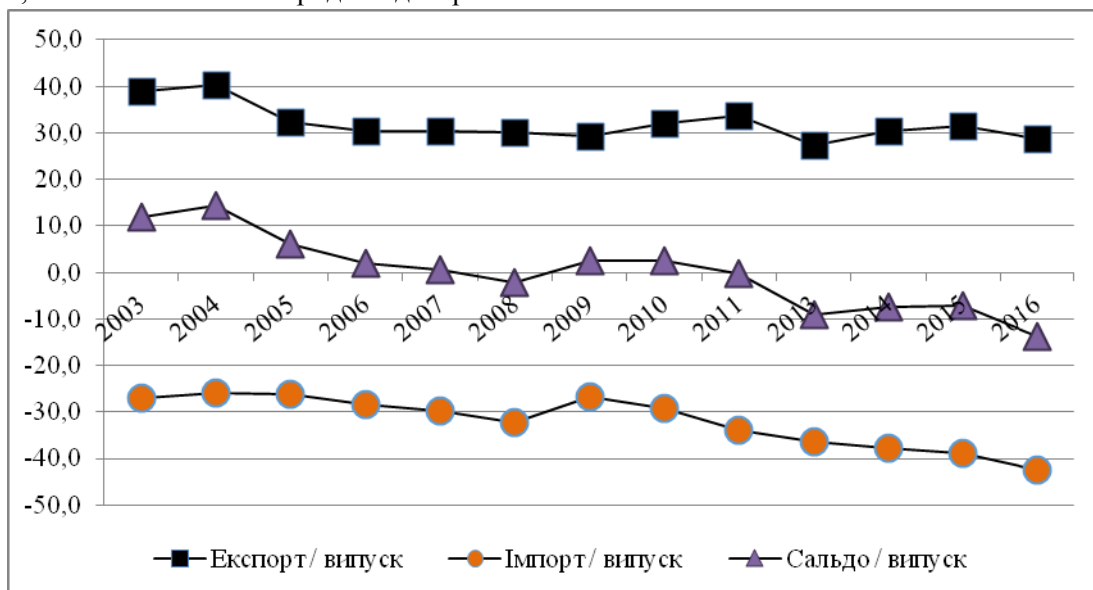

Рис. 3.5. Співвідношення імпорту та експорту продукції переробної промисловості порівняно з її випуском в Україні у 2003–2016 рр., %

Джерело: складено за даними: таблиця «Витрати-випуск» (в цінах споживачів) / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Отже, процеси відтворення у ключових галузях промисловості надзвичайно залежать від імпорту товарів і супутніх послуг.

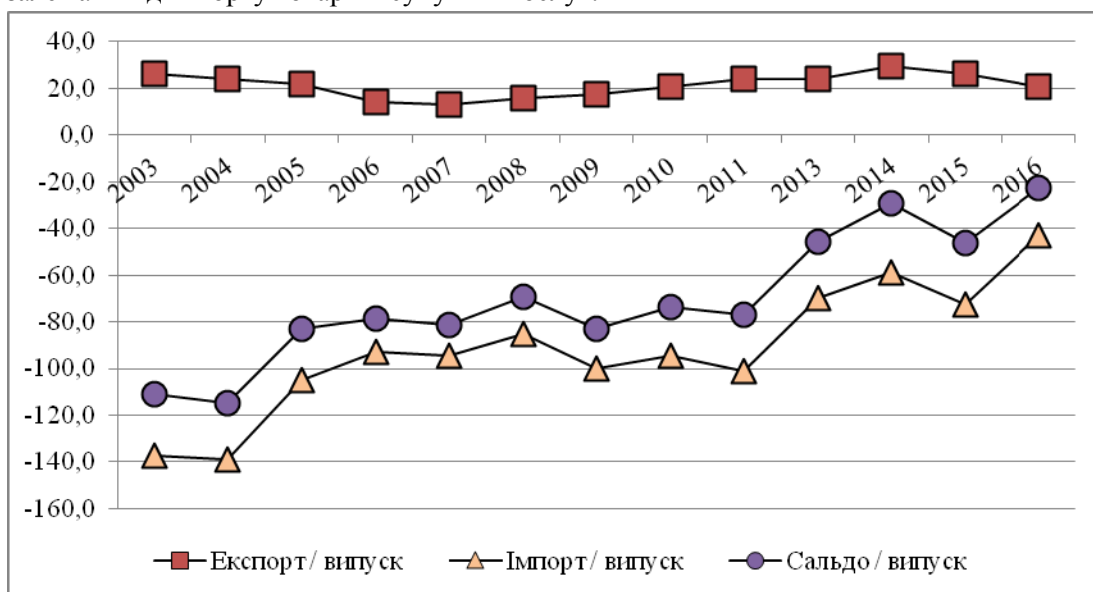

Рис. 3.6. Співвідношення імпорту та експорту продукції добувної промисловості порівняно з її випуском в Україні у 2003–2016 рр., %

Джерело: складено за даними: таблиця «Витрати-випуск» (у цінах споживачів) / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁸⁴ GDP per unit of energy use (constant 2011 PPP \$ per kg of oil equivalent) / The World Bank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.GDP.PUSE.KO.PP.KD>

⁸⁵ Енергоємність за 2007–2016 роки / Державна служба статистики України. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Висока частка імпорту засобів виробництва у валовому нагромадженні основного капіталу є проявом технологічної залежності національної економіки. За рахунок імпорту задовольняється понад 80% потреби економіки в інвестиційних товарах машинобудівної групи та всього валового нагромадження основного капіталу. Неможливість задовольнити внутрішній попит на засоби виробництва за рахунок вітчизняної пропозиції перетворює економіку країни на тотально залежну від імпорту, особливо від імпорту технологій, що ускладнює здійснення зрушень у технологічній структурі промисловості у подальшому.

Висновок із цього – пропорції, у яких імпорт залучений до економічних процесів, потребують регулювання. Його допоможе здійснити реалізація політики локалізації промислового виробництва.

Шляхи вирішення проблеми

Політика локалізації спрямовується на сприяння збільшенню використання в економіці місцевих ресурсів (сировини, матеріалів, інших продуктів проміжного споживання, виготовлених у цій країні, робочої сили, наукового доробку тощо) замість імпортних, а її інструменти мають збалансувати вимоги зі стимулами для розвитку. Як дієві інструменти локалізації можуть використовуватися:

- державне субсидування досліджень і розробок високого ступеня готовності до впровадження, яка визнається досконалою формою сприяння локалізації⁸⁶. Усталеною практикою різних країн є надання державного фінансування під виконання досліджень і розробок, результати яких стають джерелом технологічних інновацій у виробництві. Цей цілком законний інструмент політики держави дає змогу підприємствам, які працюють у країні, одержувати готові до впровадження новітні наукові розробки, економлячи на відповідних витратах, і завдяки цьому здобувати конкурентні переваги на ринках;

- вимоги до інвесторів та компаній використовувати певний відсоток продукції (послуг) інвестиційного призначення місцевого виробництва;

- включення вимог щодо локалізації виробництва до умов реалізації різноманітних бюджетних програм розвитку економіки, надання державної кредитної підтримки чи податкових стимулів, державних закупівель тощо;

- часткова компенсація споживачу витрат на придбання техніки чи обладнання за умови, що ступінь локалізації виробництва такої техніки перевищує певний відсоток, наприклад, 35%;

- заохочення іноземних інвесторів до створення нових підприємств, а також організації спільних підприємств з локальними гравцями, за допомогою різних стимулів. Зокрема, дієвим стимулом до розбудови нових виробничих потужностей у переробній галузі України стало запровадження режимів обмеження на експорт сировини, наприклад, насіння соняшнику, лісу-кругляку, металобрухту тощо;

- встановлення захисних заходів для доступу на внутрішній ринок певних видів іноземних товарів через квотування обсягів імпорту, застосування протекціоністських імпортних мит, а також оподаткування товарних посилок з-за кордону. Обмеження імпорту може супроводжуватись вимогами до постачальників щодо локалізації виробництва з виготовлення відповідної продукції в країні.

Інструменти, що сприяють локалізації зелених виробництв, включають:

- «зелений тариф» на вироблену продукцію. Саме цей інструмент визнається чи не найдієвішим для залучення інвестицій у галузь виробництва поновлюваних джерел енергії;

⁸⁶ Шовкун І.А. Локалізація виробництва – світова практика та висновки для України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 31–56.

- пільги в оподаткуванні;
- гарантії підключення нового підприємства до електричної мережі;
- довгостроковий контракт на покупку всієї виробленої продукції;
- екологічну надбавку до вартості виробленої продукції;
- державні гранти на проведення науково-дослідних робіт за тематикою розвитку зелених технологій.

Заходи з локалізації дозволяють зберегти робочі місця і створити нові, диверсифікувати промисловість і розвинути нові сектори, удосконалити структуру національного виробництва та експорту, тим самим зміцнити економіку. Вони особливо потрібні в експортоорієнтованій економіці, де обмежені доходи на душу населення не забезпечують можливості зростання з опорою виключно на внутрішній ринок. Без таких заходів країна залишатиметься експортером переважно сировинних товарів, а, відповідно, й надалі буде залежною від коливань кон'юнктури світових ринків. Тож задля стабілізації економіки та посилення конкурентних позицій у світі необхідно дбати про локалізацію виробництва у своїй країні.

ДОСТУП ДО ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ І РИНКІВ КАПІТАЛУ

Модернізація промисловості потребує масштабного фінансування, яке нині недоступне із традиційних джерел. Враховуючи це, у цьому розділі висвітлено основні фінансові проблеми розвитку підприємств та обґрунтовано шляхи розширення фінансової бази модернізації промисловості України.

4.1. Фінансові та інституційні обмеження модернізації промисловості в Україні

Ситуація з фінансуванням модернізації промисловості ускладнюється тим, що останніми роками підприємства стрімко накопичували борги. Сформований «борговий навіс»⁸⁷ перетворюється на гальмо міжсекторального кругообігу капіталу, блокуючи процеси модернізації. Наразі існуючі підходи до фінансового забезпечення модернізації потребують як концептуального, так і змістовного уточнення, обумовленого політико-економічними трансформаціями останніх років, зокрема, в частині врахування впливу жорстких макрофінансових обмежень та інституційних чинників на потенційні обсяги фінансування проектів модернізації підприємств.

➤ *Макроекономічні обмеження фінансового забезпечення модернізації підприємств*

Упродовж 2010–2017 рр. мали місце усі прояви ресурсного та функціонального послаблення фінансової системи України: падіння рівня монетизації та стрімке зростання макроекономічних дисбалансів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Ключові параметри фінансової системи України у 2010–2017 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Валовий державний борг, % ВВП	39,9	36,3	36,5	40,3	69,4	79,0	81,0	72,0
Рівень монетизації (на кінець періоду), % ВВП	55,2	52,6	54,8	61,8	57,1	50,2	46,3	40,5
Відношення витрат на обслуговування боргу до доходів зведеного бюджету, %	4,9	6,4	6,14	8,1	11,5	13,6	12,3	11,0
Відсоткові ставки за кредитами нефінансовим корпораціям (середньозважені), % річних	14,9	14,7	17,3	15,2	16,7	21,4	17,7	17,1*
Відношення валового державного боргу до грошової маси (M2), %	72,3	69,0	66,7	64,3	115,1	158,2	175,1	177,0

* У національній валюті, станом на 29.12.2017 р.

Джерело: за даними Міністерства фінансів України та НБУ. URL: <http://databank.worldbank.org/data/>; Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту). URL: http://www.bank.gov.ua/files/Procentlastb_KR.xls

До загрозливих тенденцій останніх років можна віднести стрімке зростання боргової залежності держави та падіння норми чистих заощаджень. Упродовж 2014–2017 рр. відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП зросло з 40 до 72%. На початок 2018 р. рівень монетизації знизився до найнижчої з 2010 р.

⁸⁷ Зимовець В., Шелудько Н. Боргове навантаження та інвестиційна дисфункція в реальному секторі економіки України. *Економіка промисловості*. 2017. № 3. С. 83.

Розділ 4. Доступ до фінансових ресурсів і ринків капіталу

позначки – 40,5% ВВП, що на тлі високого рівня державного боргу призвело до труднощів з фінансування останнього за рахунок внутрішніх джерел. Якщо на кінець 2013 р. відношення державного боргу до М2 становило 64,3%, то на кінець 2017 р. – 177% (при критичному рівні 50%⁸⁸). Україна фактично повернулася до дисбалансів 1999–2000 рр. Це призвело до відчутного дефіциту вільного капіталу на внутрішньому ринку та вкрай негативних наслідків у частині пропозиції фінансових ресурсів підприємствам реального сектора економіки.

Протягом 2014–2017 рр. відбувались деструктивні процеси «виснаження» фінансового сектора (табл. 4.2), що прогресували на тлі надзвичайно високих ризиків втрати суверенітету та недостатньо виваженої кампанії НБУ із «очищення» банківської системи⁸⁹. Це призвело до стиснення фінансового ринку і фактичної зупинки руху капіталу через ринкові канали (кредитний канал, фондовий ринок). Повноцінне функціонування зруйнованих ринкових механізмів кругообігу капіталу, насамперед – партнерських зв'язків між підприємствами та банками, які формувались тривалий час, у стислі термін відновити неможливо⁹⁰. Погіршення ситуації в банківському секторі України стало серйозною перешкодою для модернізації підприємств.

Таблиця 4.2

«Фінансове виснаження» в економіці України (2011–2017 рр.)

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Державний та гарантований державою борг, млрд грн	437,2	515,5	584,8	1100,8	1572,2	1929,8	2141,7
Грошова маса, млрд грн	685,5	773,2	909,0	956,7	994,1	1102,7	1208,9
ОВДП в активах банків, млрд грн	142,5	171,6	228,1	411,1	471,5	637,4	721,4
Коефіцієнт «виснаження»* фінансового сектора, %	20,8	22,2	25,1	43,0	47,4	57,8	59,7

* Співвідношення ОВДП в активах банків до грошової маси.

Джерело: за даними Міністерства фінансів України, НБУ.

Поряд із дефіцитом капіталу на внутрішньому ринку значно погіршились умови доступу підприємств до капіталу на міжнародних ринках. Події на Сході країни оцінювались на світових фінансових ринках як украй високий інвестиційний ризик, який поряд із високою зовнішньою борговою залежністю країни залишатиметься основним бар'єром для іноземних інвестицій. За таких умов як реальне джерело

⁸⁸ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку / НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2010. 356 с. С. 227.

⁸⁹ Так зване «очищення» – безпрецедентне скорочення кількості банків, яке розпочалося з кінця 2013 р. Цей захід став першим етапом реалізації Комплексної програми розвитку фінансового сектора України до 2020 р., яким передбачалось «очищення» фінансового сектора – кардинальне вирішення проблеми «баластів» минулого, виведення з ринку недобросовісних гравців, розкриття власників учасників фінансового сектора. Проте на практиці масова ліквідація банків виявилась мало схожою на «переформатування» банківського сектора, оскільки в умовах економічної нестабільності процес агресивного виведення банків з ринку негативно вплинув на інші сектори економіки, зокрема, безпосередніми наслідками виведення такої кількості банків з ринку стало стиснення кредитного потенціалу банківського сектора, вплив депозитів, погіршення фінансового стану підприємств, різке зростання фінансового навантаження на ФГВФО та держбюджет (детальніше див.: Гаркавенко В.І., Шаповал Ю.І. «Очищення» банківського сектора в Україні: ціна для суспільства та держави. *Український соціум*. 2017. № 1. С. 108–123).

⁹⁰ A confidence crisis? Restoring trust in financial services. London: SMF, 2011. 131 p. URL: <http://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2011/07/Publication-A-Confidence-Crisis-Restoring-trust-in-financial-services.pdf> (дата звернення: 14.02.2017).

фінансового забезпечення модернізації реального сектора економіки України натеper та в осяжній перспективі можна розглядати лише чисті внутрішні заощадження.

Упродовж 2008–2013 рр. в економіці України склалась чітко виражена тенденція до падіння норми чистих заощаджень (табл. 4.3). До 2014 р. падіння норми чистих заощаджень компенсувалось за рахунок зовнішніх запозичень, що давало можливість пом'якшувати незадовільний стан із нагромадженням капіталу. У 2014 р. від'ємні чисті заощадження та відплив капіталу за кордон спричинили *стиснення джерел фінансування інвестицій до 0,7% ВВП*. Упродовж 2015–2016 рр. норма чистих заощаджень дещо підвищилась, що забезпечило позитивну динаміку джерел фінансування інвестицій до 3,0% ВВП у 2015 р. і 8,4% ВВП у 2016 р.

Таблиця 4.3

Чисті заощадження та зовнішні запозичення в 2008–2016 рр., % до ВВП

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Норма чистих заощаджень	11,6	4,9	7,6	6,3	0,8	-3,1	-0,8	4,4	6,0
Кредитування/запозичення	7,1	-0,1	0,1	4,7	6,0	6,2	1,5	-1,4	2,4
Разом	18,7	4,8	7,7	11,0	6,8	3,3	0,7	3,0	8,4

Джерело: Зведені національні рахунки. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

На тлі фактичної зупинки міжсекторального руху капіталу та недоступності фінансування на зовнішніх ринках зросла частка власних коштів підприємств у фінансуванні капітальних інвестицій – з 54,0% у 2011 р. до 69,1% у 2017 р. (рис. 4.1). Це відбулося не завдяки зміцненню фінансового стану та нагромадженню власних інвестиційних ресурсів у реальному секторі. Скорочення державних інвестицій та згортання банківського кредитування (делеверидж) призвело до заморожування багатьох інвестиційних проектів, їх відкладення до «кращих часів».

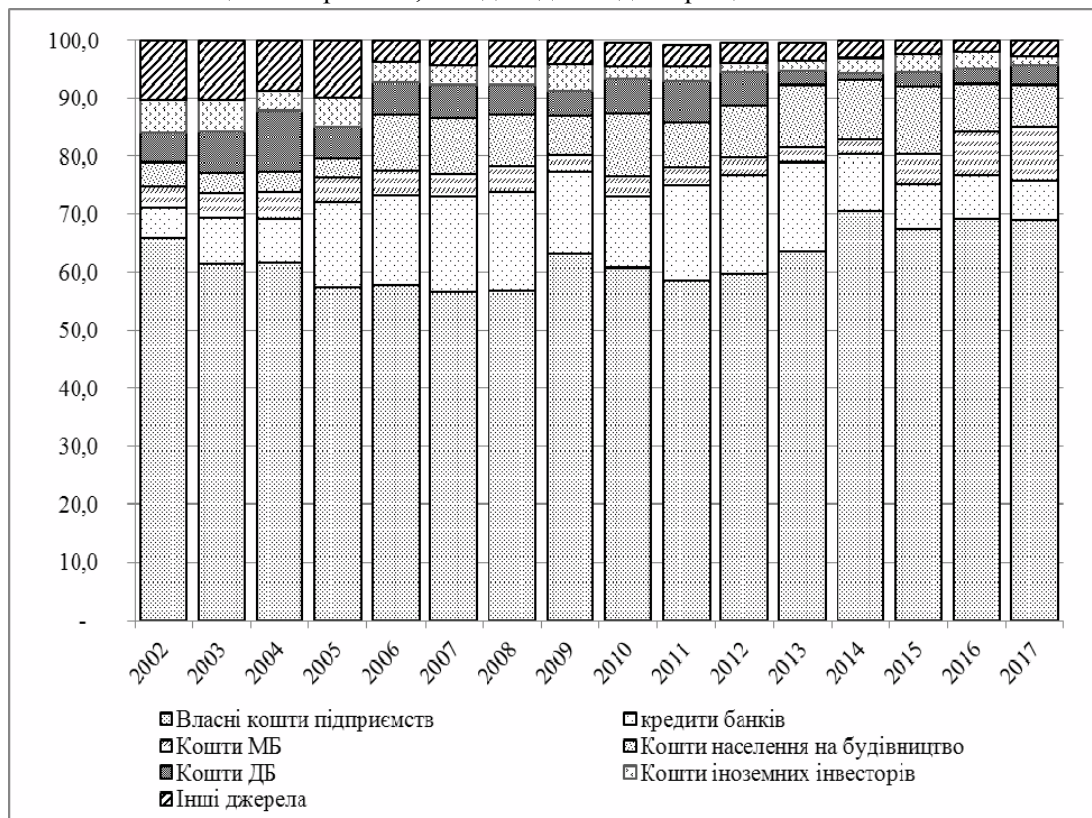

Рис. 4.1. Динаміка розподілу обсягів капітальних інвестицій в Україні за джерелами інвестування у 2002–2017 рр., %

Джерело: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

На тлі падіння реальних обсягів інвестицій протягом 2011–2016 рр. (рис. 4.2) та суттєвого скорочення обсягів банківського кредитування, зростання частки власних коштів у структурі джерел фінансування інвестицій означало лише те, що підприємства здійснювали фінансування незавершених інвестиційних проектів за рахунок нестійких джерел – короткострокових зобов'язань.

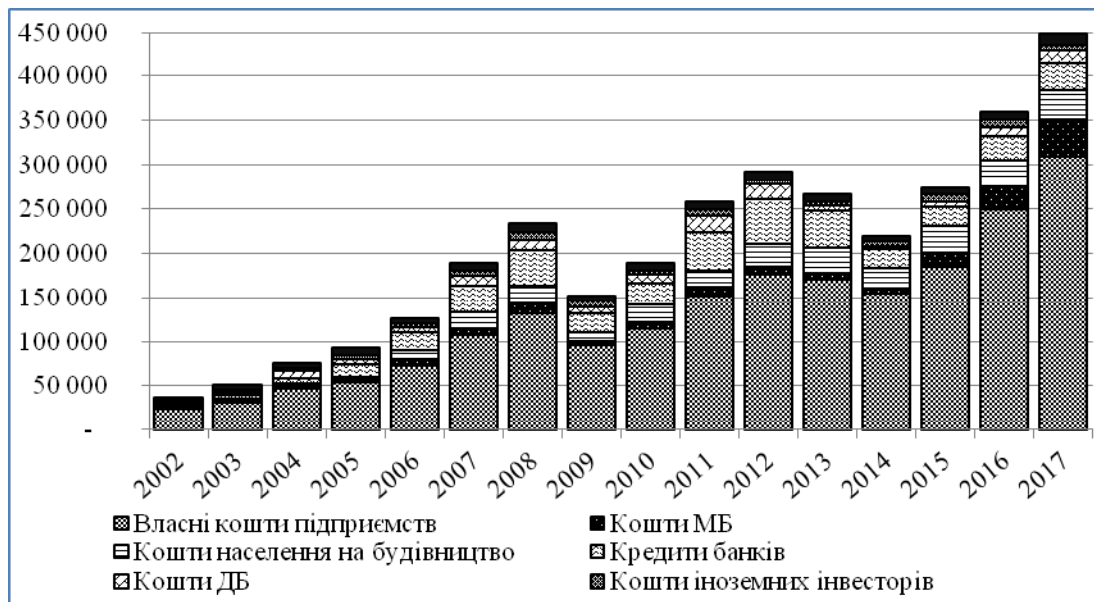

Рис. 4.2. Динаміка обсягів капітальних інвестицій у 2002–2017 рр. (за джерелами), млн грн

Джерело: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

➤ Декапіталізація підприємств: фактори та прояви

Специфіка фінансів підприємств реального сектора економіки України⁹¹ полягає у стрімкому нарощуванні боргів протягом останніх років: якщо в 2005 р. борги підприємств майже не перевищували власний капітал, то упродовж наступного десятиріччя мала місце тенденція до їх випереджаючого зростання порівняно з власними капіталом (рис. 4.3).

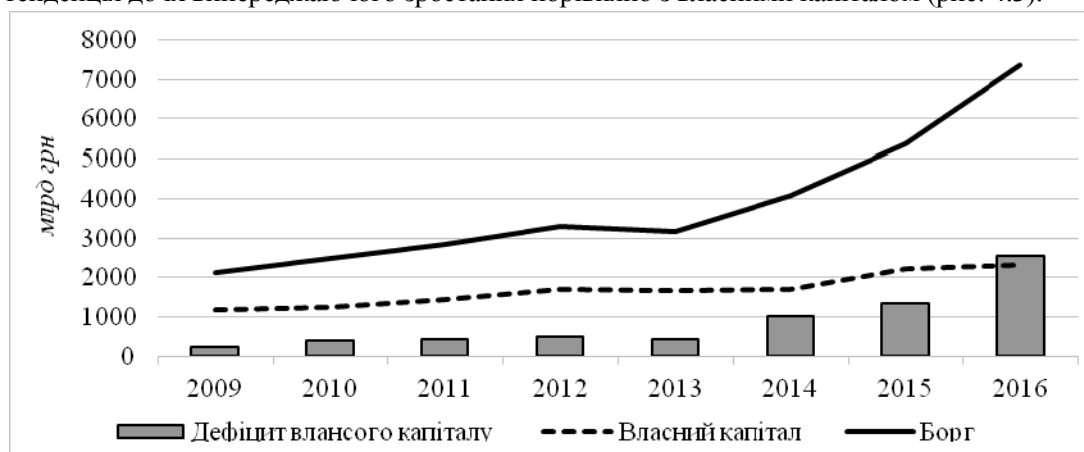

Рис. 4.3. Тенденції власного капіталу і боргу підприємств реального сектора економіки України

Джерело: Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

⁹¹ До підприємств реального сектора віднесено підприємства усіх видів економічної діяльності за винятком фінансової та страхової діяльності (секція К за КВЕД 2010).

Упродовж 2009–2016 рр. власний капітал підприємств реального сектора зріс на 1,2 трлн грн, а їх борги – на 5,3 трлн грн (табл. 4.4). Власний капітал у промисловості на кінець 2016 р. становив 527 млрд грн, що на 176 млрд грн, або на 25%, менше порівняно із 01.01.2014 р.; власний капітал у будівництві та торгівлі на початок 2016 р. мав від’ємне значення (відповідно, -14 і -27 млрд грн). Істотне зростання власного капіталу мало місце лише у виді діяльності «транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність» – зі 165 до 724 млрд грн у 2015 р. Але це стало наслідком переоцінки активів та корпоратизації Укрзалізниці та не було пов’язано з реальними інвестиціями у галузь.

Основними причинами декапіталізації підприємств у цей період були збитки, спровоковані скороченням попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також знеціненням гривні, припиненням бізнесу та втратою активів на анексованих та окупованих територіях. Водночас відбулося стрімке зростання боргів підприємств – з 3,1 трлн грн на кінець останнього довоєнного року до 7,3 трлн грн на кінець 2016 р., або більш ніж на 4 трлн грн (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Структура капіталу підприємств реального сектора економіки України,
млрд грн, на кінець року

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Власний капітал	1171,9	1256,0	1440,8	1701,9	1657,9	1697,4	2238,0	2338,5
Банківський кредит	462,2	501,0	575,5	605,4	691,9	778,8	787,8	822,1
Інші зобов'язання	1662,2	1979,0	2257,0	2687,2	2474,3	3292,5	4586,5	6527,4
Боргова залежність, <i>рази</i>	1,8	2,0	2,0	1,9	1,9	2,4	2,4	3,1
Дефіцит власного капіталу	(244,4)	(397,3)	(447,5)	(493,2)	(452,9)	(1016,8)	(1344,9)	(2561,2)

Джерела: Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>; Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). URL: <http://www.bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xls>

В умовах стиснення внутрішнього попиту та стагнації банківського кредитування зростання цін виробників упродовж 2014–2015 рр. спричинило гострий дефіцит коштів для розрахунків та зростання кредиторської та дебіторської заборгованості. Якщо у мирний час строк оборотності дебіторської заборгованості в Україні становив близько 150 днів, що удвічі вище за «нормальний» рівень для країн з емерджентною економікою, то на кінець 2015 р. – 175 днів (у 2015 р. глобальний показник DSO для емерджентних ринків становив 71 день). Така ж тенденція властива для промисловості в цілому – там термін оборотності дебіторської заборгованості упродовж 2008–2016 рр. подовжився з 89,3 до 145,7 днів (табл. 4.5).

Для підприємств машинобудування України характерним є хронічно довгий період обороту дебіторської заборгованості, що зумовлене також і особливостями виробництва – на таких підприємствах мало місце незначне скорочення строку оборотності дебіторської заборгованості з 165,4 днів у 2008 р. до 160,2 днів у 2016 р., але ж цей показник був вищим, ніж у промисловості загалом.

Водночас слід звернути увагу на загострення проблем у розрахунках із покупцями великих підприємств машинобудування України⁹², у яких термін оборот-

⁹² Репрезентативну вибірку становлять 20 великих підприємств машинобудування, на які в середньому за період 2008–2016 рр. припадало 28,2% загальних активів і 28,3% чистого доходу по промисловості. Структура вибірки за галузями: автомобілебудівна (15%) і електротехнічна

Розділ 4. Доступ до фінансових ресурсів і ринків капіталу

ності дебіторської заборгованості за зазначений період зріс з 86 днів до 159,9. Це означає вищу вразливість великих машинобудівних підприємств до системної фінансової кризи, яка посилювалась геополітично обумовленою втратою ринків СНД. Таким чином, однією з основних причин погіршення фінансового стану промислових підприємств упродовж 2008–2016 рр. стало загострення проблем зі збутом, що особливо позначилось на фінансовому стані підприємств.

Таблиця 4.5

Тенденції фінансів промисловості та машинобудування у 2008–2016 рр.

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Коефіцієнт автономії, %									
Промисловість	46,9	40,8	32,7	34,3	36,4	38,5	28,8	20,3	18,9
Машинобудування	46,0	40,3	31,6	33,9	33,7	36,0	22,5	12,7	12,9
У т.ч. великі підприємства	51,8	42,7	41,1	38,4	42,3	43,2	43,9	47,4	45,0
Прибутковість власного капіталу (ROE), %									
Промисловість	1,8	-4,0	2,9	7,5	0,6	-0,6	-24,8	-32,5	-5,2
Машинобудування	-2,3	0,1	7,2	20,1	15,4	4,4	-34,2	-36,6	-2,9
У т.ч. великі підприємства	16,9	6,9	-31,0	-19,0	24,6	5,4	1,8	-68,8	-45,0
Частка короткострокових банківських кредитів у джерелах фінансування, %									
Промисловість	6,0	7,0	5,5	6,1	5,0	5,3	6,8	7,1	8,4
Машинобудування	7,9	10,6	10,5	8,4	7,0	8,1	13,9	18,7	19,6
У т.ч. великі підприємства	16,5	21,3	16,9	18,2	15,2	17,3	17,6	17,7	17,2
Частка кредиторської заборгованості у джерелах фінансування, %									
Промисловість	29,6	31,5	36,3	39,8	28,1	27,6	30,9	34,7	37,4
Машинобудування	33,7	34,1	36,3	41,5	28,7	28,1	30,7	34,2	34,8
У т.ч. великі підприємства	9,4	12,9	13,0	10,2	12,8	11,7	11,7	12,0	11,9
Період оборотності дебіторської заборгованості, %									
Промисловість	89,3	127,9	116,1	111,6	121,3	135,3	158,6	167,7	145,7
Машинобудування	165,4	132,5	159,6	128,0	124,1	161,4	187,5	167,7	160,2
У т.ч. великі підприємства	86,0	72,3	105,7	113,0	79,8	120,0	177,8	191,1	159,9
Коефіцієнт боргової залежності, рази									
Промисловість	1,1	1,5	2,1	1,9	1,7	1,6	2,5	3,9	4,3
Машинобудування	1,5	1,7	2,0	1,8	1,7	1,8	3,5	6,9	6,8

Джерело: Звітність публічних акціонерних товариств України / Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <http://smida.gov.ua/>; Діяльність суб'єктів господарювання / офіц. сайт Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm

Подовження терміну оборотності дебіторської заборгованості свідчить про низьку платоспроможність попиту на українську промислову продукцію. У результаті цього **рівень іммобілізації активів реального сектора у дебіторську заборгованість натеper в Україні є в 2,5 рази вищим, ніж в інших країнах з ринками, що формуються. Наслідком стрімкого нарощування боргів та декапіталізації підприємств стало зростання системного кредитного ризику.**

Дефіцит власного капіталу підприємств зріс з 493 млрд грн у 2012 р. до 2561,2 млрд грн на кінець 2016 р. (табл. 4.4), що значно перевищує обсяги валового нагромадження капіталу за чотири довоєнні роки (2010–2013 рр.). *Реалістично оцінюючи перспективи,*

галузь (10%), виробництво побутової техніки (5%), авіабудування (10%), залізничне машинобудування (20%), енергетичне машинобудування (20%), гірничо-шахтне машинобудування (20%).

можна стверджувати, що для відновлення капіталу підприємств реального сектора економіки до довоєнного рівня знадобиться не менше 5 років.

На кінець 2016 р. боргова залежність корпоративного сектора досягла рівня 3,1 (табл. 4.4), що значно перевищує «нормальний» для країн з емерджентними економіками рівень (фінансовий левелідж, розрахований як відношення власного капіталу до сукупних зобов'язань підприємств, у 2013 р. становив від 0,8 (країни ЦСЄ) до 1,1 (Латинська Америка) та 1,2 (КНР)⁹³). Проблеми надмірної обтяженості боргами та декапіталізації особливо загострилися у промисловості – рівень боргової залежності на кінець 2016 р. перевищив 4,3. Особливо загрозливим є рівень обтяженості боргами машинобудування як ключової галузі – **боргова залежність підприємств машинобудування упродовж 2008–2016 рр. зросла з 1,5 до 6,8.**

Аномально висока частка боргу у структурі капіталу підприємств реального сектора економіки України є *фундаментальною причиною формування стійкої недовіри фінансових інститутів до позичальників*. Оскільки фінансовий стан підприємств має важливе значення для їх доступу до позичкового капіталу⁹⁴, це стало однією з основних причин стагнації попиту підприємств на кредитні ресурси. Навіть якщо окремо взяте підприємство може мати достатньо високі показники фінансової стійкості, то загалом бізнес-середовище в Україні оцінюється нами як вкрай ненадійне, переобтяжене великою кількістю токсичних ланок – неплатоспроможних підприємств. Також слід взяти до уваги такий аргумент, як незадовільна кредитна історія переважної кількості позичальників. Діючі підприємства втратили довіру банків, а для її отримання новими підприємствами знадобиться достатньо тривалий час. У зв'язку із цим прірва у відносинах між підприємствами і фінансовими інститутами зберігатиметься досить довго.

Стрімке зростання системних ризиків загальмувало розвиток кредитних відносин підприємств з банками та ініціювало процеси «кредитного стиснення» зі сторони попиту. Починаючи з 2009 р. сформувалась тенденція до послаблення ролі банківського кредиту у фінансуванні підприємств: якщо на початок 2009 р. співвідношення кредитів, наданих банками України сектору НФК⁹⁵, до зобов'язань підприємств становило 24,7%, то на початок 2017 р. скоротилося до 11,2 % (рис. 4.4).

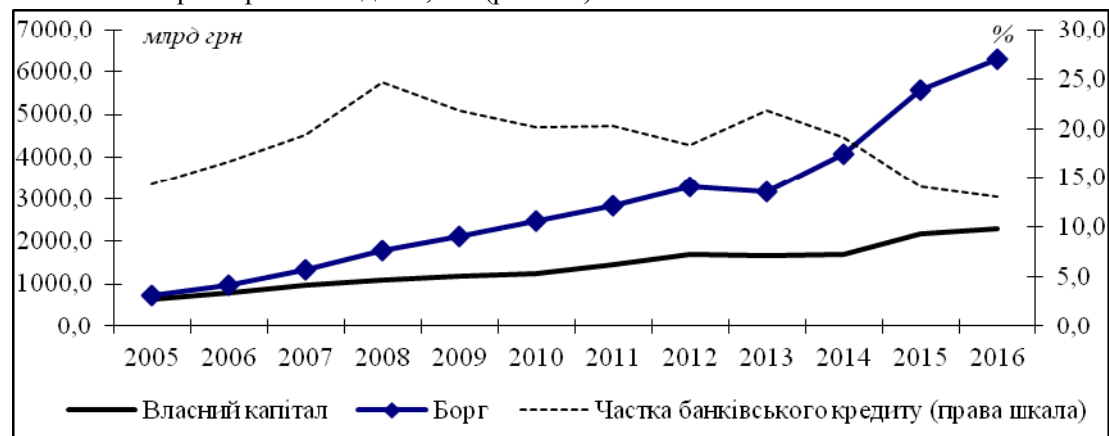

Рис. 4.4. Тенденції у структурі капіталу і банківському кредитуванні підприємств реального сектора економіки України у 2006–2016 рр.

Джерело: Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>; статистичні дані НБУ. URL: <https://bank.gov.ua>

⁹³ Global Financial Stability Report: Vulnerabilities, Legacies, and Policy Challenges. Risks Rotating to Emerging Markets / IMF. October 2015. URL: <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2015/02/pdf/text.pdf> (дата звернення 20.05.2017).

⁹⁴ The transmission channels between the financial and real sectors: a critical survey of the literature. *BCBS Working Papers*. February 2011. № 18. P. 3.

⁹⁵ За даними на кінець 2008 р.

Найвищого середньорічного значення (25,2%) показник частки кредитів у промисловість (добувну і переробну) в кредитному портфелі українських банків мав у 2004–2005 рр. Далі, в умовах буму споживчого та іпотечного кредитування, банківський кредитний портфель зазнав відповідної деформації і частка кредитів у промисловий сектор планомірно скорочувалась до 15,5% напередодні банківської кризи 2008 р. (рис. 4.5).

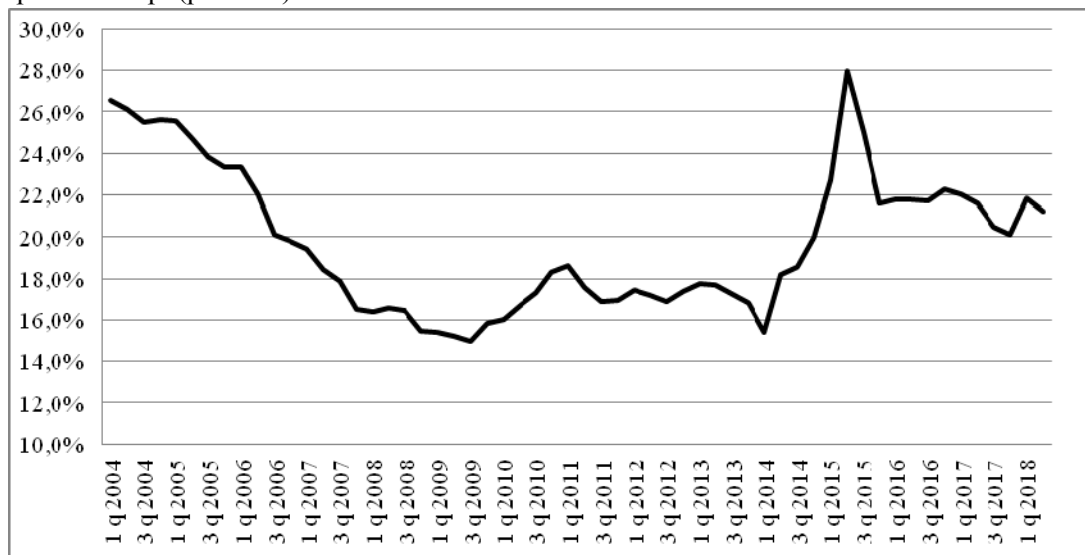

Рис. 4.5. Динаміка питомої ваги кредитів підприємствам промисловості у загальному обсязі кредитного портфеля банків у 2004–2017 рр., %

Джерело: статистичні дані НБУ. URL: <https://bank.gov.ua>

Після кризи, в умовах значної девальвації показник частки кредитів у промисловість штучно збільшився, оскільки залишки за кредитами, виданими переважно у валюті промисловим підприємствам, скорочувались повільніше порівняно з іншими видами кредитів. Проте «очищення» банківської системи не справило оздоровчого ефекту: після штучного стрибка у 2014–2015 рр. згодом цей показник продовжив демонструвати низхідну динаміку. За підсумками I кв. 2018 р. частка банківських кредитів у промисловий сектор становила 20,1%, що відповідає рівню кінця 2006 р. (рис. 4.6).

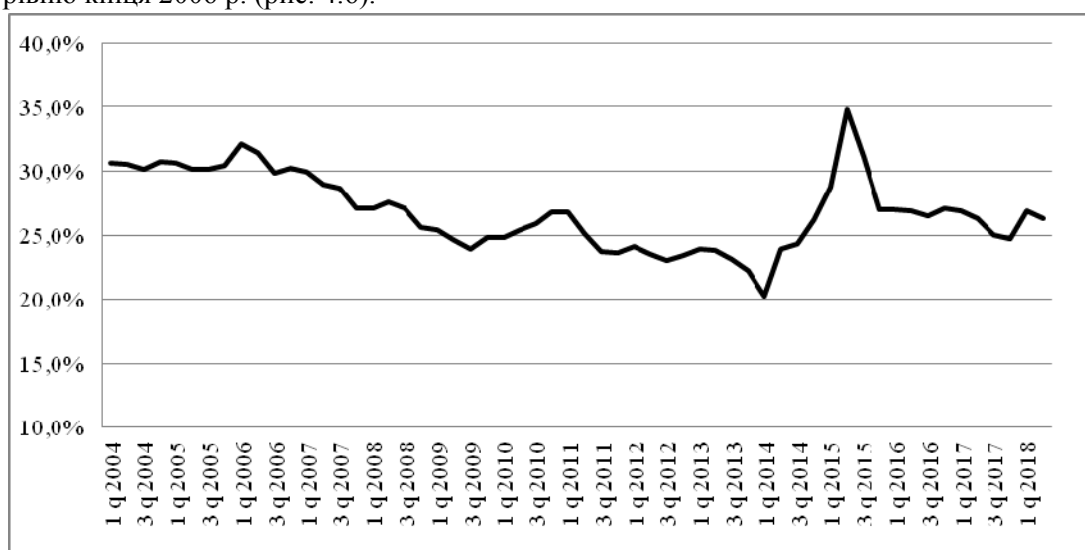

Рис. 4.6. Динаміка питомої ваги кредитів підприємствам промисловості у банківському кредитному портфелі юридичних осіб у 2004–2017 рр., %

Джерело: статистичні дані НБУ. URL: <https://bank.gov.ua>

У структурі банківського кредитного портфеля юридичних осіб також спостерігається тривале зниження частки кредитів промисловим підприємствам. Якщо протягом 2004–2007 рр. цей показник тримався на рівні 30%, то далі він почав знижуватись. Протягом 2017 р. частка кредитів промисловим підприємствам у кредитному портфелі юридичним особам скоротилась на 1,6%. Про характер змін у структурі кредитного портфеля юридичним особам свідчить рис. 4.7.

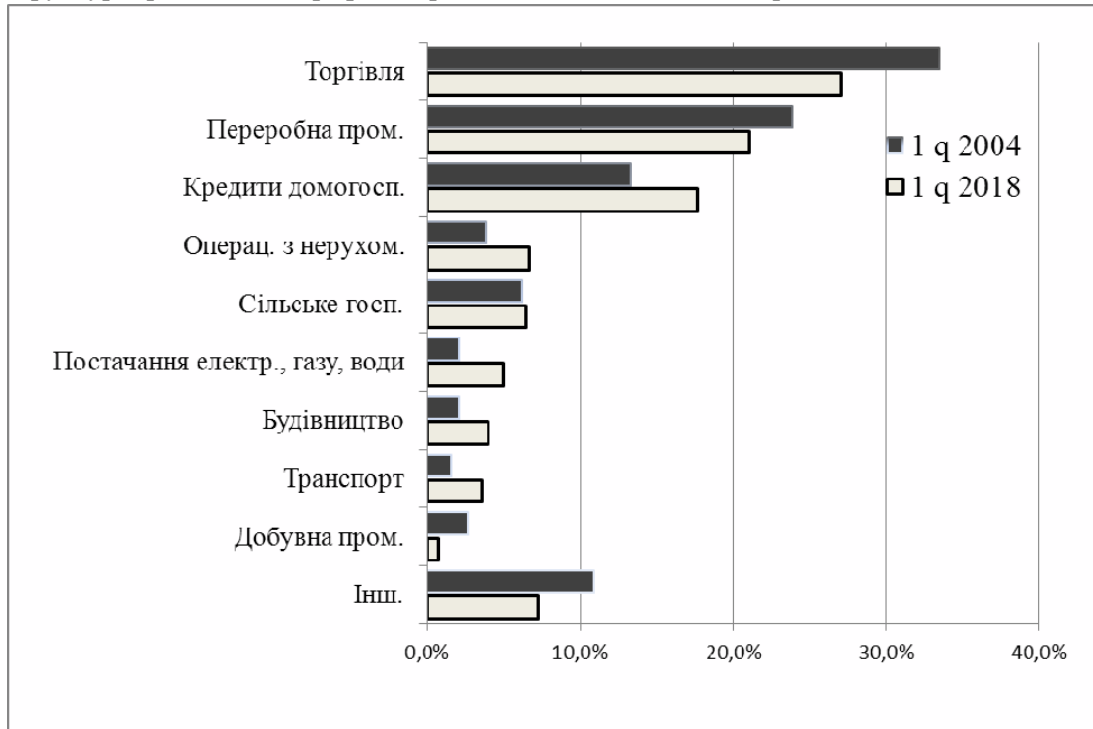

Рис. 4.7. Зміна структури кредитного портфеля банків за видами економічної діяльності, %

Джерело: статистичні дані НБУ. URL: <https://bank.gov.ua>

Перерозподіл структури кредитного портфеля банків відбувається на користь кредитів домогосподарствам, у сферу енергопостачання, будівництва та інших видів економічної діяльності. Натомість кредитування переробної промисловості скорочується.

Водночас упродовж 2014–2016 рр. спостерігалася тенденція щодо заміщення банківського кредиту сурогатними формами фінансування. Загалом поширення саме сурогатних форм боргового фінансування (у т.ч. кредиторської заборгованості) властиве підприємствам у країнах з перехідною економікою, оскільки кредиторська заборгованість є альтернативною формою фінансування для тих підприємств, які *стикаються з надвисокими преміями при залученні зовнішнього фінансування*, у т.ч. банківського кредиту⁹⁶. **Це ініціює процеси сегментації фінансового сектора, посилюючи автономність сегмента нефінансових корпорацій, що призводить до подальшого погіршення фінансового стану підприємств та зумовлює вкрай низький реальний платоспроможний попит підприємств на кредити.**

Варто зауважити, що з ухваленням Податкового кодексу в 2010 р. було звільнено від оподаткування податком на прибуток отриману підприємствами

⁹⁶ De Haas R., Peeters M. The dynamic adjustment towards target capital structures of firms in transition economies. *Economics of Transition*. 2006. Vol. 14 (1). P. 133–169. P. 147. URL: ebrd.com/downloads/research/economics/publications/EoT_by_RDH.pdf (дата звернення 02.06.2017).

попередню оплату (аванси). Це сприяло стрімкому зростанню кредиторської заборгованості як сурогатної форми позичкового капіталу.

Надмірна обтяженість підприємств реального сектора економіки боргами в усіх формах підвищує кредитні ризики і негативно впливає на динаміку банківського кредитування. Боргові відносини, у т.ч. кредитні, можуть розвиватись лише за умови збереження у межах розсудливого діапазону пропорцій між власним капіталом і боргами підприємств. Надмірна обтяженість підприємств боргами в усіх формах підвищує кредитні ризики і негативно впливає на динаміку банківського кредитування. Для підприємств з потенційно високими втратами від фінансової скрути (*financial distress costs*) навіть незначне зростання боргової залежності призводить до суттєвого знецінення вартості підприємства⁹⁷. Такі втрати будуть значними у разі відсутності надійного захисту інтересів кредиторів та права власності.

В умовах нормально функціонуючого ринку обтяжені боргами підприємства повинні залишати ринок через процедуру банкрутства, фінансова система – саморегулюватись, а надмірна обтяженість боргами не може мати системного характеру. У зв'язку з цим слід звернути увагу на негативний вплив *саме інституційних чинників* на фінанси підприємств:

а) *недосконалість процедур банкрутства* перешкоджає очищенню фінансової системи від токсичних елементів (неплатоспроможних підприємств). Середня тривалість процедури банкрутства в Україні становить 2,9 року, що втричі довше, ніж у США. Уповільнення міжгалузевого руху капіталу зумовлене недосконалістю механізмів банкрутства;

б) *незахищеність прав кредиторів* – одна з причин високих кредитних ризиків в Україні. Проявом слабкості судового захисту інтересів кредиторів є низький рівень відшкодування у разі банкрутства підприємств в Україні: у США кредитори отримують 80,4% у разі банкрутства боржника, у Польщі – 58,3%, у Німеччині – 83,7%, а в Україні – лише 8,3%⁹⁸;

в) *недовіра підприємств реального сектора до банківських інститутів* зумовлена ризиками втрати капіталу у зв'язку із непрозорими процедурами виведення неплатоспроможних банків з ринку. Упродовж 2014–2016 рр. ризики втрати капіталу підприємств у ліквідній формі значно посилились як реакція на непрозору кампанію НБУ із «очищення» банківської системи, наслідком якої стали прямі втрати підприємств в обсязі не менше 270 млрд грн⁹⁹. Очевидно, що за умов, коли підприємства не мають жодних шансів повернути втрачені кошти, **цілком зрозумілими наслідками є офшоризація та тінізація фінансових відносин.**

Наслідком тотальної сегментації фінансів бізнесу в Україні на центри витрат, які легально функціонують, та центри доходів, які перебувають в офшорних зонах або у тіньовій сфері (готівка у національній та іноземній валюті), стала деформація фінансової моделі ведення бізнесу в Україні. Основною ознакою цієї моделі є надвисокий рівень боргової залежності, що, поряд із впливом інших чинників, суттєво

⁹⁷ Korteweg A.G. The Costs of Financial Distress Across Industries. September 20, 2007. URL: <https://ssrn.com/abstract=945425> або <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.945425> (дата звернення 12.06.2017).

⁹⁸ Resolving Insolvency. Doing Business / World Bank. URL: <http://www.doing-business.org/data/exploretopics/resolving-insolvency> (дата звернення 02.06.2017).

⁹⁹ Ормоцадзе М. Украинская рулетка: граждане и бизнес потеряли в банках-банкротах свыше 300 млрд гривен. *Forbes Украина*. 2016. 27 мая. URL: <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletka-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven> (дата звернення 20.02.2017).

збільшує умовний рівень плати за капітал для підприємств та негативно впливає на інвестиційну активність.

Незадовільний фінансовий стан та замороження ресурсів в активах нежиттєздатних підприємств в Україні, поряд із концентрацією капіталу у ФПГ та виведенням прибутків за межі України (офшоризацією), створюють перешкоди та уповільнюють процеси міжсекторальної реалокатії фінансових та матеріальних ресурсів. Упродовж останніх років в Україні відбувається масштабна декапіталізація реального сектора економіки, що перекреслює перспективи економічного розвитку (відповідно до теорії стадій В.Ростоу).

Фактично ситуація з «борговим навісом» у реальному секторі економіки свідчить не лише про тимчасову зупинку механізмів кредитування підприємств реального сектора, а демонструє функціональну неспроможність існуючої інституційної основи запустити ринкові механізми ефективної реалокатії капіталу в економіці України.

➤ Корпоративні облігації як інструмент залучення капіталу промисловими підприємствами: тенденції і проблеми

Сучасні світові тенденції розвитку механізмів непрямого інвестування свідчать про те, що удосконалення технологій контролю за ризиками змінює способи залучення фінансування, яке дедалі більше проводиться не за рахунок банківського кредиту, а шляхом розміщення облігацій. Роль банківського механізму звужується до участі у наданні синдигованих кредитів та кредитуванні середнього бізнесу в галузях, що визначали економічний розвиток 1990-х років, а високотехнологічні та телекомунікаційні компанії залучають фінансування на ринках венчурного капіталу, здійснюючи випуски акцій і облігацій¹⁰⁰.

Натомість в Україні роль облігацій як інструменту залучення капіталу промисловими підприємствами вкрай низька. Зокрема, у 2017 р. обсяг зареєстрованих корпоративних облігацій становив 8,35 млрд грн, що порівняно із 2007 р. становить лише 18,8%¹⁰¹. Із загального обсягу корпоративних облігацій, зареєстрованих у 2017 р., лише 67,7% припадає на підприємства нефінансового сектора (у 2013 р. частка нефінансових корпорацій у випуску облігацій становила 81,1%).

Ще десятиліття тому боргові корпоративні інструменти в Україні були затребувані для фінансування розвитку підприємств, досить активно оберталися на фондовому ринку та користувалися популярністю серед інституційних інвесторів (рис. 4.8, 4.9, 4.10). Тенденції останніх років зовсім інші. Ряд посткризових дефолтів емітентів облігацій¹⁰², загальнополітична та економічна ситуація останніх років, політика НБУ в частині утримання високих ставок за депозитними сертифікатами, прийнятна дохідність інструментів держборгу, відсутність платоспроможного попиту

¹⁰⁰ Bank for International Settlements 72nd Annual Report / Bank for International Settlements. Basel, Switzerland: BIS, 2002. P. 130.

¹⁰¹ Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2007 та 2017 роки / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads>

¹⁰² Якщо, за даними рейтингового агентства «Кредит рейтинг», у 2005–2007 рр. сукупно було зафіксовано 7 дефолтів облігацій, то у 2008 р. їх кількість збільшилася до 24, а у 2009 р. зросла вдвічі (понад 50). Високою була кількість технічних дефолтів. В основному попередні емісії облігацій в офірті давали можливість зворотного викупу. Дефіцит ліквідності призвів до того, що багато інвесторів хотіли скористатись цим правом, що й призвело до масових відмов по виплатах або погашеннях. Це негативно вплинуло на подальший розвиток ринку корпоративних облігацій. Найбільша кількість дефолтів була зафіксована серед будівельних компаній – 56%, у підприємств торгівлі та харчової промисловості – 17 та 9% відповідно.

перетворили боргові фінансові інструменти на непривабливі як для самих підприємств, так і для потенційних інвесторів.

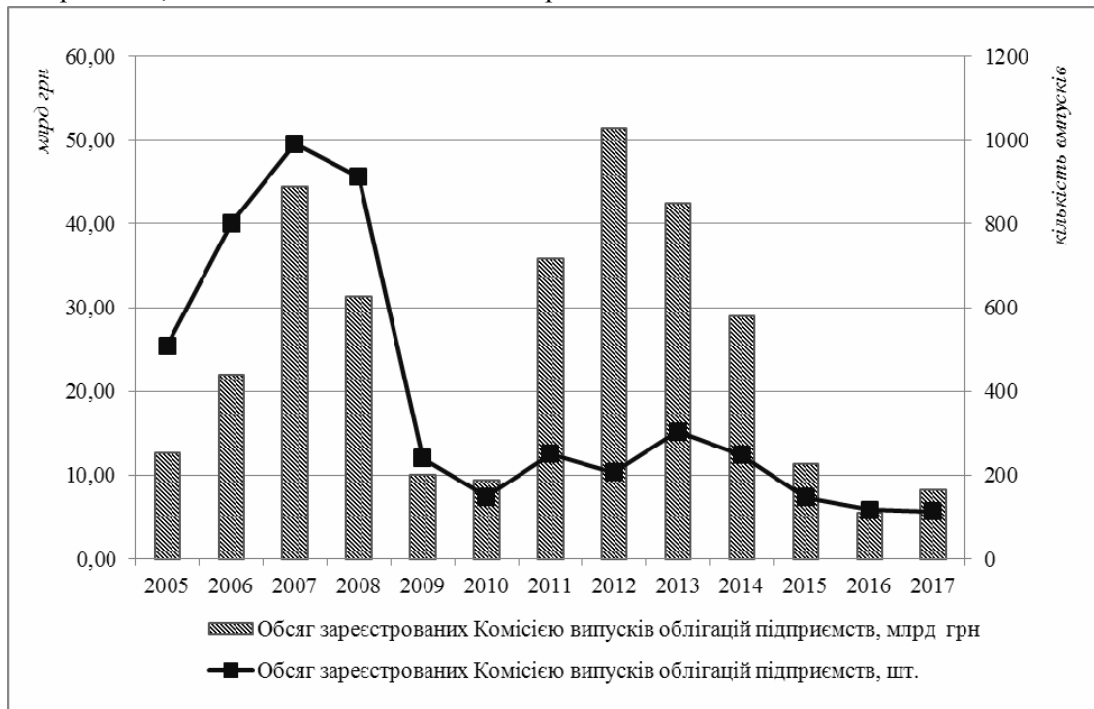

Рис. 4.8. Обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків облігацій підприємств у 2005–2017 рр.

Джерело: річні звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (за відповідні роки) / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads>

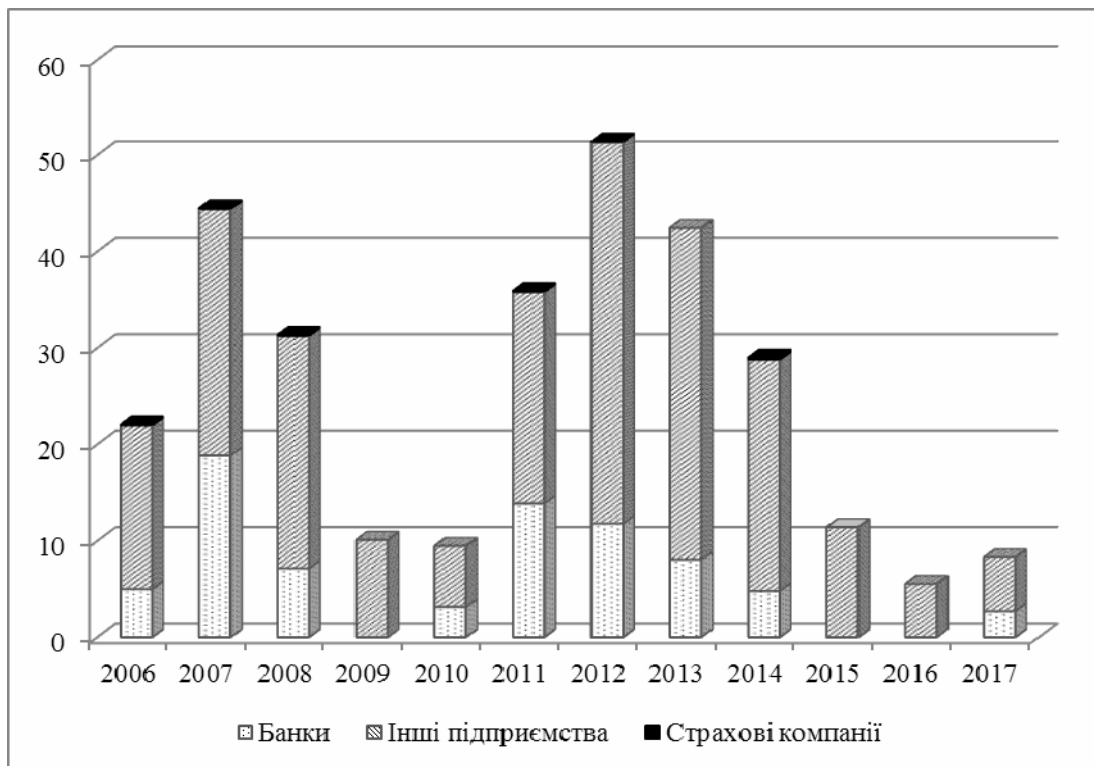

Рис. 4.9. Обсяг зареєстрованих випусків цінних паперів за видами емітентів у 2006–2017 рр., млрд грн

Джерело: річні звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (за відповідні роки) / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads>

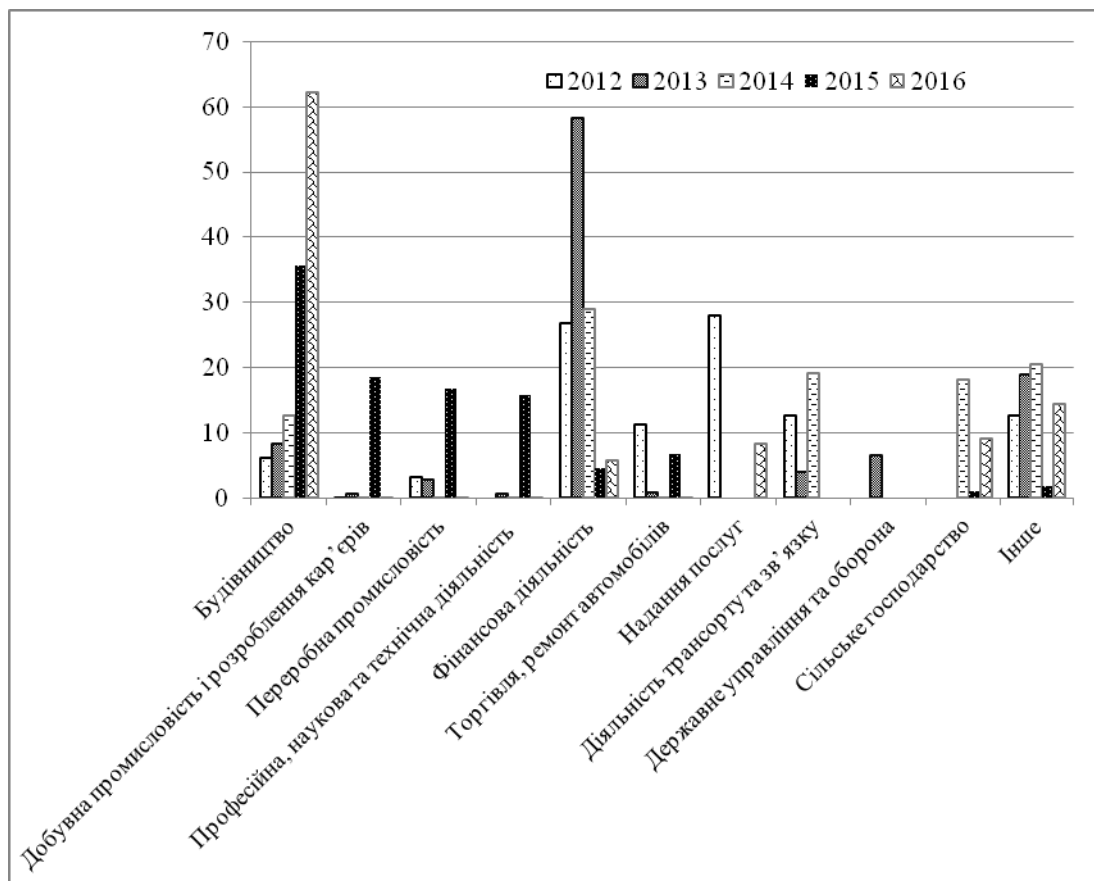

Рис. 4.10. Зареєстровані НКЦПФР випуски корпоративних облігацій у розрізі секторів економіки у 2012–2016 рр., %

Джерело: річні звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (за відповідні роки) / НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads>

Підприємства майже не розміщують облігації на відкритому ринку, а випуски або реалізуються всередині фінансових груп, або слугують технічним цілям. Низька активність останніми роками пов'язана не тільки з падінням виробництва та низькою рентабельністю підприємств, а й з високою дохідністю державних боргових інструментів. У вересні 2018 р. Міністерство фінансів України розмістило гривневі тримісячні облігації внутрішніх державних позик за ставкою 18,5%, а валютні – 5,95%. Дохідність депозитних сертифікатів НБУ, які розміщуються для регулювання ліквідності банків на короткий термін та вважаються низькоризиковими інструментами, становила у вересні 2018 р. 16,0%. У такій ситуації, за високих ризиків, зацікавленість інвесторів може викликати дохідність облігацій підприємств не нижча, ніж 25–30%, що для підприємств є вкрай обтяжливо.

➤ **Самофінансування модернізації промислових підприємств України: потенціал та обмеження**

Лівова частка капітальних інвестицій фінансується за рахунок власних коштів підприємств і організацій: у 2017 р. вони становили 69,1% загального обсягу капітальних інвестицій.

Заважаючи на те, що Держстат України не розкриває інформацію структури джерел фінансування у розрізі видів економічної діяльності, для розуміння процесів інвестування у промисловості було здійснено інтерпретацію загальноекономічної тенденції превалювання у структурі капітальних інвестицій власних коштів під-

приємств і організацій на промислові підприємства. Це показало, що обсяг самофінансування у 2017 р. досяг понад 87 млрд грн, збільшившись порівняно з 2010 р. утричі (табл. 4.6).

Існування стійкої тенденції збільшення частки власних коштів підприємств у структурі капітальних інвестицій у кризові періоди в економіці, чітко простежується у 2008–2013 рр., коли внаслідок істотних економічних дисбалансів у країні суттєво ускладнився доступ до ринкових інвестицій. У цей період питома вага власних коштів у структурі капітальних інвестицій підприємств по економіці України збільшилася з 56,7 до 63,4%.

Таблиця 4.6

Капітальні інвестиції у промисловості України за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млрд грн

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Капітальні інвестиції у промисловості України, млрд грн	45,1	76,6	106,8	105,3	85,2	88,0	108,6	136,5
Капітальні інвестиції здійснені за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млрд грн* (розрахунковий показник)	29,0	49,3	68,7	67,7	54,8	56,6	69,8	87,1

* При розрахунку частки власних коштів підприємств у структурі джерел фінансування по промисловості України було взято середнє значення цього показника по економіці України за останні вісім років – 63,8%.

Джерело: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (за відповідні роки) / Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Упродовж 2013–2016 рр. промисловість України генерувала збитки. Лише з 2017 р. сукупний фінансовий результат промислових підприємств став позитивним та сягнув 72,1 млрд грн. Проте окремі види промислової діяльності залишаються збитковими (зокрема, металургійне виробництво, виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування). Значні збитки, отримані підприємствами у кризовий період, призвели до їх фінансового виснаження та унеможливлення чистого самофінансування¹⁰³.

Другим, не менш важливим, джерелом самофінансування підприємств є амортизаційні відрахування. Теоретично обсяг нарахованих амортизаційних відрахувань по промислових підприємствах може повністю покрити обсяги капітальних інвестицій, що здійснюються за рахунок власних джерел. Так, у 2016 р. нарахована амортизація по промисловості становила 94,0 млрд грн, що еквівалентно 134,7% обсягу капітальних інвестицій, здійснених за рахунок власних коштів підприємств у цей період. Натомість, упродовж 2012–2016 рр. **амортизаційні відрахування у структурі власних джерел фінансування капітальних інвестицій загалом по економіці¹⁰⁴ не перевищували 18,4%**. Тобто лише незначна частина нарахованої амортизації спрямовується на капіталовкладення, решта має нецільове використання.

Амортизаційні відрахування за своєю економічною сутністю набувають грошової форми лише після отримання коштів від покупців вироблених товарів (робіт, послуг). Водночас **станом на кінець 2016 р. дебіторська заборгованість під-**

¹⁰³ Чисте самофінансування – це реінвестування прибутку. До джерел валового самофінансування, крім чистого прибутку, відносяться амортизаційні відрахування та кошти, прирівняні до власних. Зважаючи на нерозвиненість фондового ринку, дефіцит державних ресурсів тощо, в Україні основними джерелами валового самофінансування слід вважати чистий прибуток та амортизаційні відрахування.

¹⁰⁴ За цим показником Держстатом України не наводиться статистика у розрізі видів економічної діяльності.

приємств промисловості становила 990,7 млрд грн, що еквівалентно 65,3% балансової вартості їх оборотних активів, або 41,5% ВВП.

За 2016 операційний рік дебіторська заборгованість зросла на 204,7 млрд грн, а упродовж 2008–2016 рр. збільшилася у 3,3 раза¹⁰⁵. Значні обсяги дебіторської заборгованості свідчать, що процес набуття амортизаційними відрахуваннями грошової форми уповільнюється, що істотно впливає на їх роль у фінансуванні капітальних інвестицій. Поряд із цим, як уже відзначалося, промисловість України має критичний рівень боргової залежності¹⁰⁶ (табл. 4.7).

Коефіцієнт боргової залежності по промисловості України упродовж 2012–2016 рр. не лише залишався надмірним, а й збільшився з 1,6 до 4,3 (табл. 4.7). По підприємствах, які задіяні у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції, цей коефіцієнт протягом аналізованого періоду взагалі був від'ємним (через від'ємне значення власного капіталу).

Таблиця 4.7

Коефіцієнти автономії та боргової залежності по промисловості України у 2012–2016 рр.

Види промислової діяльності	Коефіцієнт автономії (оптимальне значення: > 0,5)					Коефіцієнт боргової залежності (оптимальне значення: < 1,5)				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Промисловість	0,39	0,39	0,29	0,20	0,19	1,6	1,6	2,5	3,9	4,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,41	0,44	0,38	0,31	0,31	1,5	1,3	1,6	2,2	2,2
Переробна промисловість	0,30	0,28	0,18	0,10	0,09	2,4	2,5	4,6	8,8	10,2
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,55	0,55	0,47	0,37	0,31	0,8	0,8	1,1	1,7	2,2

Джерело: розраховано за даними Держстату України.

На кінець III кв. 2017 р. коефіцієнт боргової залежності по великих і середніх промислових підприємствах зріс до 4,4.

Упродовж 2012–2016 рр. коефіцієнт автономії, який характеризує частку власних коштів підприємств у загальній сумі коштів, авансованих у виробничу діяльність¹⁰⁷, у промисловості знизився з 0,39 до 0,19 (по добувній промисловості з 0,41 до 0,31; переробній – з 0,30 до 0,09). Це означає, що загалом по промисловості у 2016 р. у кожній вкладеній у виробництво гривні лише 19 коп. становили власні кошти, решта – запозичені.

Критично низький рівень коефіцієнта автономії та надмірна боргова залежність по промисловості України свідчать, що більшість підприємств перебуває у незадовільному фінансовому стані й фінансує операційну діяльність переважно за рахунок нарощення боргів. На цьому тлі особливо непокоїть довгострокова тенденція погіршення фінансового стану підприємств ключової галузі промисловості – машинобудування. Упродовж 2008–2016 рр. відбулося падіння коефіцієнта автономії підприємств машинобудування з 0,46 до 0,13 (у 3,6 раза), що помітно перевищує темпи скорочення частки власних коштів у структурі капіталу в середньому по

¹⁰⁵ Статистика не наводить обсяги простроченої дебіторської заборгованості по економіці України, але, зважаючи на економічний стан промисловості, можна припустити, що вони є досить значними.

¹⁰⁶ Відношення боргу до власного капіталу.

¹⁰⁷ Чим вище значення коефіцієнта автономії, тим незалежнішим є становище підприємства від зовнішніх джерел фінансування і кредиторів.

промисловості в цей період – з 0,47 до 0,19 (у 2,5 рази). Причиною цього є значні збитки, отримані промисловими підприємствами, зокрема машинобудівними, у 2014–2016 рр.: середня прибутковість власного капіталу за цей період була від’ємною і становила (-20,8%) і (-24,6%) відповідно¹⁰⁸. Великі підприємства машинобудування у 2008–2016 рр. демонстрували дещо вищу стійкість, проявом чого є лише помірне зниження коефіцієнта автономії з 0,52 до 0,45. При цьому вони мали значно гірші показники прибутковості власного капіталу (від’ємним стало середньорічне значення за 2008–2016 рр. – (-12%))¹⁰⁹, або вдвічі гіршим, ніж по промисловості загалом (-6%) і вчетверо – ніж загалом по машинобудуванню (-3%). За таких умов збереження достатньо високих рівнів коефіцієнта автономії групи великих підприємств машинобудування досягалось за рахунок переоцінки вартості основних засобів та високої прибутковості деяких з них до 2013 р. Це свідчить, що, незважаючи на вищу, порівняно з промисловістю, прибутковість у докризовий період, упродовж 2014–2016 рр. підприємства машинобудування більшою мірою постраждали від декапіталізації, що пов’язано з їх специфічними особливостями (синтетичним характером виробництва¹¹⁰). Як результат, їх потенціал до самофінансування розвитку за рахунок власних коштів значно скоротився.

До характерних особливостей фінансів промисловості відноситься значне перевищення поточних зобов’язань над довгостроковими. Зокрема, за результатами **ІІІ кв. 2017 р. поточні зобов’язання по промислових підприємствах (середніх та великих) становили 1693,1 млрд грн (з яких понад половину припадає на кредиторську заборгованість), що у 3,4 раза більше за довгострокові.**

Упродовж 2008–2016 рр. кредиторська заборгованість промислових підприємств зросла у 3,3 раза і на кінець 2016 р. становила 1042,4 млрд грн, що практично удвічі більше за обсяги їх власного капіталу.

Частка кредиторської заборгованості у валюті балансу в середньому по промисловості упродовж зазначеного періоду зросла з 29,6 до 37,4%, у т.ч. по підприємствах машинобудування – з 33,7 до 34,8%. Це свідчить про високу залежність промислових підприємств від комерційного кредиту постачальників. Водночас великі підприємства машинобудування значно менше користуються комерційним кредитом: частка кредиторської заборгованості у валюті балансу для них була приблизно втричі нижчою за середню по промисловості (від 9,4% у 2008 р до 11,9% у 2016 р). Менша залежність від кредиторської заборгованості таких підприємств пояснюється активнішим, порівняно із промисловістю загалом, залученням банківських кредитів¹¹¹, не в останню чергу завдяки збереженню ділових зв’язків між ними та банками.

Однією з причин високої частки кредиторської заборгованості у джерелах фінансування промислових підприємств є труднощі щодо отримання банківських кредитів, зумовлені не лише існуючими макроекономічними обмеженнями, а й послабленням зв’язків між банківським сектором і промисловістю ще у докризовий період. Упродовж 2008–2016 рр. частка короткострокових банківських кредитів у валюті балансу промислових підприємств коливалась у межах 4,5–8,4%. Для

¹⁰⁸ Загалом за 2008–2016 рр. прибутковість власного капіталу підприємств машинобудування в середньому вдвічі перевищує аналогічний показник по переробній промисловості (-3,2 проти -6), тобто їх збитковість удвічі менша.

¹⁰⁹ Така динаміка пояснюється наявністю у вибірці ряду підприємств, які понесли надвисокі збитки у 2010–2011 рр. і в 2014–2016 рр. та втратили весь власний капітал.

¹¹⁰ Спільний виробничий цикл із підприємствами-суміжниками та залежність від їх фінансового стану.

¹¹¹ Частка короткострокових банківських кредитів у валюті балансу великих підприємств машинобудування була вищою, ніж у галузі та промисловості загалом, і становила від 21,3% у 2009 р. до 17,2% у 2016 р.

підприємств машинобудування характерною особливістю є тенденція до зростання частки короткострокових кредитів у валюті балансу, що особливо увиразнюється у кризові періоди. Упродовж 2008–2016 рр. мала місце тенденція до нарощування зазначеної частки у 2,5 рази – з 7,9 до 19,6%. На тлі фактичної зупинки надання банками нових кредитів така тенденція була спричинена переоцінкою валютних кредитів, декапіталізацією підприємств машинобудування та труднощами у сфері збуту продукції у кризові періоди.

На сьогодні промислові підприємства відчувають значний дефіцит джерел фінансування як на здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності, так і на фінансування операційної діяльності. **За незмінності ситуації та відсутності кардинальних змін у фінансовій політиці забезпечення доступу промислових підприємств до довгострокових фінансових ресурсів вирішити завдання підвищення інвестиційної активності та модернізації промисловості в Україні навряд чи вдасться.**

Оцінюючи реальні загрози, до яких може призвести погіршення ситуації у фінансовому забезпеченні розвитку промисловості, у наступних параграфах доповіді сформовано ряд пропозицій, реалізація яких дасть змогу розширити можливості вітчизняних промислових підприємств у доступі до фінансових ресурсів.

4.2. Фінансові та інституційні складові реалізації промислової політики

➤ Банк розвитку як інструмент реалізації промислової політики

Суттєві економічні досягнення багатьох країн світу пов'язані із впровадженням механізму підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку економіки шляхом створення банків розвитку.

При цьому варто враховувати позитивний світовий досвід використання державних банків (спеціальних фінансових установ) для стимулювання структурних зрушень у таких напрямках, як:

- стимулювання експорту – активну фінансову підтримку національних експортерів здійснюють як світові лідери (США, Японія, ФРН, Франція) і країни БРІКС, так і наші найближчі сусіди – «нові європейці»;

- підтримка високотехнологічних виробництв та інфраструктури – найбільш успішним в цьому плані є досвід Японії (Промисловий банк Японії), Канади (Промисловий банк розвитку Канади), Великої Британії (Фінансова корпорація для промисловості, Промислово-торгова фінансова корпорація), Німеччини (KfW), а також Південної Кореї (Банк розвитку Кореї); Азіатський банк розвитку співпрацює з комерційними банками з Японії та Європи з метою сприяння розвитку інфраструктури в Азії;

- стимулювання розвитку мікро-, малого та середнього бізнесу, у т.ч. для фінансування проектів енергозбереження, «зеленої» економіки – сьогодні урядами багатьох держав, у т.ч. в Індії, «нових європейцях» активно здійснюється кредитна підтримка МСБ, у т.ч. технічна підтримка (підготовка управлінських кадрів); технічна допомога при підготовці бізнес-планів і проведенні техніко-економічних обґрунтувань (Фінансова корпорація реконструкції, Адміністрація малого бізнесу в США, Кореїська фінансова корпорація, Європейський інвестиційний банк, KfW-банк для малого та середнього підприємництва); у 2015 р. було досягнуто домовленостей щодо основних міжнародних ініціатив, які спрямовані на подолання соціально-економічних та фінансових дисбалансів; прийнята в Аддіс-Абебі декларація містить наміри урядів розвинених країн щорічно мобілізувати 100 млрд дол. США для фінансування проблем клімату у країнах, що розвиваються, до 2020 р.; у Парижі у спільній заяві

глави Африканського банку розвитку, Азіатського банку розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейського інвестиційного банку (ЄІБ), Міжамериканського банку розвитку та Групи Світового банку (СБ) зобов'язались продовжувати мобілізацію державного та приватного фінансування, щоб допомогти країнам скоротити викиди парникових газів (протягом попередніх чотирьох років ці установи вже надали 100 млрд дол. США для боротьби зі зміною клімату у країнах, що розвиваються, а у 2015 р. банки мобілізували 81 млрд дол. США);

–реалізація соціальних програм – у багатьох країнах накопичено досвід стимулювання розвитку людського потенціалу, освіти, науки, охорони здоров'я за допомогою спеціальних програм кредитної підтримки, зокрема, у фінансуванні програм сталого розвитку міст. Так, 18.10.2016 р. в Еквадорі вісім банків розвитку (Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Банк розвитку Латинської Америки, ЄБРР, ЄІБ, Міжамериканський банк розвитку, Ісламський банк розвитку та СБ) підтримали програму «New Urban Agenda» щодо залучення джерел співфінансування для стійкої та продуктивної урбанізації. Іншим важливим напрямом є забезпечення житлом і надання іпотечних кредитів соціально вразливим домогосподарствам, чий дохід є нижчим за середній – показовим у цьому сенсі є досвід Німеччини, де державну підтримку (через пільгове кредитування, державні гарантії та субсидування) разом із комерційними надають близько 12 державних іпотечних банків (один з найкрупніших – Deutsche Pfandbriefanstalt, капітал якого в основному належить федеральному уряду).

Головна мета діяльності банків розвитку – реалізація державної економічної політики шляхом спрямування фінансових ресурсів у ті сфери, які вважаються стратегічними для національної економіки (зокрема промисловість).

На відміну від комерційних банків, діяльність яких регулюється загальним банківським законодавством, **банки розвитку** в більшості країн **створювалися відповідно до окремого спеціального закону** або нормативного акту, яким і визначалися особливості їх створення, специфіка діяльності та контролю за ними.

У світовій практиці банки розвитку розрізняються за організаційно-правовими формами, джерелами формування ресурсної бази та механізмом мобілізації довгострокових ресурсів, напрямками та масштабами діяльності, цілями і методами кредитування.

Специфіку діяльності банків розвитку можна зрозуміти, проаналізувавши їх відмінності від комерційних банків.

Основна відмінність – у **джерелах формування ресурсної бази**. Банкам розвитку, як правило, **заборонено залучати на депозити кошти населення та підприємств**.

Джерелами формування ресурсної бази банків розвитку є:

- 1) бюджетні кошти (бюджетні асигнування і позики);
- 2) позики, отримані шляхом розміщення на внутрішньому та зовнішньому ринках боргових цінних паперів, що емітуються від їхнього імені під гарантію держави;
- 3) кошти від розміщення на внутрішньому та зовнішньому ринках за дорученням уряду державних цінних паперів;
- 4) позики, отримані від випуску та розміщення на внутрішньому та зовнішньому ринках власних боргових зобов'язань;
- 5) кредити, надані міжнародними організаціями економічного розвитку або іншими фінансовими організаціями, уряду або банку розвитку під гарантію держави чи без таких гарантій;
- 6) кошти пенсійних та позабюджетних фондів, отримані в довірче управління (в

деяких країнах це дозволено, в деяких – ні);

7) кошти комерційних банків, що є частиною обов'язкових резервів¹¹² та, відповідно, для комерційних банків – недоходними активами;

8) депозити юридичних осіб (в окремих випадках – і фізичних осіб).

У багатьох країнах, що розвиваються, основними джерелами залучених коштів банків розвитку є залишки на рахунках та депозити державних підприємств, кошти цільових бюджетних фондів, а також дотації та систематичні внески урядів до статутного фонду.

Банки розвитку розвинених країн більшою мірою орієнтовані на залучення коштів на ринках цінних паперів. Цьому сприяють високі кредитні рейтинги цих інститутів, що дають їм змогу залучати ресурси на фінансовому ринку на досить вигідних умовах. Так, у Німеччині KfW¹¹³ близько 90% пасивів залучає шляхом емісії облігацій та інших боргових зобов'язань. Державний банк розвитку Китаю входить у трійку найбільших емітентів на ринку боргового фінансування Китаю.

Разом із тим у багатьох країнах протягом останнього часу на банки розвитку покладено також завдання акумуляції фінансових ресурсів через депозити.

Банки розвитку здійснюють **кредитування середньо- і довгострокових інвестиційних проектів пріоритетних галузей економіки**, а також **проектів**, пов'язаних з інвестиціями для створення нових, розширення та модернізації наявних виробництв та об'єктів, розвиток яких має стратегічне значення для національної економіки. Можливість залучення порівняно дешевих ресурсів на довгостроковій основі дозволяє банкам розвитку ефективно вирішувати завдання фінансування інвестиційних проектів із тривалими строками окупності, приймаючи на себе ризики, які комерційні банки не можуть собі дозволити.

Банки розвитку, як правило, не надають кредити фізичним особам – у багатьох випадках ця норма закріплена в законодавчому порядку. Натомість окремі банки розвитку здійснюють короткострокове кредитування підприємств-позичальників, які беруть участь у реалізації проектів, що фінансуються такими банками, і відчують тимчасовий брак оборотних коштів, із одночасним здійсненням розрахунково-касового обслуговування цих підприємств.

Банкам розвитку в деяких країнах законодавчо заборонено здійснювати інвестиції у статутний капітал юридичних осіб.

По-третє, надання гарантій – одна із надзвичайно важливих операцій банків розвитку. Це означає, що банк гарантує іншим фінансовим інститутам повернення кредитів, наданих на фінансування проектів і програм, спрямованих на реалізацію державної економічної політики.

По-четверте, контроль за банками розвитку здійснюється спеціальними уповноваженими державними органами. Банки розвитку не підпадають під звичайні норми банківського регулювання і пруденційного нагляду – до них застосовується особливий механізм регулювання операцій, зокрема, на основі встановлення спеціальних обов'язкових нормативів діяльності та визначення величини банківських ризиків.

Особливий статус і підтримка, що надаються державою банкам розвитку, дають

¹¹² Використання банками розвитку частини обов'язкових резервів здійснюється шляхом: а) розміщення центральним банком частини обов'язкових резервів комерційних банків в облігації банків розвитку з виплатою фіксованого відсотка; б) формування комерційними банками частини обов'язкових резервів шляхом розміщення коштів в облігації банків розвитку з подальшою передачею цих облігацій центральному банку.

¹¹³ Банківська група KfW посідає в Європі п'яте місце за обсягами емісій цінних паперів (після держав-емітентів – Німеччини, Франції, Великої Британії та Італії).

кредиторам змогу розглядати ці банки як позичальників, які несуть суверенний рівень ризику, що значно поліпшує умови запозичення на внутрішньому й міжнародному ринках. Саме можливість залучення порівняно дешевих ресурсів на довгостроковій основі дає банкам розвитку можливість ефективно вирішувати завдання фінансування інвестиційних проектів із тривалими строками окупності, беручи на себе ризики, які комерційні банки не могли б собі дозволити.

За всі роки незалежності цільової інвестиційної та інноваційної підтримки економіки країни в Україні створено не було. Відсутність дієвих інститутів розвитку призвела до скорочення підтримки промислових підприємств доступними довгостроковими кредитними ресурсами, розпорошення цих ресурсів і конкуренції між державними банками.

Відсутність власної концепції розвитку кредитної системи, зорієнтованої на економічне зростання країни, у поєднанні з невизначеністю чітких пріоритетів соціально-економічного реформування та відсутністю довгострокової стратегії економічного розвитку країни призвела до формування спекулятивної моделі фінансової системи України.

Саме тому суттєва зміна *перерозподілу фінансових ресурсів на користь виробничої сфери з їх пріоритетним спрямуванням на реалізацію проектів, здатних забезпечувати сталий економічний розвиток, має стати стратегічною метою удосконалення механізму банківського кредитування.*

Однією з найважливіших складових фінансування інвестиційних проектів може стати **Банк розвитку**, доцільність створення якого підтверджує досвід інших країн, який **в законодавчому порядку буде наділений особливим статусом та функціями. З цією метою необхідно ухвалити окремий Закон України «Про Банк розвитку України»¹¹⁴.**

Принципово слід відзначити, що при наданні підприємствам довгострокових кредитів Банком розвитку такі кошти вплинуть на зростання інфляційного процесу значно менше, ніж бюджетне фінансування. На відміну від прямої бюджетної підтримки підприємств кредитний механізм використання коштів на інвестиційні проекти практично відтерміновує факт зростання готівкового грошового обороту, оскільки лєвова частина готівки надійде в грошовий обіг лише після того, як фінансові ресурси пройдуть усі стадії інвестування, що триватиме принаймні мінімум 1–2 роки. Це створить умови для проведення Нацбанком України більш м'якої монетарної політики та сприятиме економічному розвитку.

➤ ***Державні та контрольовані державою банки як «агенти» модернізації промисловості***

Враховуючи виклики, що стоять перед країною, важливо в прискореному режимі переорієнтувати функціонал державних та контрольованих державою банків (Ощадбанку, Укрексімбанку та Укргазбанку) на подолання деіндустріалізації, сировинної спеціалізації України і прискорення розвитку високотехнологічних виробництв.

Стратегію подальшого управління АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», АТ КБ «ПриватБанк» та АБ «Укргазбанк» доцільно формувати з урахуванням цілей, визначених програмами соціально-економічного розвитку країни, та наявних переваг

¹¹⁴ У рамках виконання Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та Коаліційної угоди Кабінет Міністрів України передбачав необхідність подання Мінекономрозвитку та Мінфіном України на його розгляд пропозицій щодо утворення державного Банку розвитку до 30 листопада 2015 р. (План заходів, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213-р., пункт 100).

(функціональних, ресурсних, кадрових, управлінських), якими на сьогодні володіють ці банки.

Накопичений досвід функціонування державних банків і нагальні потреби соціально-економічного розвитку країни, подальше функціонування АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк» та АБ «Укргазбанк» доцільно розглядати крізь призму виконання ними окремих специфічних функцій, а саме:

- АТ «Укресімбанк» разом із Експортно-кредитним агентством (ЕКА) варто орієнтувати на стимулювання системно важливого експорту та імпорту, в тому числі високотехнологічного. При цьому мають бути чітко розмежовані функції та повноваження цих двох установ, включаючи виконання ними завдань платіжного агента уряду, реалізації проектів з МФО тощо;

- у випадку АТ «Ощадбанк» доцільно посилити його потенціал «народного» банку як надійного осередку заощаджень домогосподарств, платежів населення, з одночасним підвищенням його інструментальної ролі при реалізації державних програм соціального спрямування;

- АБ «Укргазбанк» можна позиціонувати як державний банк, що надає спеціальну кредитну підтримку малому та середньому бізнесу, в тому числі для реалізації проектів енергозбереження, розвитку «зеленого» бізнесу, стартапів тощо.

Що ж до АТ КБ «Приватбанк» державна стратегія має істотну специфіку, і не лише з причин його націоналізації, а й також через невизначеність строків його майбутньої стабілізації. При цьому важливе значення відіграватимуть такі фактори, як:

- швидкість та повнота виконання колишніми власниками взятих на себе зобов'язань перед банком;

- ефективність функціонування технологічної складової банківських операцій (насамперед сервісу Приват 24);

- обсяги та структура депозитного і кредитного портфелів банку на момент його фінансової стабілізації.

Останні визначатимуть особливості майбутньої реструктуризації та продажу ПАТ КБ «Приватбанк». При цьому:

- слід визначитися не тільки з тим, яка його частка буде приватизована, а яка – можливо – залишиться у власності держави, а й також із функціоналом підрозділів з державною часткою власності;

- закордонні філії та представництва банку має сенс зберегти, передбачивши можливість проведення ними специфічних фінансових операцій уповноваженими державними підприємствами та службами спеціального призначення.

Враховуючи, що на сьогодні ситуація з точки зору капіталізації та якості менеджменту в АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк» та АБ «Укргазбанк» є різною, власникам державних банків (в особі КМУ та МФУ) спільно з наглядовими радами та правліннями банків необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на удосконалення системи управління банками, у тому числі:

- визначити єдину систему оплати праці органів управління державних банків та їх співробітників;

- посилити відповідальність органів управління державних банків за прийняті рішення та їх виконання;

- переглянути (за необхідності) політику управління ризиками, кредитну політику, процедури щодо здійснення операцій, які несуть потенційні ризики;

- віднести до компетенції наглядових рад державних банків повноваження щодо затвердження кредитної політики банків.

Водночас правління державних банків мають:

- активізувати роботу з проблемною заборгованістю, у т.ч., претензійно-позовну роботу;
- оптимізувати чисельність персоналу та систему оплати праці, адміністративні та капітальні витрати, мережу філій (відділень);
- здійснити оцінку доходності продуктів (послуг), умов їх продажу (надання) та прийняти рішення про доцільність продажу збиткових продуктів, у т.ч. пов'язаних з виконанням певних соціальних функцій.

➤ *Інституційно-фінансові механізми стимулювання високотехнологічного експорту*

У сучасних умовах кредитно-страхові механізми державного стимулювання експорту є ефективною заміною прямого субсидування національного товаровиробника, яке визнано антиконкурентним в умовах проголошення вільного доступу на ринки в рамках СОТ. Наявність державної підтримки експорту не суперечить нормам антиконкурентних конвенцій СОТ/ГАТТ. За умови ратифікації країною Рамкової домовленості про офіційно підтримані експортні кредити 1978 року (з п'ятьма галузевими додатками) така форма державної підтримки національного товаровиробника не призводить до антидемпінгових та інших відповідних обмежувальних заходів.

Успішний досвід як індустриальних¹¹⁵, так і нових індустриальних¹¹⁶ країн, які активно практикують державну підтримку національного експорту протягом останніх десятиліть, актуалізує для України потребу у пріоритетності використання у цій сфері системних інституційно-фінансових механізмів.

Українські виробники продукції з високою часткою доданої вартості та надавачі послуг неспроможні самостійно організувати кредитування збуту своєї продукції на світовому ринку. Виходячи на зовнішній ринок, експортер повинен, як мінімум, мати

¹¹⁵ В індустриально розвинених державах діє розгалужена система фінансування, гарантування й страхування експорту, причому навіть для суб'єктів малого та середнього бізнесу відкрито доступ до інформаційних джерел та механізмів фінансової підтримки їхньої експортної діяльності. Зокрема, це організовано через уповноважені банки чи створені державами експортно-кредитні агентства (ЕКА) – Export-import bank, OPIC (США), COFACE (Франція), SACE (Італія), HERMES (Німеччина) тощо. При цьому найчастіше для забезпечення фінансової підтримки експортерів формується система фінансових установ, які забезпечують «спільну» підтримку. Наприклад, у Франції – державний WriFrance здійснює кредитування, а приватна COFACE – страхування (до речі, ця компанія створювалася як державна, але згодом була приватизована). У Німеччині співпрацюють державна банківська група KfW (кредитування) та приватна (також через приватизацію) Euler Hermes (страхування). Найпотужнішу підтримку національному експорту демонструють Конгрес, Сенат та уряд США (незалежно від перебування при владі республіканців чи демократів). Підтримка експорту стала найважливішим засобом державного стимулювання національного виробника. Майже 27 федеральних інстанцій тим чи іншим чином стимулюють американський експорт. Загалом найбільш ефективною системою державної підтримки експорту є у ФРН, Японії, Південній Кореї, США.

¹¹⁶ Активну фінансову підтримку національних експортерів здійснюють не тільки світові лідери (США, Японія, Німеччина, Франція) і країни БРІКС, а й «нові європейці». Для цього створені спеціальні експортно-імпорتنі банки та агентства страхування експортних операцій. Експортно-кредитні агентства надають широкий набір послуг, до яких відносяться кредитування зовнішньоторговельних операцій, надання державних гарантій за експортними кредитами, страхування експортних кредитів та угод від політичних та інших видів ризиків. Крім цього, ЕКА здійснюють організаційну та інформаційно-аналітичну підтримку.

У Білорусі вже понад 10 років діє державна програма субсидування та гарантування експорту машино-технічних виробів, що дало змогу утримати виробництво та зайнятість на Мінському тракторному, автомобільному заводах, Білоруському автозаводі великогабаритних автомобілів тощо. Споживачам білоруської техніки буде компенсовано 2/3 облікової ставки національного банку, але не більше 8 %. Освоєння нових експортних ринків збуту є першочерговим державним пріоритетом у подоланні післякризової рецесії.

доступ до фінансування, не гіршого, ніж мають його конкуренти з інших країн. Вітчизняні банки в умовах надзвичайно високих кредитних ризиків та дорогих і коротких пасивів мають гірші конкурентні позиції порівняно з банками розвинених країн. Унаслідок цього обсяги та умови кредитної підтримки експортерів підпорядковані дії тих самих чинників, що визначають умови кредитування, наприклад, короткострокової торговельної операції. Як наслідок, вітчизняні банки не зацікавлені у кредитуванні експортного виробництва.

Необхідність існування ЕКА обумовлюється потребою в гарантійному забезпеченні експорту, недостатністю ліквідності банків у стійкій валюті для фінансування торгівлі, незадоволеним попитом на страхування експорту як фінансового продукту, необхідністю збільшення довіри до українських контрагентів при наданні їм перед- та постекспортного фінансування, гарантій та випуску інших документарних інструментів при фінансуванні експорту, в умовах, коли торговельне фінансування стало менш доступним та дорожчим для українських економічних суб'єктів, коли окремі суб'єкти, такі як підприємства малого та середнього бізнесу, приватні підприємства-експортери, мають обмежений доступ до іноземного кредитування.

В українських реаліях доцільним є функціонування ЕКА окремо від спеціалізованого державного банку, що фінансує/залучає іноземні ресурси для експорту (наразі АТ «Укресімбанк»).

Уже розроблено законодавче підґрунтя діяльності такого агентства¹¹⁷. Затверджено статут ПрАТ «Експортно-кредитне агентство» та положення про наглядову раду. До основних завдань товариства віднесено:

- захист українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат, пов'язаних з виконанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів), шляхом страхування, перестрахування та гарантування;

- впровадження сучасних фінансових технологій у зовнішній торгівлі та механізму підтримки експорту шляхом страхування, перестрахування та гарантування;

- забезпечення розвитку експорту товарів (робіт, послуг) українського походження, підвищення конкурентоспроможності товарів (робіт, послуг) українського походження на світовому ринку;

- участь у виконанні програм часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами;

- співпраця з міжнародними та іноземними фінансовими організаціями, в тому числі для акумуляції міжнародної фінансової допомоги, для забезпечення зростання експорту та національної економіки¹¹⁸.

Однак робота щодо реєстрації юридичної особи та розробки внутрішньої адміністративної системи агентства відбувається вкрай повільно. Це відтермінує можливість держави щодо ефективного стимулювання високотехнологічного експорту.

Не менш важливим залишається питання фінансування діяльності ЕКА. Для забезпечення виконання посередницької функції агенції потрібен доступ до приватних коштів, ресурсів іноземних урядів, фінансових установ світу та МФО. Під доступом до зазначених ресурсів мається на увазі готовність вітчизняних та іноземних приватних інвесторів, банків розвитку та МФО до фінансування ЕКА на поворотній або безповоротній основі, а також надання українським експортерам торговельного

¹¹⁷ Закон України від 06.01.2018 № 1792-VIII «Про забезпечення масштабної експортної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту».

¹¹⁸ Статут приватного акціонерного товариства «Експортно-кредитне агентство», затверджений Постановою КМУ № 65 від 7 лютого 2018 р.

фінансування в рамках застрахованих ЕКА операцій за вартістю, близькою до вартості суверенного ризику, яка безумовно залежатиме від рівня рейтингів ЕКА, встановлених міжнародними рейтинговими агентствами.

Джерелами фінансування ЕКА згідно зі статтею 7 Закону України від 06.01.2018 №1792-VIII є: «власні кошти; кошти, залучені від державних та приватних інвесторів на поворотній або безповоротній основі; кошти, надані міжнародними організаціями на поворотній або безповоротній основі; бюджетні кошти в разі передбачення їх законом про Державний бюджет України на відповідний рік» та інші кошти. Відповідно до зазначеного закону, початковий статутний капітал ЕКА, сформований за рахунок коштів державного бюджету, має становити 200 млн грн. За паритетним курсом на 13.09.2018 р. це становить 7,13 млн дол. США, що, порівняно з обсягом експорту товарів та послуг України, який за перше півріччя становив 28,7 млрд дол. США, є край незначною сумою.

Зазначений доступ до фінансування, особливо іноземного походження, залежить від потужної капіталізації агентства, що свідчило би про державну підтримку та довгострокові наміри влади щодо діяльності агентства, пов'язаною зі страховим захистом експортних операцій за будь-яких фінансових складнощів. Тому доцільно збільшити мінімальний законодавчо встановлений рівень капіталізації ЕКА.

Окреслюючи перспективи України як експортера на світовій арені, слід відзначити важливість оптимізації географічної структури та розширення асортименту експорту і – з іншого боку – його фінансової підтримки державним субсидуванням (якщо це доцільно), зокрема через: механізм підтримки експортно-кредитного агентства; залучення іноземного фінансування; участь у всіх можливих спеціалізованих програмах МФО іноземних урядів та банків розвитку. Кредитори України орієнтуються також на успіхи у рефінансуванні (реструктуризації) її зовнішнього боргу з піковими виплатами у 2019–2020 рр. Безперервний міжнародний розрахунок та торговельне фінансування має забезпечуватись як шляхом стабілізації в банківському секторі, так і шляхом використання новітніх схем фінансування (наприклад, можливість застосування одного з видів відстрочки платежу – експортного кредитування імпортера-покупця на оплату його закупівель)¹¹⁹ та інструментів «фінтеху», враховуючи, що банківські розрахунки дорожчають через вимоги і витрати на цілі фінансового моніторингу іноземними банками-кореспондентами, а швидкість здійснення операцій зменшується через високу зарегульованість фінансових установ та жорстких вимог до капіталу за Базелем III, особливо якщо питання фінансування стосується країн, що розвиваються.

➤ Корпоративні облигації як інструмент фінансування модернізації підприємств: пріоритети законодавчих змін

Із позицій стратегічних інтересів розширення обсягів фінансування модернізації національної економіки перспективним є стимулювання сегмента облигаційних позик підприємств.

На сьогодні щодо емісії та обігу облигацій в національному законодавчому полі існують недоліки і прогалини, які заважають більш ефективному використанню цього фінансового інструменту, а саме:

- відсутність у законодавстві вимог до забезпеченості облигацій;
- тривалий термін підготовки документів та реєстрації емісії облигацій;
- відсутність ефективних механізмів реструктуризації зобов'язань емітента;

¹¹⁹ Платіжний баланс у листопаді 2017 року / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27033404>

- загалом недосконале й застаріле законодавство щодо цінних паперів.

Протягом останніх років законодавство про облігації зазнало певних змін, проте їх внесення не мало концептуального (системного) характеру – переважно це була реакція на локальні проблеми (в тому числі на ті, що виникли внаслідок погіршення економічної ситуації). У першу чергу зміни зазнали норми щодо цільових облігацій, випущених для залучення коштів від фізичних та юридичних осіб під фінансування об'єктів житлового будівництва.

Різноманітність проблемних питань регулювання ринку облігацій та їх належність до компетенції та контролю низки органів державної влади обумовлюють необхідність комплексного опрацювання та внесення змін до законів та підзаконних актів. За допомогою чинного нормативного регулювання вирішити визначені проблеми досить складно, можливо лише локально врегулювати деякі аспекти, проте таке регулювання (без комплексних заходів) може завадити практичній реалізації будь-яких новацій. Зазначене свідчить про необхідність перегляду на системній основі норм чинного законодавства щодо регулювання ринку облігацій та внесення відповідних змін до Законів України та підзаконних актів.

Прикладом фрагментарного підходу є проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих видів облігацій», зареєстрований у Верховній Раді України (за № 5068 від 05.09.2016 р.¹²⁰ разом із пов'язаним проектом Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо окремих видів облігацій», реєстраційний № 069 від 05.09.2016 р.¹²¹). Цей законопроект ретельно описує дії облігаціонерів та їх представника у разі настання дефолту, порушення справи про банкрутство, перейменовує облігації підприємств на корпоративні облігації тощо (загалом порівняльна таблиця налічує 268 стор.), але залишає поза увагою принципові вади існуючого законодавства щодо облігацій.

Загальні принципи та умови, що мають бути враховані при удосконаленні чинного законодавства щодо облігацій.

При розробленні змін до законодавства та нормативних документів слід урахувати принципові переваги, які має облігаційна позика порівняно з кредитуванням (банківською позикою):

1) для позичальника (емітента):

- ринковість (конкуrentність) визначення відсоткової ставки через значне коло кредиторів (фактично це синдікований кредит за спрощеною, завдяки спеціальній формалізації, процедурою);
- можливість залучити значний обсяг фінансових ресурсів (без обмежень, властивих банківському кредитуванню);
- стандартизований порядок надання (публікації) та визначення необхідного складу документів для оформлення позики;
- можливість дострокового викупу облігацій для скорочення кредитного навантаження;
- можливість отримання публічної кредитної історії;

¹²⁰ Див.: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих видів облігацій

(URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59925). Попередню редакцію законопроекту під реєстраційним № 0956 (URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52408) за домовленістю з комітетом ВРУ з питань фінансової політики та банківської діяльності було знято з розгляду (URL: http://www.nssmc.gov.ua/press/news/v_parlament_podano_zakonoproekt252c_yakij_regulyuvatime_vipusk_ta_obig_obligacijj).

¹²¹ Див.: Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо окремих видів облігацій. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59926

2) для кредитора (інвесторів):

- зниження ризику кожного окремого кредитора (інвестора) завдяки розподіленню кредитного ризику серед групи осіб, що надають кошти;
- ліквідність – спрощені можливості відчуження та рефінансування позики;
- можливість постійно відстежувати поточну ринкову вартість коштів, наданих у позику;

3) для фінансового ринку:

- підвищення ліквідності ринку, спрощення перетікання капіталу;
- інструмент для наповнення активів інституційних інвесторів (насамперед інститутів спільного інвестування та недержавної пенсійної системи);
- важливий (і чи не єдиний, крім державних цінних паперів) інструмент рефінансування банків з боку центробанку.

Слід законодавчо однозначно встановити і закріпити, що облігація є цінним папером, який посвідчує відносини позики¹²² і надає будь-якій особі, яка є його набувачем, не тільки право отримати кошти, сума яких дорівнює номінальній вартості облігації та відповідному розміру доходу, а й інші права. Загальні вимоги щодо їх переліку, моменту виникнення та порядку реалізації мають бути визначені в законі, а безпосередньо щодо кожного окремого випуску – в проспекті емісії облігацій.

Також необхідно розширити вимоги до проспекту емісії цінних паперів, що наразі існує в Законі, оскільки реальне значення проспекту емісії у разі випуску облігацій значно ширше¹²³. Навряд чи потрібно буквально прирівняти проспект емісії облігацій до договору (публічного договору тощо), але йдеться про доцільність появи у цивільному законодавстві норм щодо можливості укладання договору позики шляхом випуску та продажу (обігу) облігацій. Уже згадуваний проект Закону України № 5068, який позиціонується НКЦПФР як «облігаційний закон», цю проблему не вирішує.

Необхідно запровадити загальноприйняті у цивільному законодавстві механізми забезпечення позики, такі як: застава, гарантія, поручительство.

¹²² Сприйняття облігації як документа, що посвідчує відносини позики, а емітента і власників облігацій як сторін договору позики має стати базовим положенням для всіх подальших дискусій у процесі вдосконалення законодавства, але водночас не слід сприймати його як обмеження можливості структурування складного договору, який вміщує елементи інших договорів (зобов'язань). Такий підхід цілком відповідає нормам Цивільного кодексу України щодо свободи договору, згідно з якими сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

¹²³ Слід визначити, що проспект емісії цінних паперів у разі випуску такого їх виду, як облігації, крім загальної інформації, необхідної для ознайомлення з фактичними даними щодо правового та майнового стану, фінансово-економічних показників господарської діяльності емітента, умов розміщення, обігу та погашення облігацій, має обов'язково містити інформацію про ризики, які можуть виникнути протягом дії позики, умови забезпечувального зобов'язання, а також перелік підстав виникнення та порядок реалізації прав будь-якої особи, що є власниками облігацій, тобто мати ознаки договору, відповідно до якого будь-яка особа, яка придбала облігації, має безумовні права. Отже, емітент несе зобов'язання перед кожним облігаціонером, а не тільки перед тими, які уклали договір купівлі облігацій безпосередньо з емітентом. Наразі відомі судові рішення не на користь облігаціонерів, які базуються на дефініціях Цивільного кодексу щодо виникнення відносин позики виключно з договору та формальну відсутність договору між емітентом та облігаціонером у разі, якщо той придбав облігації на вторинному ринку. Не вдаючись до критики існуючого в Україні судочинства, можна констатувати наявність у законодавстві формальних, але доволі законних підстав для такого рішення. Дійсно, Цивільний кодекс не згадує про договірні відносини між емітентом та власником облігацій. І проблему не вирішує визначення облігації, наведене в Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» («цінний папір, що... визначає відносини позики між власником облігацій та емітентом...»), бо, знов-таки, йдеться не про договір.

Варто звернути увагу на особливості укладання договору позики між емітентом-позичальником і набувачем (власником) облігації – позикодавцем, а також інших договорів, що мають бути укладені відповідно до рішення про здійснення окремого випуску (серії) облігацій. Такими договорами є, зокрема, договори, на підставі яких виникає забезпечувальне зобов'язання за облігаціями – договори застави, поруки тощо.

З огляду на це доцільно внести зміни до законодавства, відповідно до яких договори, пов'язані з облігаційною позикою, мають укладатись в особливий спосіб і в особливій формі. Зокрема, має бути встановлено, що права і обов'язки сторін за договором позики виникатимуть у момент підписання емітентом та будь-якою особою, яка має намір придбати облігації, договору купівлі-продажу облігацій, а за забезпечувальними договорами – особою, яка погодилася надати забезпечення проспекту емісії облігацій відповідного випуску (серії). Такі норми слід вважати спеціальними саме щодо сфери обігу облігаційних позик. Це означатиме, що відносини позики та відносини, пов'язані із забезпеченням виконання зобов'язань за облігаціями заставою, порукою, гарантією, здійснюються з урахуванням положень Цивільного та Господарського кодексів, інших відповідних законів.

Вважається необхідним створення додаткових умов забезпечення прав інвесторів шляхом включення додаткових норм до Кримінального кодексу України, які визначатимуть як суспільно небезпечні умисні або необережні діяння посадових осіб емітента (та/або осіб, що надали забезпечення за облігаціями), визначатимуть або посилюватимуть міру покарання осіб, що їх вчинили. Такими діяннями, зокрема, можуть бути:

- умисне надання інвесторам свідомо неправдивої або приховування важливої інформації про економічний, фінансовий стан позичальника, осіб, які надали забезпечення за облігаціями, або про стан майна, що надане як забезпечення за облігаціями;
- привласнення коштів інвесторів, які надали позику;
- доведення до стійкої фінансової неспроможності емітента (та/або особи, яка надала забезпечення за облігаціями).

Чинне законодавство про цінні папери не враховує, навіть і не згадує, про можливість невиконання зобов'язань емітентом¹²⁴, але досвід свідчить, що така ситуація досить поширена в умовах ринкової економіки. Тобто слід передбачити можливість та докладно описати процедури внесення змін в умови позики та окремо визначити процедуру реструктуризації облігаційної позики, використовуючи найкращий світовий досвід та практику з вирішення подібних питань.

Зміни до законодавства повинні бути ретельно гармонізованими з вітчизняними нормами цивільного права та законодавством про банкрутство, яке спирається на вже сталу практику застосування, в тому числі судову.

Реформування ринку емісійних боргових цінних паперів передбачає реалізацію комплексних та послідовних організаційних, адміністративних та законодавчих заходів, а саме:

- запровадження щільного обов'язкового моніторингу відповідного сегмента ринку капіталу в частині контролю обсягів, рівня ліквідності, дотримання учасниками правил ціноутворення тощо;
- розширення аналітичних можливостей регуляторів ринку – Національного банку України, Міністерства фінансів, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку, а також органів фінансового контролю;

¹²⁴ Емітент (мається на увазі сумлінний емітент) не може погодити умови, шляхи та навіть саму можливість реструктуризації, а інвестору залишається лише з надією чекати погашення облігацій. Обидві сторони не мають будь-якого маневру щодо об'єктивної чи суб'єктивної поведінки на фондовому ринку. Це цілком стосується також випадків участі в позиції третіх осіб (поручителів та гарантів).

- запровадження обігу деривативів, базовим активом яких є показники котирування облігацій;

- одночасно з початком застосування норм реформованого законодавства, що регулюватиме взаємовідносини між державою і суб'єктами, безпосередньо між суб'єктами ринку капіталу, запровадження моніторингу та узагальнення судової практики, що базується на рішеннях судових інстанцій різного рівня, які розглядатимуть спори, пов'язані з обігом, адмініструванням, оподаткуванням емісійних боргових цінних паперів;

- сприяння популяризації та підвищенню рівня довіри емітентів та інвесторів до національних рейтингів і національних рейтингових агентств, які їх готують.

Зважаючи на висвітлені проблеми та запропоновані шляхи їх розв'язання, очевидним є висновок, що внесення чергових локальних правок до окремих нормативних документів одного регулятора фінансового ринку не зумовить очікуваного результату. Необхідний комплексний підхід до реформування національного законодавства, яке прямо або опосередковано регулює відносини між учасниками облігаційної позики, що супроводжуватиметься професійною дискусією на рівні Національного банку України, Міністерства фінансів та НКЦПФР із залученням суб'єктів ринку капіталу.

З метою створення ефективних механізмів, що сприятимуть процесу реформування законодавства, доцільно спільним нормативним актом Національного банку України, Міністерства фінансів та НКЦПФР затвердити формат взаємодії регуляторів ринку.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВOSTІ

Проблема трудового ресурсу, зокрема ресурсу висококваліфікованого, у сьогодиншній Україні є однією з найгостріших. Про неї багато говорять на всіх рівнях, однак ситуація стає дедалі критичнішою. Про проблему кадрів зазначають сьогодні і промисловці. Адже наявність висококваліфікованих промислових кадрів є саме тим чинником, від якого переважно залежить ефективність і конкурентоспроможність виробництва. Дефіцит кваліфікованих кадрів у промисловості стає відчутною перешкодою для подальшого прискореного розвитку галузі. З іншого боку, майже 90% безробітних сьогодні – це люди з вищою освітою, що мають високу кваліфікацію та розвинені навички. Як їх перекваліфікувати стосовно запитів ринку, перенавчити спеціальностям, затребуваним сьогодні? Чому підготовку кадрів слід розглядати як суттєвий елемент державної промислової політики? Наскільки глибокі зрушення відбулися в галузевому, професійному та освітньому складах робочої сили промислового комплексу України? Якими є пріоритети в модернізації професійної освіти на нинішньому етапі реформ? Як змінюються підходи до управління системою професійно-технічної освіти? Як максимально зблизити вимоги роботодавців та освітні можливості?

5.1. Освітньо-кваліфікаційна структура кадрового потенціалу промисловості: обмеження та можливості розвитку

Динаміка зайнятості періоду 2010–2016 рр. відображає поточний кризовий період в Україні, який позначився скороченням робочих місць майже в усіх секторах промисловості (рис. 5.1).

Найбільших втрат кількості працівників зазнали об'єкти водопостачання; каналізації, поводження з відходами (-54,2 %) та машинобудування (-39,8 %). Через зменшення зайнятих у цих галузях значно швидшими темпами, ніж у середньому по промисловості (-23,2 %), їхній внесок у сукупну зайнятість помітно скоротився. Так, у випадку водопостачання і поводження з відходами питома вага працівників галузі знизилась з 5,6% у 2010 р. до 3,4% у 2016 р., машинобудування – з 16,8 до 13,2% відповідно (рис. 5.1).

Генераторами ж робочих місць були тільки інші галузі промисловості, серед яких виробництво меблів (кумулятивний приріст становив +50,1 %) та сфера постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря (+13,8 %). Ці тенденції відповідним чином позначилися й на галузевій структурі зайнятих у промисловості. Так, частка працівників сфери постачання електроенергії за досліджуваній період змінилась з 8,8 до 13,1%, інших галузей промисловості – з 3,5 до 6,8 % (рис. 5.1).

Важливою складовою кадрового забезпечення промисловості країни є професійний розріз зайнятості. Динамічні зміни, які відбулися в останньому впродовж досліджуваного періоду, характеризуються скороченням майже всіх груп професій, а особливо – технічних службовців, керівників (менеджерів) та робітників з обслуговування, експлуатації й контролювання за роботою технологічного

устаткування, де кумулятивна втрата робочих місць кожної з професійних груп становить 30–32% (рис. 5.2).

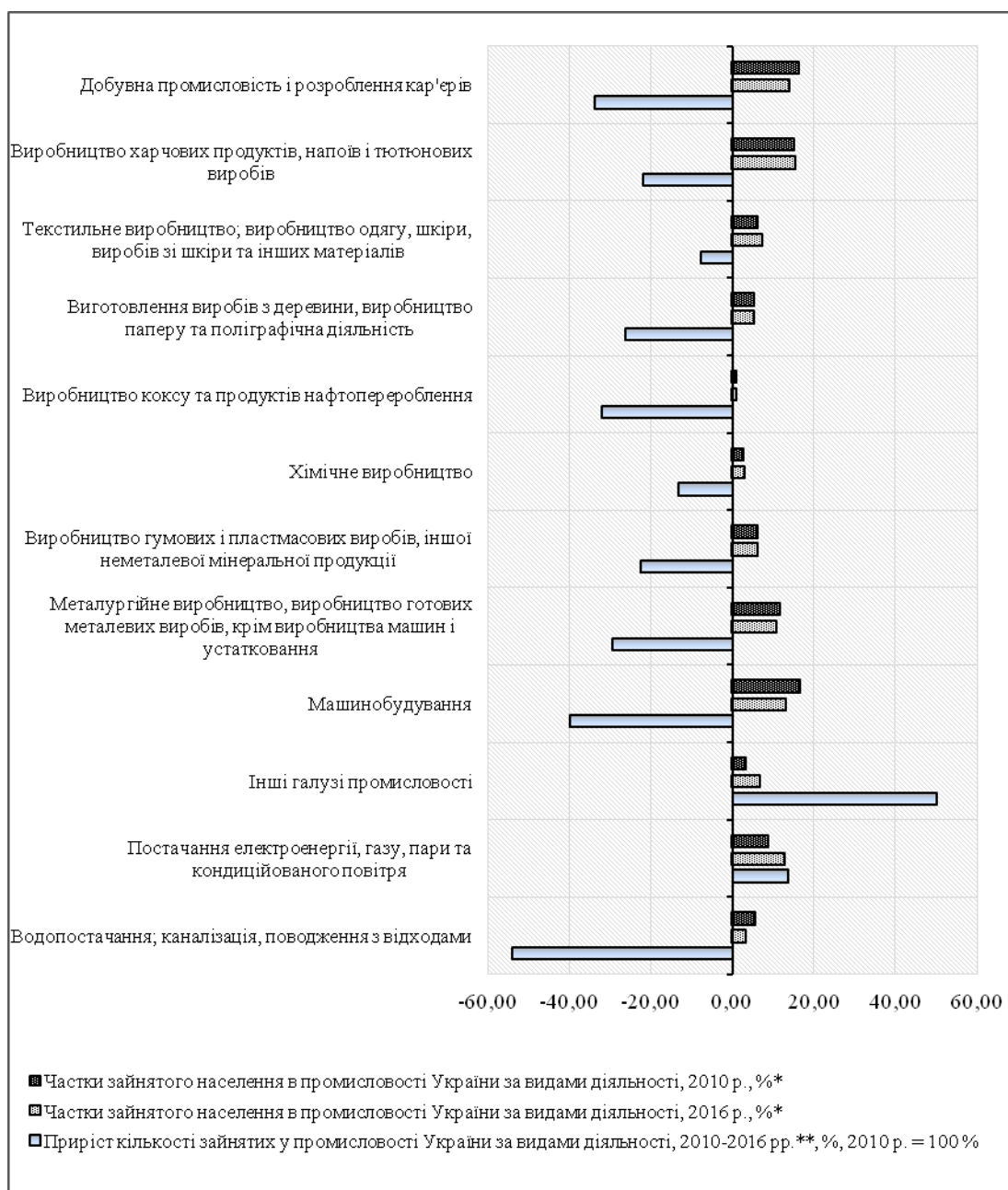

Рис. 5.1. Динаміка кількості та структури зайнятого населення у промисловості України за видами діяльності у 2010–2016 рр., %

* У відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років у промисловості України.

** Тут і далі всі дані за 2010–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Що ж до якісних трансформацій професійного складу, зайнятих у промисловості України, то тут загалом маємо неістотні зміни (за нашими розрахунками структури співпадають на 95%), найпомітнішими серед яких є зростання частки професіоналів та зменшення питомої ваги робітників з обслуговування, експлуатації й контролю за роботою технологічного устаткування (рис. 5.2).

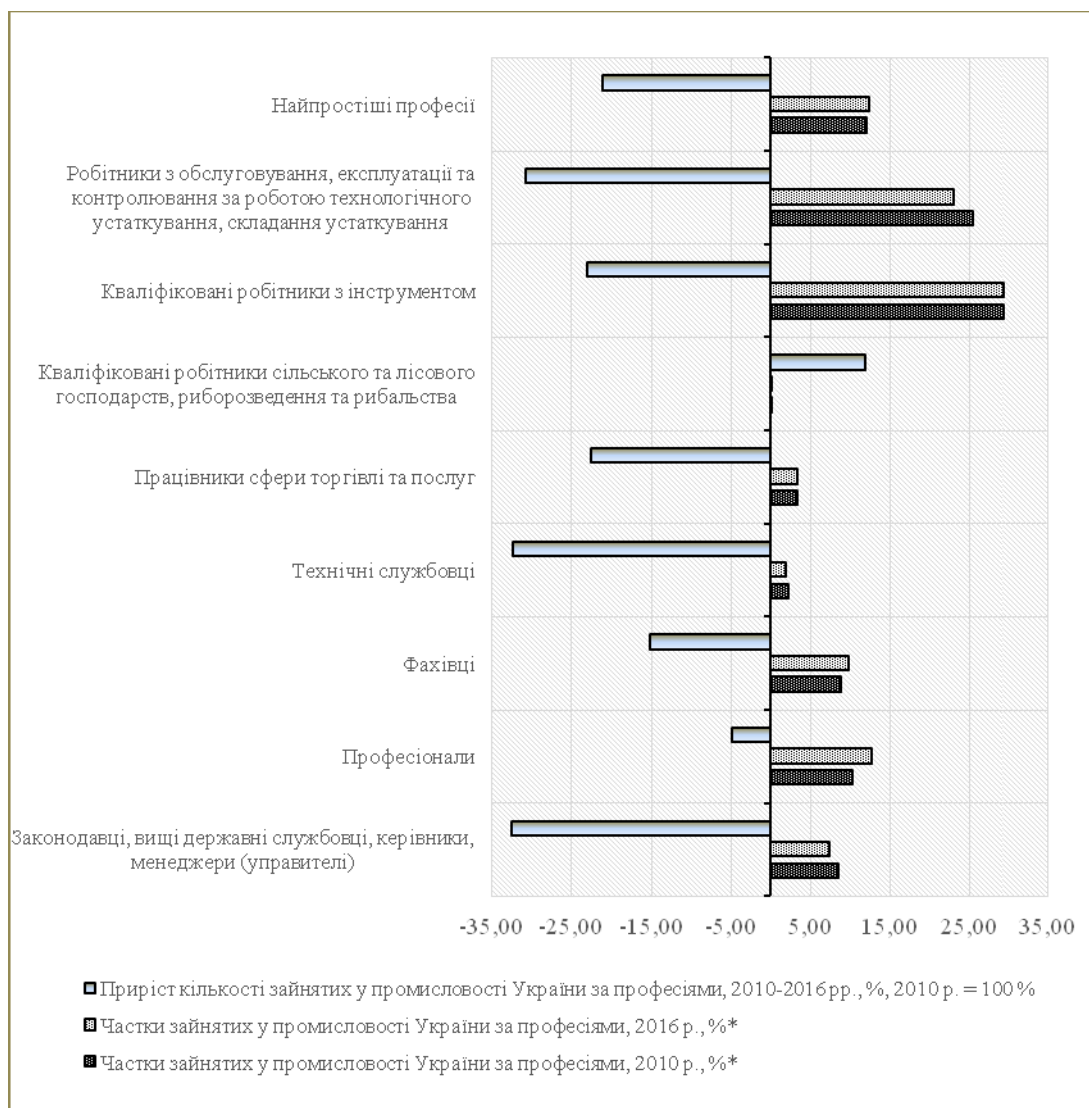

Рис. 5.2. Динаміка кількості та структури зайнятих у промисловості України за професіями у 2010–2016 рр., %

* У відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років у промисловості України.

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Аналіз розподілу професійних груп, зайнятих за видами промислової діяльності (рис. 5.3), демонструє, що висококваліфікована робоча сила (керівники, професіонали, фахівці) переважно сконцентрована на підприємствах найбільших галузей промисловості України: добувній, харчовій, машинобудівній, металургії, а також постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря. Схожий до них галузевий профіль мають технічні службовці, а також кваліфіковані робітники з інструментом та оператори та складальники машин і устаткування.

Серед працівників сфери торгівлі та послуг кожен третій зайнятий на виробництві харчових продуктів. Кваліфіковані ж робітники сільського господарства в основному зайняті на підприємствах з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, а також об'єктах харчової індустрії. Галузевий профіль найпростіших професій виглядає таким чином – кожен четвертий із низькокваліфікованих працівників зайнятий на виробництві харчових продуктів, кожен десятий – на підприємствах металургії, машинобудування або з виробництва гумових і пластмасових виробів чи виробів з деревини.

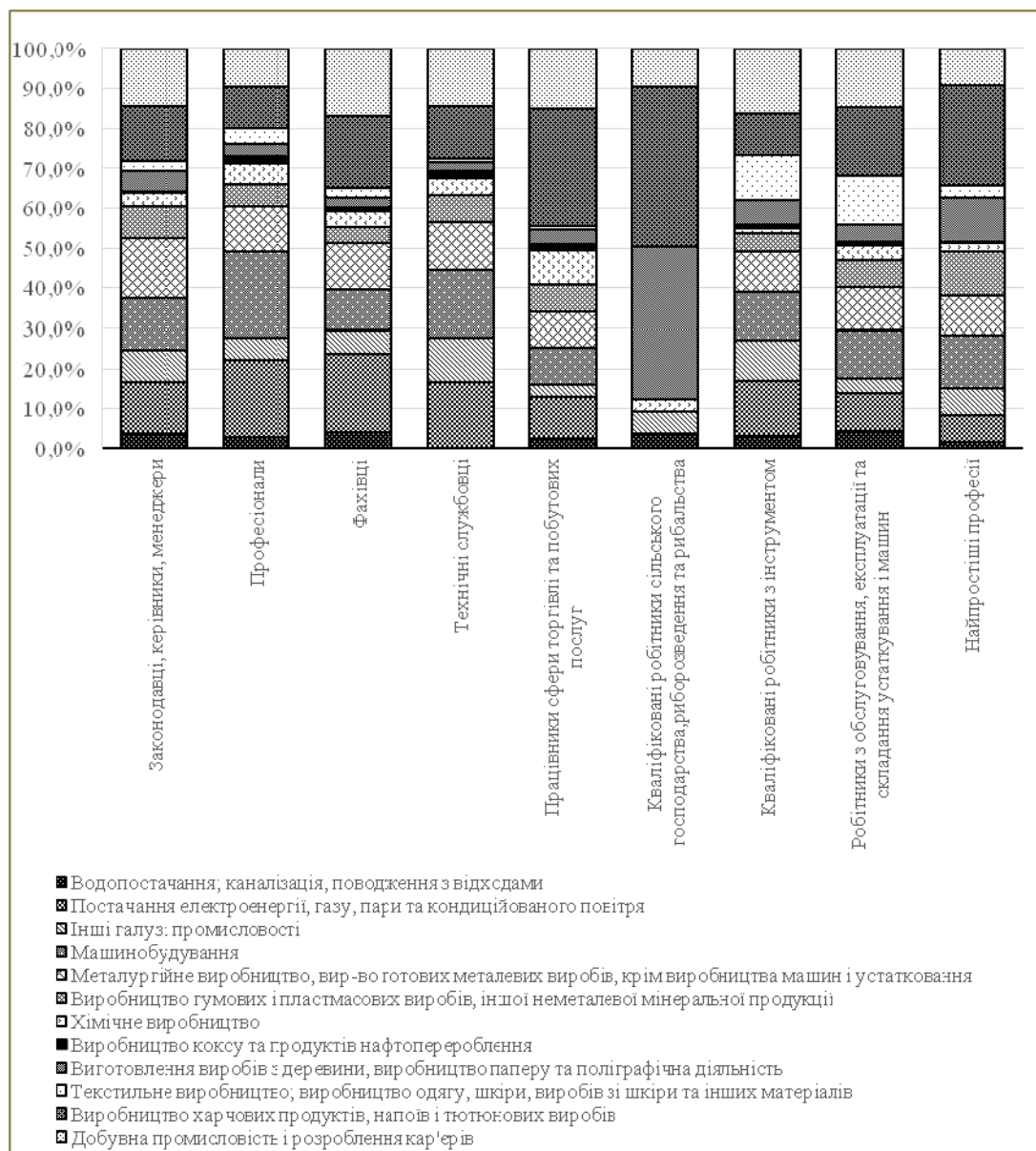

Рис. 5.3. Розподіл професійних груп зайнятих України за видами промислової діяльності у 2016 р., %

Джерело: розраховано автором за даними вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Аналізуючи професійну структуру галузевої зайнятості (рис. 5.4.) встановлено, що в кожній галузі промисловості серед працівників найбільші частки належать кваліфікованим робітникам з інструментом та робітникам з обслуговування, експлуатації й складання машин і устаткування.

Такі сфери, як постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря, машинобудування та хімічне виробництво, формують більший, ніж інші види промислової діяльності, попит на висококваліфіковану працю. Проста ж некваліфікована праця найактивніше використовується на підприємствах з виготовлення гумових та пластмасових виробів, виробів з деревини, а також на об'єктах харчової індустрії (рис. 5.4).

Оцінки динамічних змін освітніх характеристик зайнятих представлено на рис. 5.5. Так, за досліджуваний період, на тлі загального зниження кількості зайнятих у промисловості України на 21,3 %, контингент робочої сили з низькою формальною

Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення...

освітньою підготовкою стрімко скорочувався. За цей же час кількість працівників з базовою вищою освітою зросла майже на 65%.

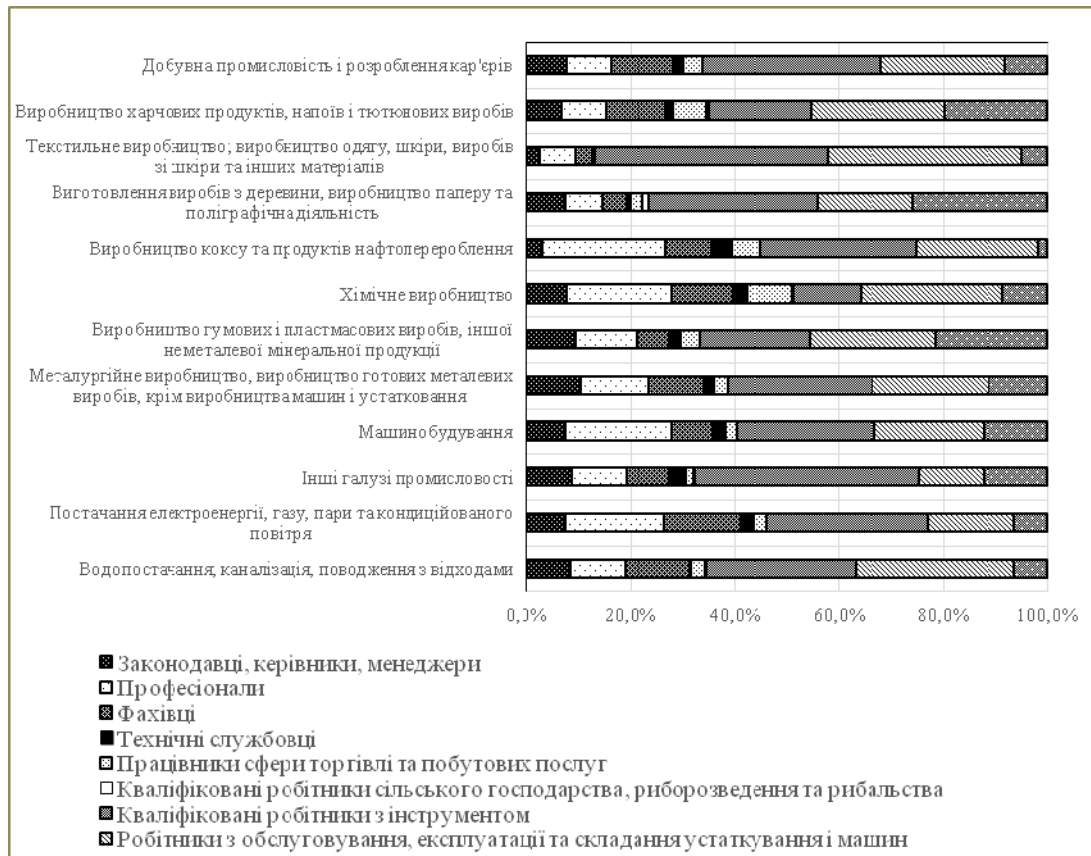

Рис. 5.4. Професійна структура галузевої зайнятості в промисловості України, 2016 р., %

Джерело: розраховано автором за даними вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

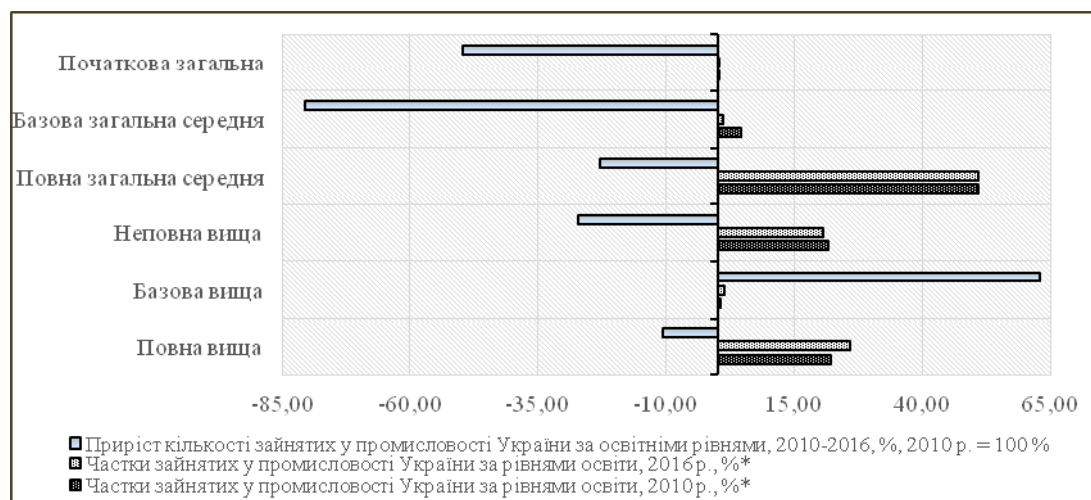

Рис. 5.5. Динаміка кількості та структури зайнятих у промисловості України за рівнями освіти у 2010-2016 рр.

* У відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років у промисловості України.

Джерело: розраховано автором за даними вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Що ж до освітньої структури зайнятих, то тут, знову ж таки, загалом спостерігаємо незначні зміни (структури співпадають на 95%), як і на початок

досліджуваного періоду, зараз кожен другий працівник промисловості має повну загальну середню освіту (серед якої лівову частку займає професійно-технічна), кожен четвертий – повну, а кожен п'ятий – неповну вищу освіту (рис. 5.5).

Аналізуючи співвідношення між собою галузевих та освітніх характеристик робочої сили промислового комплексу України (рис. 5.6), виявлено, що працівники з повною вищою освітою частіше працевлаштовуються на підприємства з постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря або машинобудування – приблизно кожен п'ятий, і кожен десятий – на об'єкти добувної, харчової або металургійної галузей. Майже третина зайнятих у промисловості з базовою вищою освітою трудиться на підприємствах металургійного комплексу. Випускники ПТНЗ відносно рівномірно розподілені майже за всіма видами промислової діяльності. Кожен п'ятий промисловець з повною або базовою загальною середньою освітою є працівником харчової галузі, а основною сферою прикладання трудових зусиль тих, хто закінчив 4 класи, слугує металургійне виробництво (42%), а також добувна (25,4%), харчова (19%) промисловості та машинобудування (13,6%).

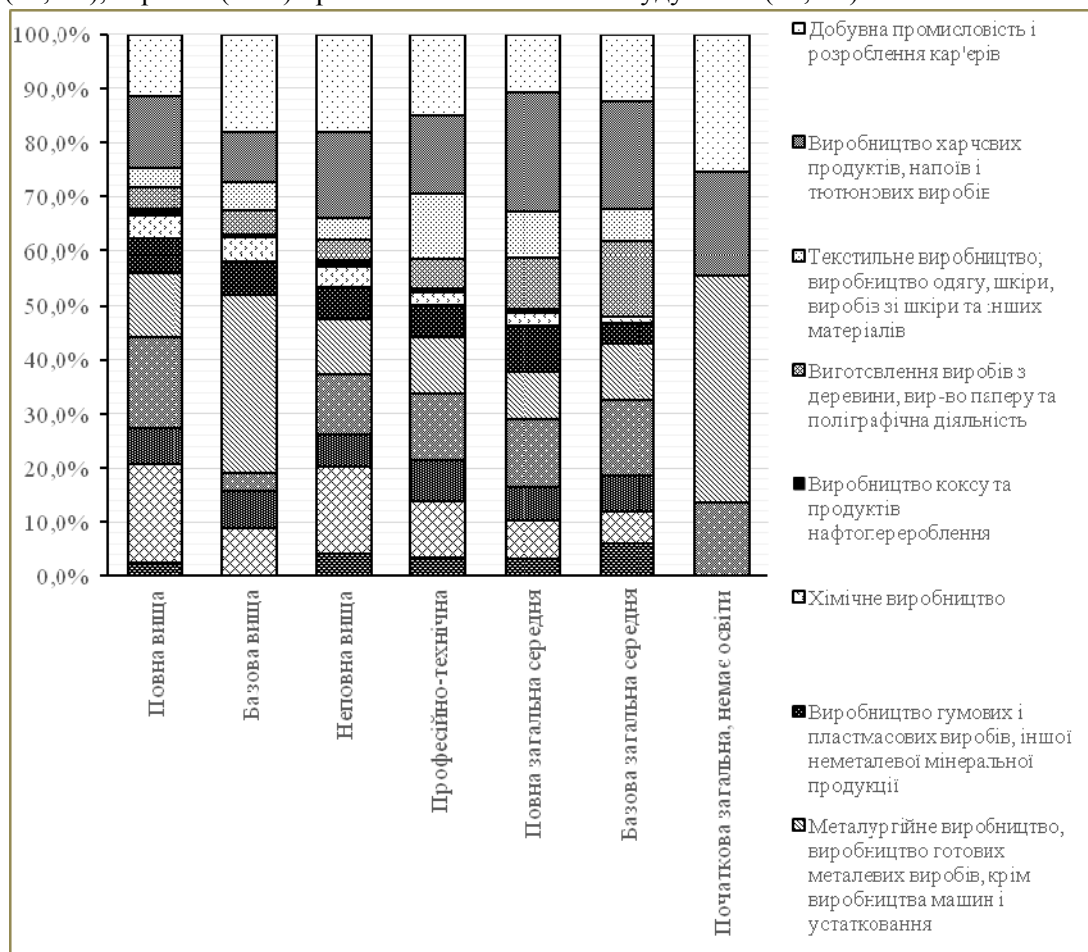

Рис. 5.6. Розподіл освітніх груп зайнятих України за видами промислової діяльності, 2016 р., %

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Результати, які характеризують освітню структуру галузевої зайнятості в промисловості України, представлено на рис. 5.7.

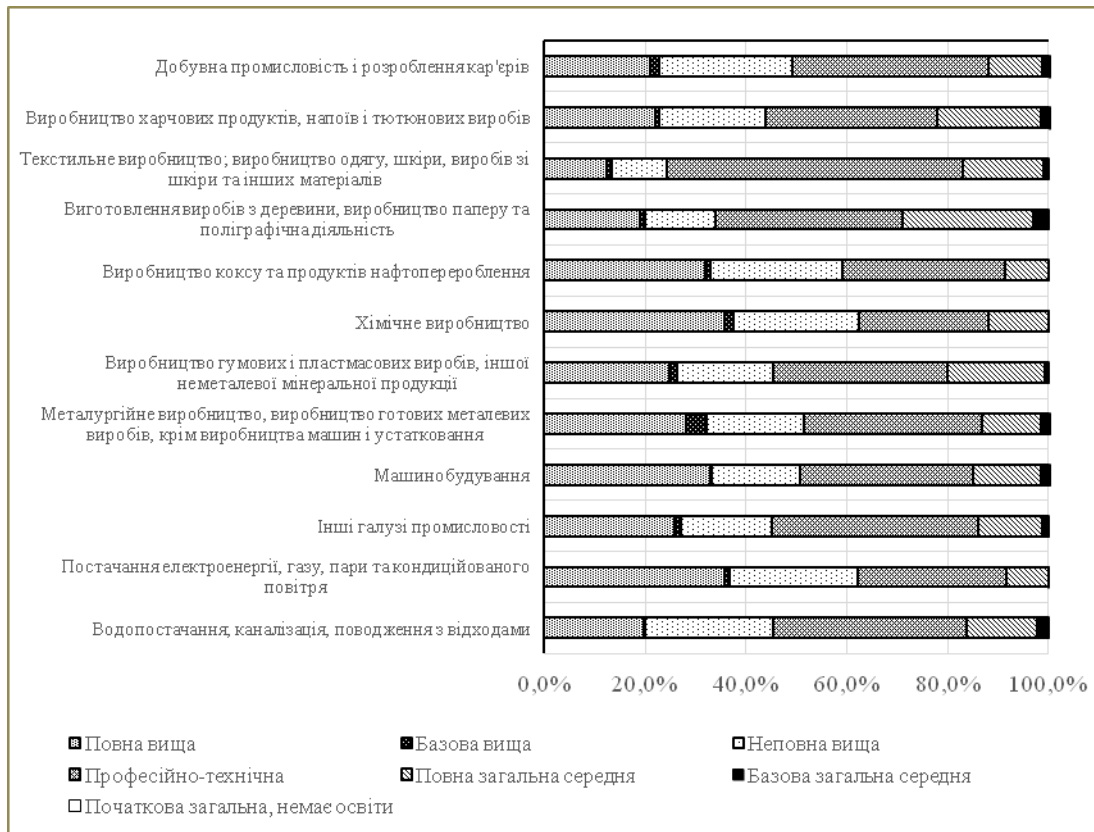

Рис. 5.7. Освітня структура галузевої зайнятості у промисловості України, 2016 р., %

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

За нашими оцінками, найбільш інтелектуалоємними є хімічне виробництво, машинобудування та сфера постачання електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря, тут дипломи про повну вищу освіту мають більше третини зайнятих за галузями. На протилежному кінці спектра – текстильне виробництво, де магістрів/спеціалістів лише 12,5%, тоді як тих, які мають професійно-технічну освіту, близько 60% (рис. 5.7).

Розподіл освітніх груп зайнятих у промисловості України за професіями виявляє, що працівники з повною вищою освітою переважно сконцентровані у двох професійних групах: керівники (менеджери, управителі) та професіонали (рис. 5.8). Випускники з базовою вищою освітою, зайняті у промисловості, за фактично виконуваною роботою найчастіше є фахівцями або ж операторами й складальниками машин і устаткування. Схожий профіль мають працівники промисловості з неповною вищою освітою, з тією лише різницею, що тут ще й майже кожен четвертий молодший спеціаліст виконує роботу кваліфікованих робітників з інструментом. Решта освітніх груп, зайнятих у промисловості України, дуже схожі між собою за професійним профілем, з явно вираженою концентрацією працівників на роботах, що належать до трьох нижніх класів професій (рис. 5.8).

Досліджуючи розподіл професійних груп залежно від рівня освіти (табл. 5.1.), виявлено, що серед керівників (менеджерів, управителів), зайнятих у промисловості, дипломи про повну вищу освіту мають близько 70%. Повна вища освіта є майже й в усіх професіоналів (95%). Приблизно 2/3 фахівців мають неповну вищу освіту, а кожен п'ятий – з освітнім ступенем «магістр/спеціаліст».

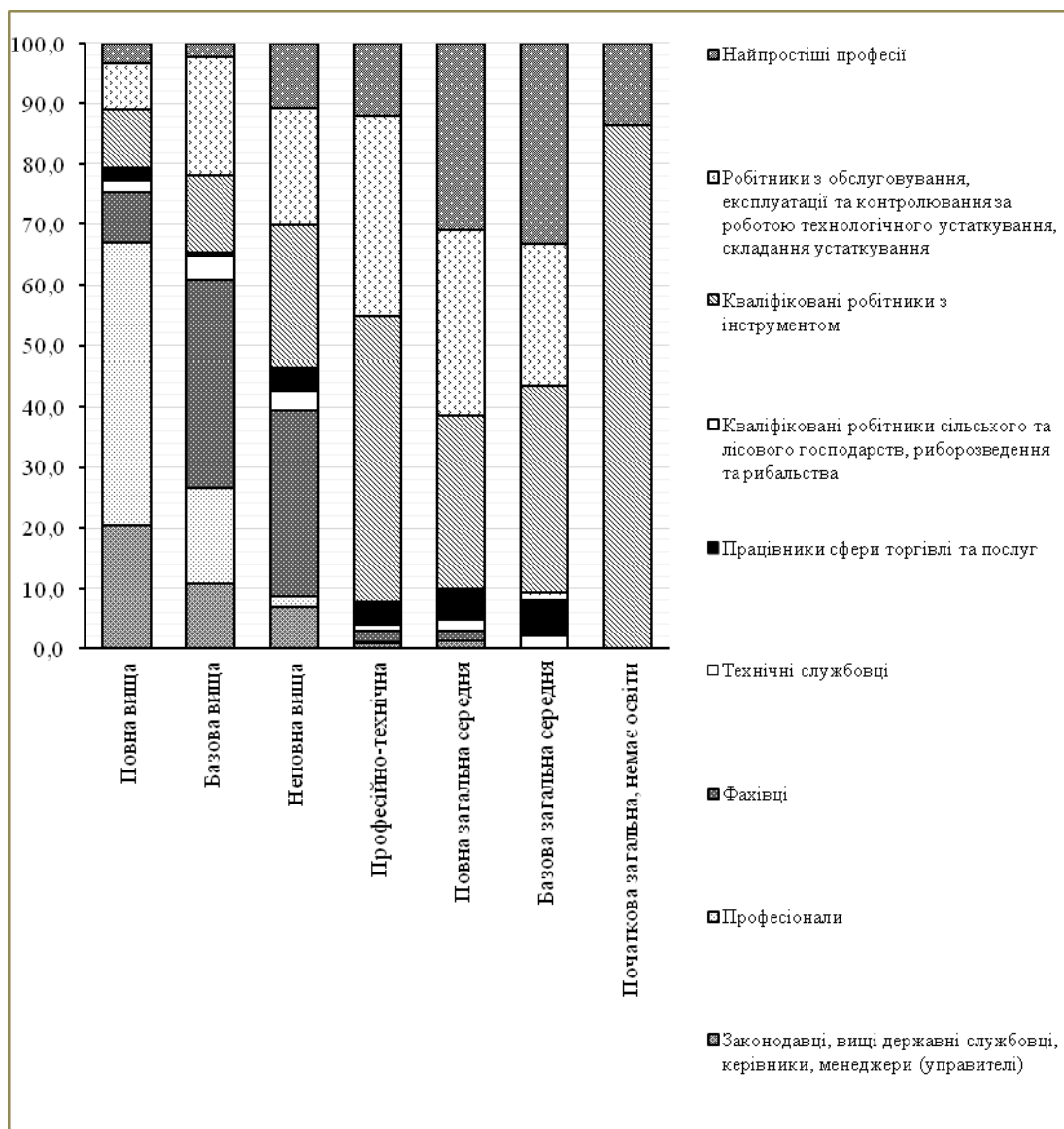

Рис. 5.8. Розподіл освітніх груп зайнятих у промисловості України за професіями, 2016 р., %

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Серед працівників торгівлі та послуг, кваліфікованих робітників з інструментом, а також операторів й складальників машин і устаткування 40–59% зайнятих з професійно-технічною освітою (табл. 5.1).

Кожен третій кваліфікований робітник сільського господарства має або повну загальну середню або ж професійно-технічну освіту. Схожий за цими пропорціями освітній профіль і у працівників, зайнятих на найпростіших роботах. Не рідкістю в останній групі є й зайнятість випускників закладів вищої освіти (25%, табл. 5.1).

На підставі аналізу освітньої структури професійних груп зайнятих можна зробити висновок, що наразі у промисловості України багато з тих, хто отримав вищу формальну підготовку, трудиться на робочих місцях нижчої кваліфікації. Так, серед останніх – 29,1% технічних службовців, 15,6% працівників сфери торгівлі та послуг, по 9–11% кваліфікованих робітників сільського господарства, з інструментом та робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, а також 60,8% зайнятих простою низькокваліфікованою працею (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Освітня структура професійних груп зайнятих у промисловості України, 2016 р., %

Група професій	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна, немає освіти	Усього
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	71,7	2,0	18,9	4,8	2,5	0,0	0,0	100,0
Професіонали	94,7	1,7	3,1	0,5	0,0	0,0	0,0	100,0
Фахівці	21,7	4,8	64,2	6,8	2,4	0,0	0,0	100,0
Технічні службовці	26,3	2,8	35,8	20,0	13,9	1,3	0,0	100,0
Працівники сфери торгівлі та послуг	15,3	0,3	21,7	40,0	20,6	2,0	0,0	100,0
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств	11,2	0,0	14,3	35,6	30,1	8,8	0,0	100,0
Кваліфіковані робітники з інструментом	8,6	0,6	16,5	58,8	14,0	1,3	0,2	100,0
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	8,5	1,2	17,2	52,9	19,0	1,2	0,0	100,0
Найпростіші професії	7,1	0,3	17,9	35,5	36,0	3,1	0,1	100,0
Усього	25,8	1,4	20,5	36,7	14,3	1,2	0,1	100,0

Джерело: розраховано автором за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

Виявлений дисбаланс між здобутою освітою працівників промисловості та кваліфікаційним рівнем виконуваних ними робіт може бути свідченням неналежної якості освітнього потенціалу або ж його нераціонального використання, коли працівник з вищою формальною підготовкою задіяний на роботах нижчої кваліфікації, що в свою чергу означатиме погіршення його конкурентної позиції на ринку праці.

Механізми та інструменти подолання диспропорцій на ринку зайнятості України

Одним із можливих напрямів промислового розвитку є модернізація підприємств, що має за мету нарощування потенціалу конкурентоспроможності. У свою чергу, це крім переоснащення матеріально-технічної бази промислових підприємств, потребує ще й забезпечення таких підприємств працівниками високого рівня кваліфікації, підготовку яких покликані здійснювати модернізовані спеціальні заклади професійної освіти, що орієнтовані на забезпечення галузевих і регіональних потреб бізнесу. Таким чином менеджмент має оцінити дефіцит і потребу у працівниках відповідних професій та належного фахового рівня на підставі діагностики розвитку своїх підприємств.

З іншого боку, проведений аналіз доводить існування в економіці такого явища, як профіцит освітнього рівня зайнятих, що проявляється у недостатній кількості робочих місць, які потребують високого рівня кваліфікації. І саме це, на наш погляд, на сьогодні є головною причиною професійно-кваліфікаційних структурних диспропорцій ринку праці. Один із головних інструментів подолання цих диспропорцій – економічне зростання із генерацією достатньої кількості робочих місць, що потребуватимуть високоосвіченої робочої сили. Це, у свою чергу, вимагає забезпечення дієвих інституційних змін в економіці в цілому і ринку праці зокрема.

Науково-технічний прогрес підвищує вимоги до знань та професійних компетенцій, вимагає реалізації принципів безперервної освіти. Сучасна система освіти не встигає реагувати на новітні виклики і забезпечити новими спеціальностями, яких потребує ефективне виробництво. Для цього необхідне забезпечення у процесі підготовки кадрів системи активного трипартизму (державна, освітній заклад, роботодавець). Можливим і необхідним є забезпечення дуальної освіти, оскільки проблема полягає не тільки у пристосуванні управління системою підготовки робітничих кадрів до потреб певного виробництва, галузі, а й у випереджаючому зростанні якості підготовки робітничого потенціалу відносно цих зростаючих потреб. Таким чином, підвищення ролі людського фактора вимагає активного зворотного зв'язку та взаємодії освіти, науки, виробництва. Досить гострою й актуальною залишається проблема якості підготовки кадрів у навчальних закладах. Її вирішенню має сприяти активне впровадження тристоронніх договорів «студент – роботодавець – навчальний заклад» із відображенням у них прав та обов'язків кожної зі сторін. У ці рамки варто включити й систему державного замовлення щодо відповідних фахівців. Забезпеченню підготовки фахівців високої якості має сприяти інтеграція вищих навчальних закладів, академічних і галузевих секторів науки, промисловості, бізнесу.

Структурні зрушення в зайнятості як результат перерозподілу працівників між видами економічної діяльності є фактором продуктивності праці, оскільки вони змінюють співвідношення кількості високо- і низькопродуктивних робочих місць. Виявлений під час дослідження характер змін галузевої структури зайнятості в промисловості України мав наслідком уповільнення темпів зростання продуктивності праці в останній. Так розширювалися масштаби зайнятості в галузях промисловості із рівнем і темпом зростання виробітку, нижчими за середні, через втрату зайнятих високопродуктивними та прогресуючими видами промислової діяльності. А отже, крім інновацій, технологічного оновлення, прогресивних змін в організації праці, виробництва та управління, необхідною є й «правильна» реалокція – перерозподіл робочої сили від низько- до високопродуктивної діяльності. І тут значимий позитивний вплив матиме інституційне середовище, яке сприятиме послідовному покращенню якості робочих місць: розширенню і створенню нових продуктивних та вибуттю неефективних.

5.2. Пріоритети в модернізації вітчизняної профосвіти: завдання інноваційного та технологічного розвитку

Опис ситуації. Проблема реформування професійно-технічної освіти є важливою з точки зору можливостей навчених кадрів робітничих спеціальностей та фахівців стати фундаментом для модернізованої і конкурентоспроможної нової економіки України. Модернізація системи ПТО як складової загальнодержавної системи освіти вимагає комплексного вирішення – правового, організаційно-адміністративного, фінансово-економічного, кадрового, методологічного та методичного.

Тенденції розвитку, що зумовлюють необхідність змін у системі профтехосвіти, тісно пов'язані із недосконалістю механізму формування державного замовлення на підготовку професійних кадрів та відсутністю механізму обґрунтованого прогнозу розвитку ринку праці. Сьогодні на місцях і загалом по країні відсутній моніторинг перспективних потреб ринку праці, а функціонування і розвиток професійно-технічної освіти в умовах децентралізації системи управління не може бути успішним без урахування змін на ринку праці та з огляду на особливості розвитку сучасної промисловості. Одним із важливих завдань є приведення мережі закладів ПТО у відповідність з вимогами ринку праці на основі аналізу показників їхньої діяльності з урахуванням регіональних потреб виробництва. Актуальність створення комплексного

механізму узгодженості потреб промисловості в кадрах з масштабами та напрямками професійної підготовки стає більш очевидною, оскільки система освіти повинна адекватно реагувати на запити ринку праці.

Попит на працівників тієї чи іншої професії (спеціальності) в основному визначається професійно-кваліфікаційною структурою зайнятих у виробництві, що склалася. Водночас сьогодні на структуру попиту у кадрах для промисловості можуть впливати такі *чинники*:

- збільшення потреби у працівниках, які володіють базою знань у сфері інформаційних технологій;
- збільшення потреби у фахівцях, які володіють сучасними екологічними знаннями, мають практичні навички, формують екологічний світогляд; підвищення загального рівня екологічної культури;
- переміщення трудових ресурсів із промисловості у ті сектори економіки, що пов'язані з наданням різних видів послуг населенню та підприємствам;
- збільшення потреби у «напівкваліфікованих» працівниках та зниження потреби у некваліфікованих працівниках.

Ключові виклики, що впливають на розв'язання проблем задля оптимізації системи ПТО на загальнодержавному рівні:

- необхідність розроблення нової моделі системи ПТО, яка відповідатиме сучасним вимогам економіки держави;
- удосконалення законодавства, що має врегулювати відносини у сфері професійно-технічної освіти; необхідність вирішення питання фінансування системи ПТО, розроблення і запровадження сучасних механізмів фінансового забезпечення професійної освіти;
- необхідність у підвищенні престижності професійної освіти у суспільстві;
- невідповідна диспропорція у структурі підготовки фахівців з вищою освітою і кваліфікованих робітників (незбалансованість структури освіти, де перевага надається закладам вищої освіти);
- зростаюча потреба у фахівцях середньої ланки різних напрямів, адаптація знань до ринку праці та запровадження нових професій в Україні;
- необхідність діалогу і співробітництва між системою професійної освіти та роботодавцями, розвиток соціального партнерства;
- невідповідність рівня професійної освіти тому рівню запиту, який сьогодні дає розвиватися бізнесу;
- зношування матеріально-технічної бази більшості навчальних закладів та фінансова неспроможність до оновлення обладнання;
- необхідність створення оптимальної мережі закладів професійної освіти, що готуватимуть фахівців з урахуванням регіональних та місцевих потреб;
- необхідність створення єдиного органу (центру) для координації професійного навчання та виконання соціальних програм.

Перспективними напрямками модернізації системи професійної освіти та становлення професійних кадрів для потреб промисловості мають стати:

- зростання ролі базової та середньої професійної освіти;
- підвищення відповідальності за стан та розвиток всіх рівнів професійної освіти всіх зацікавлених сторін;
- регіоналізація професійної освіти;
- формування ефективних механізмів взаємодії освітніх установ із соціальними партнерами;
- застосування альтернативних форм професійної освіти та їх інтеграції;

- посилення уваги до якості професійної освіти, що передбачає відповідність інтересів та запитів усіх суб'єктів освітньої політики;
- індивідуалізація професійної освіти через засвоєння технологій, що орієнтовані на виявлення особистості учня;
- інтеграція різних рівнів професійної освіти і, в першу чергу, базового та середнього;
- зростання ролі психологічного супроводження освітнього процесу, педагогічних консультацій та професійної орієнтації, у т.ч. з метою підготовки випускників до прогнозування та управління своєю професійною діяльністю.

З метою удосконалення Концепції модернізації системи ПТО за умов її фінансування з різних джерел (державного, регіонального, місцевого), необхідно:

- узгодити між собою Закони України «Про освіту» та «Про професійну освіту», оновити підзаконні нормативні акти, сприяти реформуванню професійної освіти;
- визначити механізм фінансування діючих навчальних закладів із внесенням змін щодо розроблення механізму додаткового фінансування професійно-технічної освіти бізнесовими структурами;
- надати чітке правове оформлення та законодавчо визначити поняття «регіонального замовлення на підготовку кадрів»;
- визначити порядок підготовки кваліфікованих робітників з індивідуальною формою навчання, покласти на роботодавців відповідальність за їх підготовку;
- розробити механізм застосування операцій лізингу для отримання ПТНЗ сучасного устаткування.

Цільові питання у сфері модернізації професійної освіти:

- створення нової єдиної системи професійної освіти, яка поєднає потенційні можливості ПТНЗ і ВНЗ I–II рівнів акредитації в рамках єдиного Закону України «Про професійну освіту»;
- створення освітньо-професійного кластера з формування трудового потенціалу регіону та реалізації європейської моделі соціального партнерства (дуальної системи підготовки робітничих кадрів), що передбачає законодавче врегулювання та дієву реалізацію державно-приватного партнерства у підготовці висококваліфікованих робітників;
- підвищення мотиваційних стимулів для участі бізнесу у функціонуванні системи професійної освіти в Україні.

5.3. Регіоналізація профтехнічної освіти в комплексі із соціальним партнерством

Регіоналізація професійної освіти має проявлятися у налагодженні тісної взаємодії професійного навчального закладу з роботодавцями, службами зайнятості, державними та місцевими органами управління. Це сприятиме розвитку соціального партнерства – ефективної форми реалізації державної політики у сфері професійно-технічної освіти, яка стає необхідною умовою при формуванні державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників і спеціалістів. Розвиток соціального партнерства у регіонах є запорукою удосконалення професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації робітничих кадрів. Значної уваги потребує удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального партнерства на загальнодержавному і регіональному рівнях щодо впровадження багатоканального фінансування кадрів ПТО, залучення інвестицій для розвитку ПТНЗ, пільгового оподаткування.

Формування системи підвищення кваліфікації і професійної підготовки кадрів у промисловості орієнтоване на задоволення індивідуальних професійно-освітніх потреб спеціалістів, особливо за профільними галузевими спеціальностями. Переорієнтація професійних навчальних закладів на підготовку кадрів для забезпечення регіональних потреб мусить забезпечити перехід від вузькоспеціалізованого галузевого профілю підготовки фахівців до широкого спектра професій і спеціальностей, потрібних конкретному регіону. Зміцнення зв'язків між ПТНЗ та суб'єктами соціального партнерства спрощує доступ до інформації про попит на ринку праці, про робітничі професії, за якими ведеться підготовка в регіоні, надає можливості для внесення пропозицій роботодавців у коригування навчальних програм, впливу їх на якість навчання, розширення можливостей в організації практики учнів, організації стажування майстрів виробничого навчання та ознайомлення з новими типами обладнання і технологічними процесами.

Головна мета освітнього процесу полягає у необхідності врахування сучасних соціально-економічних реалій ринку праці та трансформування їх у конкретні освітні програми професійної підготовки фахівців. Роботодавці бажають залучати до виробництва кваліфікованих робітників, чия кваліфікація ґрунтується на належному професійно-освітньому рівні та дає змогу працювати на сучасному обладнанні, застосовувати сучасні виробничі технології. Тому особливої уваги заслуговує розроблення державних освітніх стандартів профтехосвіти (за участі роботодавців, їх об'єднань, асоціацій), де встановлені державні вимоги до змісту професійно-технічної освіти, рівня професійної кваліфікації випускників ПТНЗ, а також до основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня вступників.

Ключовими викликами для регіонального розвитку системи професійного навчання та перепідготовки кадрів є:

на рівні освітніх установ:

- незадовільний рівень навчальної матеріально-технічної бази;
- слабка реакція на зміну попиту на спеціалістів;
- низька оплата праці працівників освіти;

на рівні окремих видів професійної освіти:

- низький рівень координації діяльності та наявність дублювання спеціальностей і професій при підготовці кваліфікованих кадрів;

на рівні системи освіти:

- відсутність інтеграції функціонування окремих підсистем освіти;
- відсутність взаємозв'язків у системі «школа – ПТНЗ – ВНЗ I–II рівня – ВНЗ III–IV рівня»;

у системі відносин «освітня установа – органи управління»:

- відсутність освітньої доктрини на рівні держави;
- неузгодженість структури професійної підготовки з регіональними потребами, що можна подолати шляхом співпраці управління освіти і науки і профільних ПТНЗ з галузевими управліннями обласних (міських) державних адміністрацій;

- незадовільне фінансування навчальних закладів;

у системі відносин «освітні установи – роботодавці»:

- відсутність традицій соціального партнерства у сфері підготовки кваліфікованих кадрів між підприємствами галузі та професійною школою;
- відсутність прогнозів щодо обсягів підготовки кадрів у розрізі професій у системі професійно-технічної освіти відповідно до попиту ринку праці та ринку освітніх послуг;

➤ застаріла навчально-виробнича база; вимога щодо наближення змісту навчального матеріалу до умов конкретного виробництва, розширення обсягів підготовки за індивідуальними планами.

Для оновлення змісту професійної освіти, з урахуванням вимог виробництва та реалізації механізму соціального партнерства у регіонах слід упровадити такі заходи:

➤ для підвищення якості освіти:

– створення та апробація нової моделі багатопрофільних укрупнених навчальних закладів професійної освіти (професійний коледж/ліцей, багатопрофільні центри професійної освіти, центри професійної підготовки кадрів), які можуть реалізовувати широкий спектр варіативних освітніх програм та готувати фахівців різних професій та спеціальностей для потреб регіону; розроблення Положення про навчальні заклади нового типу;

– розроблення сучасних методик проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу: методика розроблення сучасних професійних стандартів, що визначають трудові функції та кваліфікації відповідно до рівнів Національної рамки кваліфікацій; методика щодо впровадження у навчальний процес освітніх стандартів; методика інтегрування професій (коли відбувається об'єднання пов'язаних між собою професій у технологічно складнішу);

– розроблення методики прогнозування потреб економіки у кваліфікованих кадрах, що має включати: визначення переліку професій, спеціальностей загальнодержавного значення; дослідження попиту на нові компетентності кваліфікованих робітників на ринку праці; середньо- та довгострокове прогнозування потреб у структурі та обсягах професійної підготовки в розрізі регіонів України; плани із запровадження інновацій у освітній процес тощо;

– розроблення методології щодо оновлення переліку стандартів професійно-технічної освіти з метою підвищення якості освіти та конкурентоспроможності випускників; сприяння оновленню змісту професійно-технічної освіти шляхом розроблення та впровадження Державних стандартів професійно-технічної освіти (ДСПТО) на сучасні затребувані професії (у співпраці з представниками Мінсоцполітики, МОН, НАПН, галузевих академій наук, соціальних партнерів);

– розроблення методології та методичних рекомендацій щодо дистанційного навчання за робітничими професіями; розроблення механізмів незалежної сертифікації кваліфікацій для підвищення мобільності на ринку праці; створення на національному та регіональних рівнях інституцій з незалежного оцінювання компетенцій випускників ПТНЗ, найманих працівників, інших фізичних осіб, які виявляють бажання підтвердити свою кваліфікацію; створення єдиної системи статистики і показників якості ПТО і навчання, зіставної із світовою;

– оновлення Класифікатора професій ДК 003-2010 на предмет перегляду значної кількості застарілих професій у ньому;

– розширення Переліку робітничих професій, за якими здійснюється підтвердження результатів неформального професійного навчання для осіб, які здобули професію шляхом неформального навчання, самоосвіти, практичного досвіду роботи та потребують підтвердження своєї кваліфікації через отримання документу встановленого зразка про присвоєння робітничої кваліфікації;

– здійснення аналізу та забезпечення моніторингу перспективних потреб ринку (на місцях і по країні загалом) у високо- та напівкваліфікованих робітничих кадрах; посилення діяльності маркетингових служб ПТНЗ з підготовки робітників різної кваліфікації на основі врахування особливостей структури робочих місць у регіонах, результатів моніторингу якості професійної освіти та навчання;

- розроблення заходів з популяризації робітничих професій із широким залученням засобів масової інформації для інформування громадськості щодо ролі та переваг професійної освіти, зокрема стосовно можливостей подальшого працевлаштування, а також для підвищення престижності робітничих професій;

- *для унормування діяльності у сфері професійної освіти:*

- забезпечення дотримання принципу доступності першої професійної освіти для всіх груп населення (Конституція України, стаття 53) та збереження загальноосвітньої підготовки у закладах професійної освіти; збереження державного замовлення на підготовку фахівців у ПТНЗ та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації;

- створення нової системи управління професійною освітою та її фінансового забезпечення, що базуватиметься на широких повноваженнях місцевих громад, децентралізації, багатоканальному фінансуванні; упорядкування мережі ПТНЗ;

- удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до реальних потреб економіки, регіональних ринків праці та запитів суспільства;

- удосконалення норм законодавства у сфері професійної освіти щодо забезпечення запровадження компетентнісного підходу;

- створення законодавчої бази для функціонування національної системи кваліфікацій та національного агентства кваліфікацій, сприяння формуванню галузевих рад;

- здійснення та законодавча підтримка поетапної децентралізації управління професійно-технічною освітою, впровадження державно-громадського управління з метою підвищення ролі та відповідальності соціальних партнерів, суб'єктів господарювання та місцевих органів виконавчої влади за відповідність обсягів, напрямів та якості підготовки кваліфікованих робітників вимогам економіки;

- *для розвитку механізму соціального партнерства у регіонах:*

- розроблення та затвердження на державному рівні нового Порядку формування регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, що має бути сформоване за безпосередньої участі роботодавців через органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; розроблення і впровадження єдиної методології моніторингу ринку праці та формування на цій основі державного та регіонального замовлення на підготовку кваліфікованих робітників у ПТНЗ;

- сприяння формуванню рад стейкхолдерів професійної освіти – соціальних партнерів, які зацікавлені у розвитку системи професійної освіти, мережі або окремих закладів профосвіти;

- створення на регіональному рівні колегіальних органів (регіональних рад професійної освіти і наглядових рад професійно-технічних навчальних закладів), із залученням об'єднань організацій роботодавців і профспілок відповідного рівня, органів місцевої влади, громадських організацій тощо, які стануть координаційним органом з питань визначення та впровадження державної і регіональної політики у сфері професійної освіти на місцевому рівні;

- сприяння створенню та поширенню у регіонах нової моделі взаємодії ПТНЗ із соціальними партнерами, такої як освітньо-професійний кластер з формування трудового потенціалу;

- розроблення та затвердження Державної програми розвитку професійно-технічної освіти із чітко визначеним механізмом фінансування видатків на модернізацію матеріально-технічної бази ПТНЗ з урахуванням регіональних потреб у формуванні кваліфікованого кадрового потенціалу.

Цільові питання для вирішення поставлених завдань з розвитку та модернізації системи ПТО:

- удосконалення системи фінансування закладів професійної освіти;
- утворення в районах дієвих рад з професійної освіти (рад стейкхолдерів);
- формування реального регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів на середньострокову та довгострокову перспективи за професіями та кваліфікаціями;
- формування чіткого механізму визначення потреби регіону в робітничих кадрах;
- розширення форм взаємодії навчальних закладів, вітчизняних та закордонних фірм і наукових установ для довгострокового стажування викладачів, майстрів виробничого навчання, вивчення досвіду роботи та сучасних технологій;
- вирішення наукового та методичного забезпечення розроблення нових, сучасних стандартів, з урахуванням пропозицій роботодавців;
- розвиток соціального партнерства як фактор підвищення якості професійної підготовки, адаптації випускників до нових економічних умов, закріплення за молодими робітниками нових робочих місць;
- посилення авторитету працівника робітничої професії, висококваліфікованого та конкурентоспроможного на ринку праці.

5.4. Розвиток механізмів взаємодії роботодавців з системою освіти

Для вирішення проблеми підготовки професійно компетентних спеціалістів необхідно створити *діючі механізми взаємодії освітніх структур* з приватними/державними підприємствами та різними громадськими організаціями (профспілками, опікунськими радами, батьківськими та студентськими радами). Форми взаємодії можуть бути різними – від іменних стипендій для студентів певних спеціальностей до спонсорської допомоги і залучення студентів старших курсів для проходження практики. Перспективним є створення на базі навчальних закладів бізнес-інкубаторів з активним залученням студентів і представників підприємств. Взаємодія навчальних закладів різного рівня між собою, створення наскрізних стандартів, формування ефективних механізмів взаємодії освітніх установ з інноваційним бізнесом, створення освітніх комплексів та кластерів є необхідними для модернізації професійної освіти та адаптації ПТНЗ до нового децентралізованого вектора їх розвитку.

Ключові виклики у сфері співпраці роботодавців із ПТНЗ:

- необхідність розроблення спільного механізму моніторингу та визначення потреб галузей промисловості та ринку праці у кваліфікованих кадрах;
- необхідність аналізу регіональних потреб у працівниках із професійно-технічною освітою різних професій і ефективності їхнього використання;
- низькі темпи залучення інвестицій роботодавців, приватних підприємств до підготовки та перепідготовки робітничих кадрів.

Для вирішення проблеми забезпечення взаємодії роботодавців із системою освіти необхідно вживати різноманітних *заходів* та застосовувати організаційний інструментарій для реалізації цього механізму. Зокрема, необхідно:

- удосконалити співпрацю із соціальними партнерами шляхом налагодження конструктивного, взаємовигідного партнерства між ПТНЗ, вищими навчальними закладами I–II рівнів акредитації, місцевими органами виконавчої влади та органами

місцевого самоврядування, роботодавцями та їх об'єднаннями, науковцями та громадськими організаціями;

- забезпечити незалежне оцінювання результатів професійної підготовки випускників системи професійної освіти роботодавцями задля можливості виявити недоліки змісту освіти, встановити невідповідність вимогам ринку праці, визначити конкурентоспроможність майбутніх працівників;

- розробити механізм запровадження певних пільг та стимулів для підприємств-роботодавців, що виділяють кошти на розвиток ПТО, здійснюють програми щодо адаптації та закріплення випускників ПТНЗ (пільгові умови оподаткування для роботодавців, зокрема, віднесення коштів, спрямованих на професійну підготовку кадрів, на валові витрати; зменшення частини податку на прибуток у разі спрямування фінансових витрат підприємств на зміцнення навчально-матеріальної бази ПТНЗ; інші методи економічного стимулювання);

- створити мережу навчально-практичних центрів за галузевим принципом із впровадження інноваційних технологій на базі регіональних ПТНЗ обласного рівня; заохочувати соціальних партнерів до участі у створенні за їх підтримки сучасних навчально-практичних центрів професійної освіти, що мають концентрувати найсучасніші досягнення виробничих і педагогічних технологій для впровадження їх у професійну підготовку;

- заохочувати обласні організації держадміністрацій до створення регіональних рад професійної освіти з метою координації діяльності зацікавлених організацій у сфері професійної освіти (зокрема, щодо визначення регіонального замовлення на підготовку кадрів, модернізації мережі ПТНЗ у регіонах);

- впроваджувати дуальну систему освіти, за якої професійно-теоретична підготовка проводиться у закладах професійної освіти, а професійно-практична підготовка – на підприємствах. Така форма підготовки максимально наблизить професійне навчання до виробництва і дозволить вирішити питання працевлаштування випускників;

- розробити та затвердити Державну програму розвитку професійно-технічної освіти.

Цільові питання для підвищення рівня кваліфікації професійних кадрів у співпраці з роботодавцями:

- забезпечення якісної ступеневої підготовки фахівців за наскрізними навчальними планами і програмами;

- спільне розроблення навчально-методичного забезпечення професійного навчання;

- організація підвищення кваліфікації викладачів ПТНЗ на базі університетів та на виробництві;

- спільне з роботодавцями проведення студентських науково-дослідних робіт, експериментальної перевірки та впровадження результатів досліджень;

- сприяння в оновленні матеріально-технічної бази навчально-виробничого процесу.

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ТОРГІВЛЯ, ЕКСПОРТ, ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

6.1. Аналіз стану глобальних зв'язків та ключові виклики міжнародної торгівлі

Особливістю сучасного промислового розвитку країн є те, що він значною мірою обумовлюється успішністю вирішення завдань, що лежать у межах зовнішньоекономічної діяльності, які перебувають під впливом тенденцій міжнародної торгівлі. Міжнародна торгівля промисловими товарами відіграє значну роль в економіці України:

- **32,98 млрд дол. США** у 2017 р. – валютні надходження від промислового експорту, що сприяли стабілізації ситуації на фінансовому ринку країни;
- **29,4%** – частка експорту промислових товарів у ВВП у 2017 р.;
- **10,69 млрд дол. США** – прямі інвестиції (акціонерний капітал) у промисловість на 31 грудня 2017 р. (зростання на 10,53% порівняно з 2016 р.).

Складний період падіння обсягів українського промислового експорту (скорочення більш ніж удвічі порівняно з 2012 р. – з 57,3 млрд дол. США до 27,5 млрд дол. США в 2016 р.) у 2017 р. змінюється позитивною динамікою. У 2017 р. ситуація покращується: спостерігаємо зростання промислового експорту на 5,5 млрд дол. США, що становить 120,1% до 2016 р. (рис. 6.1). Зауважимо, що зростає також дефіцит зовнішньоторговельного балансу промислових товарів – на 46,7% у 2017 р. порівняно з 2016 р., який у 2017 р. досяг рівня 14,5 млрд дол. США.

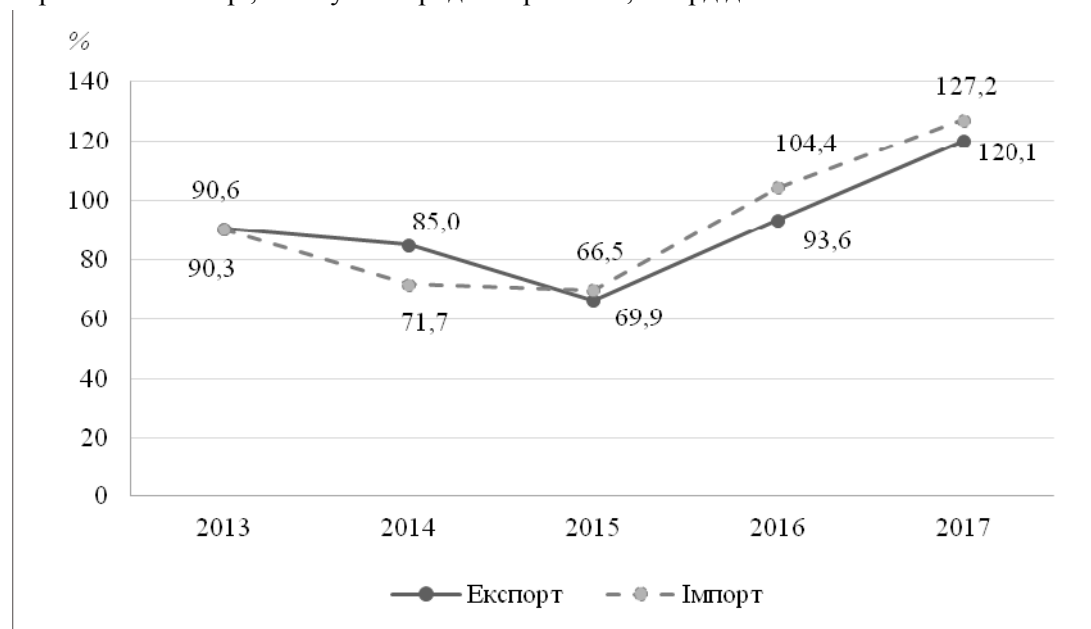

Рис. 6.1. Динаміка експорту та імпорту промислової продукції у 2013–2017 рр., % до попереднього року

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Сучасний розвиток міжнародної торгівлі української промисловості характеризується впливом ключових викликів, які наведено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Ключові виклики міжнародної торгівлі

Сприятливі виклики	Загрозливі виклики
- Поглиблення інтеграції України в глобальний торговельний простір, зняття бар'єрів на зовнішніх ринках - Розвиток ІТ-технологій, зростання обсягів електронної торгівлі	- Згорання зовнішньоторговельних відносин з Російською Федерацією, яка тривалий час була домінуючим торговим партнером України - Призупинення промислового виробництва на територіях Донецької та Луганської областей, зокрема металургійного та хімічного, продукція яких була чи не найвагомішою складовою експортних поставок з України
Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що надає нові можливості для українських виробників	Уповільнення динаміки розвитку світової економіки, у т.ч. країн ЄС-28 і Китаю, падіння світових цін на сировинні види товарів українського експорту
Зростання кількості міжнародних торговельних угод	Підвищення ступеня ризику при співпраці з українськими резидентами внаслідок нестабільного політико-економічного простору

Джерело: розробка авторів.

Незважаючи на це, рівень відкритості української економіки є високим. За показником експортної та імпоротної квоти у 2017 р. він перебував у межах 30% (рис. 6.2).

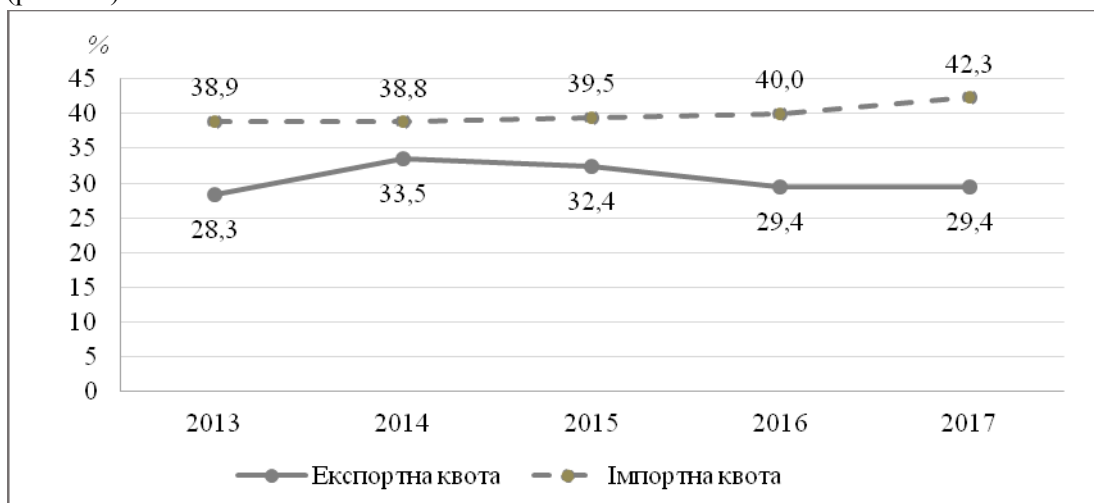

Рис. 6.2. Графік відкритості економіки (за квотами)

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Це означає, що в коротко- і середньостроковій перспективі Україна зможе отримати більше доходів за рахунок збільшення виробництва у відносно вузькому діапазоні традиційних товарів, що експортуються. В довгостроковій перспективі товарна й географічна диверсифікація експорту могла б зміцнити економічну стійкість української промисловості та прискорити процес передачі нових технологій виробництва.

Ще однією особливістю впливу зовнішньої торгівлі на розвиток промисловості є те, що експортоорієнтовані галузі (харчова промисловість, металургія та машинобудування) вносять найбільший внесок у створення валової доданої вартості промисловості: в 2016 р. ці галузі сформували 46% валової доданої вартості усієї промисловості України. Таким чином, ті галузі промисловості, які виготовляють найбільшу частину доданої вартості, є найбільш експортоорієнтованими та входять до числа лідерів у промисловому експорті України (рис. 6.3).

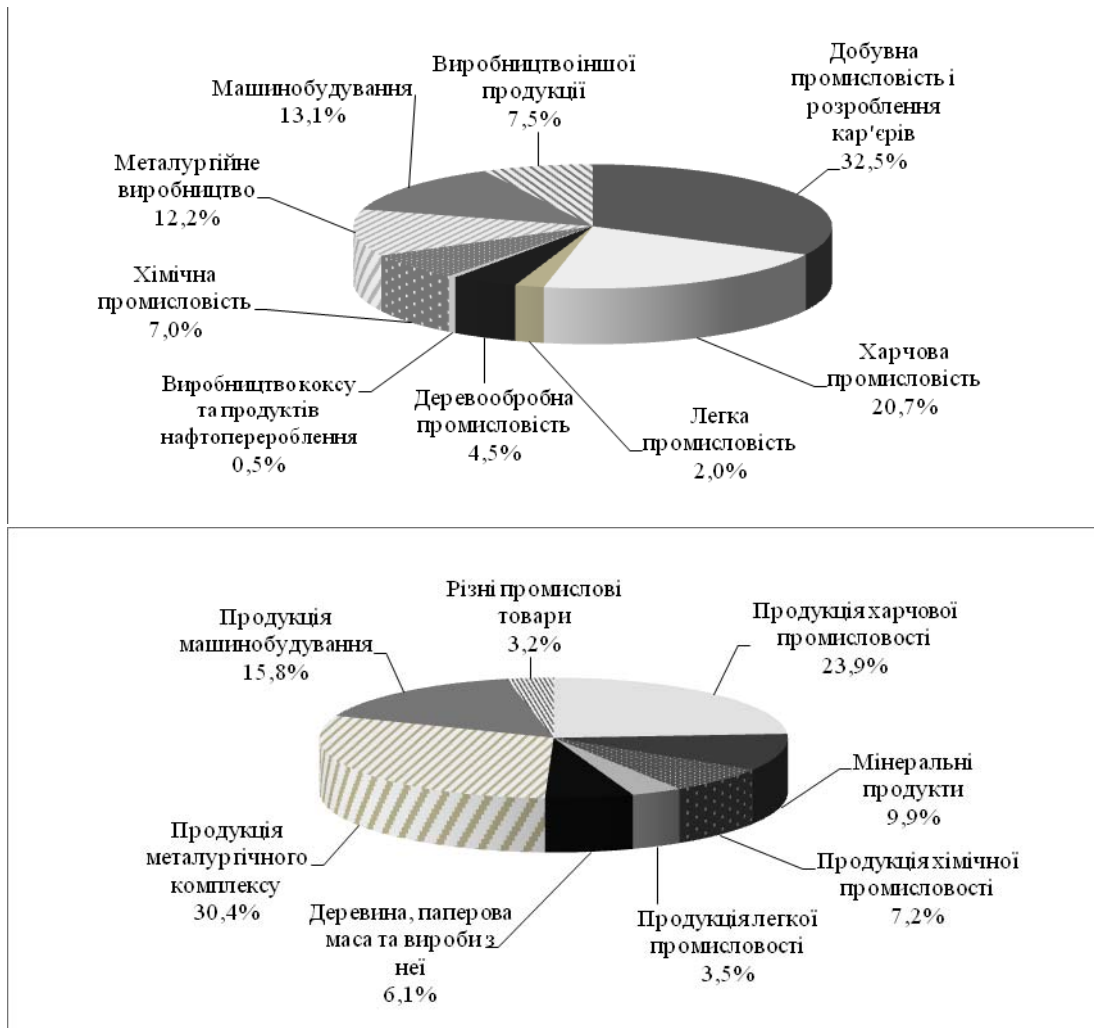

Рис. 6.3. Структура промисловості за обсягами доданої вартості та за обсягами експорту у 2016 р.

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Товарна структура українського промислового експорту демонструє істотні зміни. Скорочується питома вага таких товарних груп, як продукція хімічної промисловості, продовольчі товари, машини, устаткування і транспортні засоби. Тим часом зростає частка мінеральних продуктів, недорогоцінних металів та виробів з них (рис. 6.4).

Рис. 6.4. Структура експорту промислових товарів з України у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Структурні зміни в експорті відбуваються повільно, у результаті в коротко-строковій перспективі зберігатиметься сировинний характер українського експорту, що спричиняє високу залежність економіки України від ситуації на глобальних ринках. Це знижує можливості отримання додаткової частини доданої вартості та свідчить про необхідність стимулювання експортної активності перспективних галузей з більш глибоким ступенем переробки сировини (зокрема, машинобудування, деревообробних та хімічних виробництв – рис. 6.5). У свою чергу це можливо лише за рахунок їх модернізації, яка суттєво залежить від проміжного споживання імпортного обладнання та устаткування, трансферу технологій з метою виробництва товарів, що будуть конкурентоспроможними на світовому ринку.

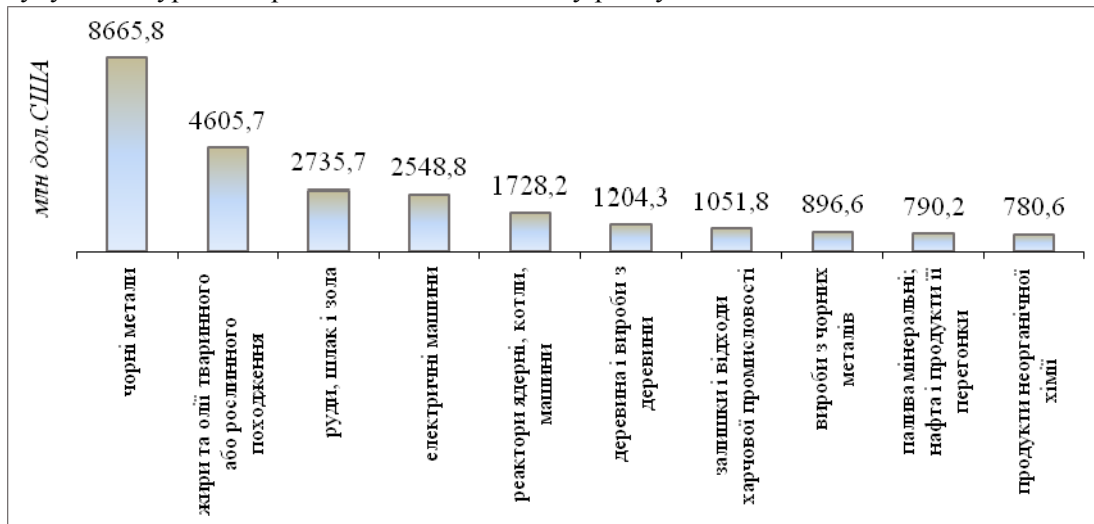

Рис. 6.5. ТОП-10 товарних груп промисловості, обсяги експорту яких з України у 2017 р. збільшилися

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Характеризуючи показники імпорту промислових товарів, можна відзначити його зростання у 2017 р. на 27,2% порівняно з 2016 р. (з 37342,2 млн дол. США у 2016 р. до 47484,2 млн дол. США у 2017 р.). Так, у структурі імпорту найбільше збільшився обсяг імпортованих мінеральних продуктів (на 47,2%), засобів транспорту (на 41,2%), недорогоцінних металів та виробів з них (на 30,6%), деревини та виробів з неї (на 27,3%), машин та обладнання (на 25,2%), продукції хімічної промисловості (на 16,5%) та інших позицій (рис. 6.6). Це свідчить про значний потенціал імпортозаміщення та необхідність стимулювання локалізації виробництва в Україні тих видів продукції, де Україна має додаткові переваги.

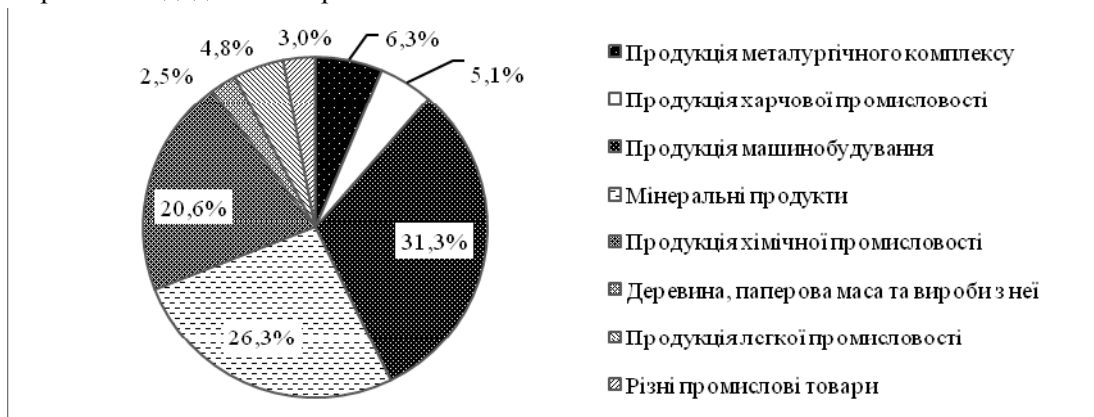

Рис. 6.6. Структура імпорту промислових товарів з України у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Розвиток імпортозаміщення на основі політики модернізації є дієвим напрямом відродження галузей промисловості. Підписання Україною торговельних угод скорочує можливості для проведення політики протекціонізму, тому більш прагматичним стає запровадження економічних стимулів для створення та розвитку виробничих потужностей, спрямованих на виробництво вітчизняних аналогів імпортованої продукції, що і передбачає проведення програм імпортозаміщення. Розпочати їх варто з визначення середньо- та довгострокових орієнтирів стимулювання випуску вітчизняної продукції, які надалі мають бути втілені в конкретні національні проекти. Для того щоб вони максимально стимулювали зростання внутрішнього ринку, їхню розробку та реалізацію варто сконцентрувати за галузевими ознаками. Наприклад, пріоритетними напрямками імпортозаміщення у хімічному та нафтохімічному виробництві мають стати сфери, де виробляється високотехнологічна наукоємна продукція – складні комплексні добрива із заданими наперед властивостями, фармацевтичні та мікробіологічні препарати, гумові та пластмасові вироби, поверхнево активні речовини та миючі засоби¹²⁵. Імпортозаміщення в деревообробній і целюлозно-паперовій промисловості є вагомим важелем мінімізації ризиків для вітчизняного виробника, пов'язаних зі створенням ЗВТ з ЄС. Імпортозаміщення повинно здійснюватися в напрямі виробництва таких видів вітчизняної продукції: плит деревоволокнистих, газетного паперу та паперу покращеної якості. Проблема імпортозаміщення в продовольчому комплексі України має два аспекти: продовольчий та ресурсний. У розрізі їх обох у зв'язку з нинішньою різкою девальвацією вітчизняної валюти загроза значного нарощування обсягів відповідного імпорту поки не видається суттєвою.

Відбувається суттєва трансформація зовнішньої торгівлі України, набирають сили тенденції до зміни географічної структури промислового експорту України: Україна освоює альтернативні географічні напрямки зовнішньої торгівлі. Так, якщо у 2006 р. значна частина промислового експорту спрямовувалась до країн СНД, зокрема переважна частина до Росії – 25,43%, то у 2017 р. експорт до країн СНД становив лише 15,65% (рис. 6.7). Скорочення частки промислового експорту суттєво поглибилося у 2014–2017 рр. через збройну агресію та торговельно-транзитні обмеження з боку Російської Федерації.

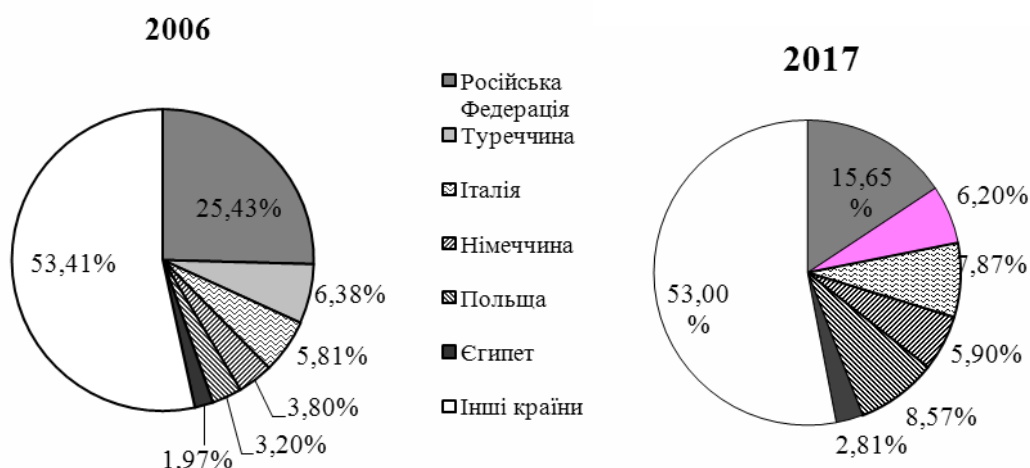

Рис. 6.7. Географічна структура експорту промислових товарів у 2006 та 2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹²⁵ Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України / за ред. д.е.н. Л.В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf>

Географія торгівлі за 2006–2017 рр. суттєво змінилася: питома вага промислового експорту України до країн Європи у 2012 р. була незначною (25%), однак почала зростати з 2014 р., у тому числі завдяки Угоді про асоціацію з ЄС. Частка експорту українських товарів у країни ЄС становить 41% , а у країни Азії збільшилася з 26% у 2012 р. до 30% у 2017 р. Особливої уваги заслуговує китайський вектор торговельно-економічного співробітництва. У 2017 р. товарообіг промислової продукції становив 7,69 млрд дол. США, експорт промислових товарів до Китаю – 2,04 млрд дол. США (зростання на 11,3% порівняно з 2016 р.), а китайський імпорт в Україну дорівнював 5,65 млрд дол. США (зростання на 20,5% порівняно з 2016 р.). На жаль, поки що у структурі промислового експорту до Китаю переважає продукція з низьким ступенем переробки. Так, найбільшу частку експорту становлять такі товарні групи: руди, шлаки і зола (733 млн дол. США); жири та олії тваринного або рослинного походження (511 млн дол. США); зернові культури (447 млн дол. США). Водночас у 2017 р. відбулись сприятливі для інтеграції українського виробника в китайську виробничу мережу зміни:

- більш ніж утричі зросли обсяги поставок запасних частин до реакторів ядерних, котлів, машин – 161 млн дол. США;
- у 1,7 раза збільшилися поставки електричних машин (турбодвигунів для роботи енергетичних систем) – 39,9 млн дол. США.

Для зниження сировинної орієнтації експорту важливим є посилення інтеграції українських виробників до глобальних ланцюгів доданої вартості, зокрема на їх верхні ланки. Цей процес в Україні вже розпочався. Такі галузі, як машинобудування (виробництво комплектуючих для автомобільної промисловості), легка, меблева (виробництво сендвіч-панелей для будівництва) та інші вже залучені у світові виробничі мережі.

Загальноприйнятим показником участі у глобальних ланцюгах доданої вартості є торгівля проміжними товарами, яка починаючи з 2011 р. має постійну тенденцію до зростання. За даними Світового банку (порталу WITS)¹²⁶, частка експорту проміжної продукції України наближається до 50%.

Процеси активного входження у глобальний світовий ринок та інтеграція переробної промисловості України у вищі ланки глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ) суттєво впливають на промисловий розвиток. Займаючи торговельні ніші та вбудовуючись у ланцюги доданої вартості, промислові виробники України вимушені пристосовуватись до вимог світового попиту. Це призводить до змін у структурі промисловості: в тих секторах, які орієнтовані на експорт, модернізація виробництва, впровадження інновацій, підвищення якості й конкурентоспроможності продукції відбувається більш високими темпами, ніж в інших секторах. З іншого боку, подальша лібералізація зовнішньої торгівлі призводить до посилення конкуренції на внутрішньому ринку у зв'язку зі зростаючим імпортом, що є джерелом додаткових ризиків. У цих умовах зміна стратегічної поведінки виробників і, як наслідок, структури промислового виробництва країни та окремих секторів, є одним з напрямів адаптації національного виробництва до нових викликів і можливостей, обумовлених міжнародною торгівлею.

Особливістю ГЛДВ є зниження бар'єрів на вході в нижні ланки ланцюгів доданої вартості, що спрощує Україні інтеграцію у глобальний експорт готового продукту. Проте ці умови спрощення доступу на перші ланки також можуть виступати як гальмуючий чинник для модернізації, оскільки обмежений інституційний розвиток, недостатнє технологічне забезпечення виробництва, слабкий взаємозв'язок з внут-

¹²⁶ World Integrated Trade Solution. URL: <http://wits.worldbank.org/>

рішньою економікою призводять до спеціалізації на первинній переробці сировини. До того ж слабка торговельна політика разом із сучасним зовнішньоекономічним іміджем країни можуть призвести до неглибокої інтеграції на низьких ланках ГЛДВ.

Проте існують і певні ризики. Так, участь у ГЛДВ в умовах низької динаміки експорту готової продукції, може призвести до гальмування структурної трансформації промисловості в частині зростання поставок товарів первинної переробки, як це відбулось у країнах Латинської Америки.

6.2. Механізми та інструменти сприяння інтеграції промисловості України у глобальний ринок

Враховуючи зміну географічних та товарних векторів вітчизняного експорту, подальші перспективи участі України в глобальному торговельному просторі залежатимуть від того, чи буде досягнуто зростання конкурентоспроможності внутрішньої частини ланцюга доданої вартості. Це вимагає розроблення і впровадження ефективних заходів державного менеджменту з підтримки української промисловості в умовах дії сучасних торговельних угод, що посилює актуальність формування та реалізації ефективної торговельної політики України. До того ж, враховуючи експортозалежність економіки України (у структурі ВВП частка експортно-імпортних операцій коливається в межах 45–60%), відсутність довгострокової стратегії зовнішньоекономічної політики в Україні унеможливорює захист національного виробництва, при використанні повною мірою тих механізмів, які успішно застосовують інші країни світу.

Інтеграція до СОТ значно зменшила обсяг інструментів нетарифного регулювання агропродовольчого ринку, із засиллям якого, у свою чергу, стикаються українські експортери при спробі виходу на ринки Європейського Союзу, – так, багато тарифних квот залишаються невичерпаними або взагалі нульовими через нездатність з тієї чи іншої причини задовольнити вимоги технічних бар'єрів Європейського Союзу.

Упровадження ефективних інструментів стимулювання входження переробної промисловості України до глобальних ланцюгів доданої вартості передбачає створення ефективної політики та інституцій, націлених на усунення обмежень при інтеграції українського виробника до міжнародних виробничих мереж. Зусилля необхідно спрямувати на максимальне збереження митно-тарифного регулювання у цій сфері, а за неможливості – введення технічних стандартів чи застосування інших адміністративних методів нетарифного регулювання для недопущення витіснення національного виробника з внутрішнього ринку продовольства. Особливо слід звернути увагу, що експортний потенціал країн – членів Європейського Союзу в цій сфері перевищує місткість внутрішнього ринку України у 1,5–2 рази.

З огляду на зміни державної підтримки і відхід від прямого субсидування окремих галузей, що унеможливорює використання методів прямої державної підтримки (експортне субсидювання), першочерговими завданнями, що стимулюють виробництво і торгівлю на окремих ланках ланцюгів доданої вартості, мають стати:

1) у сфері виробництва сировини та первинних продуктів:

- **гармонізація вітчизняних норм у сфері стандартизації та сертифікації сировини та матеріалів, яка передбачатиме** вдосконалення адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації, яке здійснюється в державі й націлене на скорочення випуску неякісної, а в окремих випадках і небезпечної продукції, що виготовляється із порушенням правил, норм і стандартів, прийнятих в Україні та світі; оновлення системи технічного регулювання; усунення дублювання у сфері державного нагляду за відповідністю продукції; спрощення процедур походження українських матеріалів; розширення

участі інституцій технічного регулювання в європейських та міжнародних форумах та заходах, для забезпечення координації та ефективної системи обміну інформацією;

2) у виробничому сегменті ланцюга доданої вартості (обробка, збирання та виготовлення продуктів із меншим ступенем додавання вартості):

- **адаптація промислових виробників до екологічних вимог** для інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості: застосування технологій збереження води та енергії, зменшення використання ресурсів, скорочення викидів парникових газів та забруднення навколишнього середовища, використання екологічно чистих матеріалів та сировини; дотримання вимог екологічного маркування, стимулювання вітчизняних підприємств з метою зменшення енергоємності виробництва та освоєння технологій нового виробництва, зокрема, для розвитку альтернативної енергетики, збереження біорізноманіття тощо;

3) у маркетинговому сегменті ланцюга доданої вартості (кінцеві ринки та торгівля):

- **зростання купівельної спроможності покупців** на кінцевих споживчих ринках, що передбачає **стимулювання розвитку внутрішнього ринку**, а саме страхування підприємницьких ризиків у виробничій і торговельній діяльності, збільшення участі у державних закупівлях тощо;

- **розвиток системи логістичного обслуговування міжнародних товаропотоків**, що передбачає уніфікацію національних законодавств, гармонізацію транспортно-логістичної інфраструктури з тим, щоб вона мала єдині технічні параметри і забезпечувала застосування єдиної технології доставки товарів у міжнародному сполученні. Окремим стратегічним напрямом інтеграції України в європейську логістичну систему є приведення транспортних засобів вітчизняних перевізників у відповідність до екологічних і технічних стандартів ЄС;

- **посилення спроможності ланцюга** реагувати на кінцеві потреби споживачів та забезпечення відкритості інформації про якість продукції;

- **брендінг національного виробництва**, посилення іміджу та репутації українського виробництва певних продуктів шляхом маркетингової та дипломатичної діяльності зі стратегічного просування країни у глобальній економічній системі, формування та використання конкурентних переваг на глобальному ринку з метою створення іміджу та управління репутацією, щоб якнайповніше реалізувати інтереси держави.

Ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності національного експорту в умовах зростання залежності від проміжного споживання імпорту може бути **застосування фіскальних інструментів** для тих видів економічної діяльності, де імпортна складова експорту є найвищою (машинобудування, виробництво гумових і пластмасових виробів, деревообробна промисловість). До таких інструментів можна віднести запровадження механізмів відстрочки зі сплати ПДВ при імпорті технологічного обладнання для оновлення промислових підприємств.

Крім товарної диверсифікації промислового експорту, життєвою необхідністю зростання експортного потенціалу промисловості України є **географічна диверсифікація**. Політичні події наочно довели, що надмірна географічна концентрація експорту, яка донедавна була властива зовнішній торгівлі України, породжує економічну і політичну залежність від домінуючого торгового партнера, тим самим створюючи надмірні економічні ризики і загрози для національної безпеки країни.

Приєднання України у травні 2016 р. до Угоди про державні закупівлі (GPA) у межах СОТ, до якої долучилося 44 країни світу, дає змогу отримати вільний доступ до ринків державних закупівель інших країн, загальною вартістю 1,7 трлн дол.

США. Незважаючи на новизну такого інструменту, декілька промислових підприємств уже ним скористалися та успішно поставляють свою продукцію до багатьох європейських країн. Зокрема, ПАТ «Турбоатом», який поставив до Угорщини запчастини до турбін на суму 2,3 млн євро. Державне підприємство «ДГЗП «СпецТехноЕкспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», стало першою українською компанією, яка після приєднання України до GPA отримала контракт від державної європейської компанії на постачання комплектуючих до танків Т-72 упродовж 2017–2019 рр. Зважаючи на перспективи застосування такого способу входження на міжнародний ринок та поживлення інтересу багатьох українських компаній, які готові взяти участь у міжнародних тендерах, важливим є створення відповідної системи інформаційної та консалтингової підтримки потенційних учасників. На жаль, досі не існує єдиної інтегрованої платформи для пошуку інформації про міжнародні тендери GPA, а інституції підтримки на державному рівні тільки формуються.

Дієвим інструментом стимулювання інтеграції українських виробників до глобального торговельного простору є **створення платформи взаємодії між приватним сектором та державними інституціями**, основною метою якої є координація взаємозв'язку між потребами експортерів та існуючими можливостями на ринку. Інформаційно-консультативне сприяння експорту включає такі елементи: збір, аналіз і поширення інформації про умови реалізації товарів на міжнародних ринках (структура і характер попиту на товари, конкурентний аналіз ринку, система екологічних вимог, стандарти, санітарно-ветеринарні вимоги); сприяння розвитку моніторингу, маркетингового консалтингу, допомога в організації контролю якості товарів, призначених для конкретних ринків збуту; сприяння поширенню інформації про вітчизняні експортні товари, наукові та виробничі можливості, які можуть бути задіяні для виробництва товарів на експорт.

Ефективні інструменти сприяння інтеграції промисловості України в глобальний простір, які успішно застосовують розвинені країни, показані на рис. 6.8.

Спрощення торгових бар'єрів та гармонізації вітчизняних норм у сфері стандартизації та сертифікації:

- запровадження стандартизації та гармонізації торгових процедур на шляху від продавця до покупця;
- оновлення системи технічного регулювання;
- усунення дублювання у сфері державного нагляду за відповідністю продукції;
- розширення участі інституцій технічного регулювання у європейських та міжнародних форумах та заходах із забезпеченням інтеграції системи обміну інформацією.

Спрощення вимог до оформлення зовнішньоторговельної документації:

- узгодження процесів, процедур і потоків інформації на основі електронного оформлення за допомогою електронної декларації (безпаперова технологія);
- оптимізація функціонування митних органів; приведення норм національного митного права у відповідність до міжнародно-правових стандартів шляхом вступу в міжнародні конвенції, що регулюють діяльність митниці.

Впровадження ефективної системи державного гарантування операцій ЗЕД – письмове зобов'язання урядових інституцій перед експортером або банком про відповідальність повністю/частково за невиконання зобов'язань іншою стороною угоди за контрактом / фінансового забезпечення.

Механізм страхування, здешевленого кредитування експорту з метою зменшення рівня ризику та посилення захисту приватної власності:

- страхування зовнішньоекономічних договорів;
- страхування експортних кредитів;
- страхування прямих інвестицій з України.

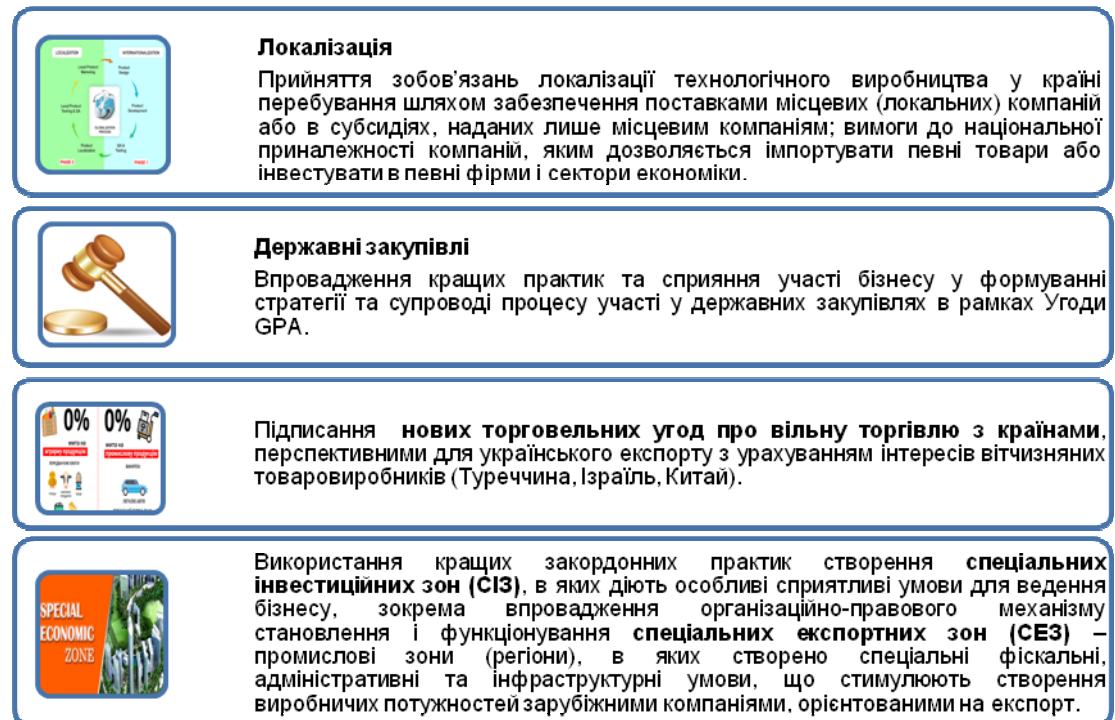

Рис. 6.8. Механізми та інструменти сприяння інтеграції промисловості України у глобальний ринок

Джерело: складено авторами.

Сучасний дискурс науково-експертної спільноти про стратегію виходу з економічної кризи, у якій нині опинилася Україна, продемонстрував нагальну необхідність відродження промисловості. Це вже усвідомлюється на різних рівнях державної влади. Про це свідчить системна робота Верховної Ради України та її комітетів із формування законодавчого фундаменту розвитку індустріальної економіки, так званого «промислового пакету реформ»; розроблення Мінекономіки проекту Стратегії розвитку промислового комплексу України (на виконання п. 101 Плану дій уряду на 2017 рік); вироблення засад промислової політики, спрямованої на прямий протекціонізм національного виробника Національним комітетом промислового розвитку.

Різнобічний аналіз, представлений у науково-аналітичній доповіді, свідчить, що Україна має об'єктивні економічні передумови для того, щоб відродити промислове виробництво і стати промисловою фабрикою для всього світу. Серед таких передумов присутні різногалузевий індустріальний базис, цінні науково-технічні розробки, розвинена виробнича та науково-освітня інфраструктура, якісний трудовий потенціал, великий внутрішній ринок. І тому промисловість повинна стати в ряд основних національних економічних пріоритетів.

Разом із тим, як свідчать матеріали доповіді, промисловість країни гостро потребує реформування та структурної модернізації, адже через усе ще архаїчну структуру промислового виробництва та недосконалість товарних ринків економіка втрачає конкурентні позиції. У промисловості переважають сировинно-добувні та низькотехнологічні виробництва, тому і на світових товарних ринках країна переважно представлена відповідними видами продукції. Також потрібно послідовно вбудовувати механізми подолання втрат, яких зазнала економіка та її промисловий потенціал унаслідок російської агресії в Україні.

Незважаючи на гостроту проблем, які сьогодні постали перед економікою, Україна має ресурсний потенціал для відродження промислового виробництва на новій технологічній основі. Мобілізація цього потенціалу на цілі розбудови нової промисловості, сприяння розвитку динамічних галузей та видів промислової діяльності, активізація інноваційної діяльності, залучення інвестицій, забезпечення доступу до фінансових ресурсів ринків капіталів, оновлення системи освітньо-кваліфікаційної підготовки кадрів, удосконалення ринків промислових товарів та поглиблення участі національних виробників у світових ланцюгах створення доданої вартості забезпечить відродження економіки країни. Оскільки у сучасному світі технологічно розвинена промисловість є основним джерелом багатства країни та усіх верств суспільства, то розвиток обробної промисловості, де зосереджені знання і технології, стане безпрограшною стратегією для відродження економіки.

Промисловість розглянута у доповіді крізь призму широкого спектра можливостей, які відкриваються для економічного розвитку завдяки її діяльності, та обмежень, що перешкоджають реалізації її потенціалу. Дослідження стану справ у промисловості, проведене під такими різними ракурсами, дало змогу виявити нагальні проблеми і запропонувати низку підходів до їх розв'язання. Автори доповіді представили варіанти необхідних перетворень у промисловому секторі, але свідомо уникали формулювання повністю готових рішень із тим, щоб доповідь стала платформою для подальших дискусій усіх зацікавлених осіб і вироблення спільного стратегічного бачення перспектив розвитку промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки.

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ ТА РИСУНКІВ

Таблиця 1.1. Основні показники економічного розвитку України	10
Таблиця 1.2. Основні показники економічного розвитку Польщі	10
Таблиця 1.3. Місце України за ключовими драйверами в рейтингу 100 країн світу із готовності промисловості до майбутнього	13
Таблиця 1.4. Індикатори ведення бізнесу в Україні, 2015–2018 рр.....	24
Таблиця 2.1. Динаміка пропорцій ринку продукції машинобудування, <i>млн дол. США</i>	29
Таблиця 2.2. Виробництво основних видів машинобудівної продукції	29
Таблиця 2.3. Місце чорної металургії в економіці України.....	56
Таблиця 2.4. Виробництво, експорт, імпорт та внутрішнє споживання основних видів металопродукції у 2007–2016 рр., <i>млн т</i>	58
Таблиця 3.1. Структура капітальних інвестицій за видами промислової діяльності та технологічними секторами переробної промисловості за 2012–2017 рр., %.....	89
Таблиця 3.2. Лідери зростання за індексами капітальних інвестицій по видах промислової діяльності у 2013–2017 рр., <i>% до відповідного періоду попереднього року</i>	90
Таблиця 4.1. Ключові параметри розвитку фінансової системи України у 2010–2017 рр.	98
Таблиця 4.2. «Фінансове виснаження» в економіці України (2011–2017 рр.)	99
Таблиця 4.3. Чисті заощадження та зовнішні запозичення в 2008–2016 рр., <i>% до ВВП</i>	100
Таблиця 4.4. Структура капіталу підприємств реального сектора економіки України, <i>млрд грн</i> , на кінець року	102
Таблиця 4.5. Тенденції фінансів промисловості та машинобудування у 2008–2016 рр.....	103
Таблиця 4.6. Капітальні інвестиції у промисловості України за рахунок власних коштів підприємств та організацій, <i>млрд грн</i>	111
Таблиця 4.7. Коефіцієнти автономії та боргової залежності по промисловості України у 2012–2016 рр.	112
Таблиця 5.1. Освітня структура професійних груп, зайнятих у промисловості України, 2016 р., %	134
Таблиця 6.1. Ключові виклики міжнародної торгівлі	144

Рис. 1.1. Динаміка індексів промислового виробництва та ВВП країн ЄС, 2010=100	8
Рис. 1.2. Частка доданої вартості промисловості у ВВП, %	9
Рис. 1.3. Частка доданої вартості переробної промисловості у ВВП України, %	11
Рис. 1.4. Частка технологічних і високотехнологічних галузей у доданій вартості переробної промисловості, %	11
Рис. 1.5. Прямі іноземні інвестиції у промисловість, <i>млн дол. США</i>	12
Рис. 1.6. Частка зайнятих працівників у переробній промисловості, % до загальної кількості зайнятих	12
Рис. 1.7. Відносні порівняльні переваги окремих видів промислової продукції України відносно світового рівня	14
Рис. 1.8. Частка основних видів економічної діяльності промисловості у ВВП України у 2005–2017 рр., %	15
Рис. 1.9. Індеси промислової продукції за видами діяльності промисловості у 2008–2017 рр., %, 2007=100	16
Рис. 1.10. Індеси фізичного обсягу валової доданої вартості промисловості у 2010–2016 рр., у постійних цінах 2010 р., %, 2010 = 100	17
Рис. 1.11. Валова додана вартість промисловості в розрахунку на 1 тис. найманих працівників у 2010–2016 рр., постійні ціни 2010 р., <i>млн грн</i>	20
Рис. 1.12. Зайняте населення у промисловості та його частка у загальній зайнятості у 2006–2016 рр.	21
Рис. 1.13. Співвідношення між індексом ефективності уряду та індексом промислового виробництва в Україні, 2007–2017 рр.	24
Рис. 2.1. Основні показники ринку продукції харчової промисловості України	33
Рис. 2.2. Динаміка обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі продукцією харчової промисловості України у 2014–2017 рр., % до попереднього року	34
Рис. 2.3. Основні показники розвитку ринку продукції деревообробної промисловості України	38
Рис. 2.4. Відносні порівняльні переваги продукції деревообробної промисловості України відносно світового рівня	39
Рис. 2.5. Динаміка обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі продукцією деревообробної промисловості України у 2014–2017 рр., % до попереднього року ..	39
Рис. 2.6. Зовнішня торгівля окремими видами продукції деревообробної промисловості України у 2014–2017 рр., <i>млн дол. США</i>	40
Рис. 2.7. Показники ринку основної хімічної продукції України	43
Рис. 2.8. Індеси промислового виробництва за видами хімічної продукції, % до попереднього року	44
Рис. 2.9. Динамічні зрушення в структурі експорту продукції хімічної промисловості та полімерних матеріалів у 2013–2017 рр., <i>млн дол. США</i>	44
Рис. 2.10. Динамічні зрушення в структурі імпорту продукції хімічної промисловості та полімерних матеріалів у 2013–2017 рр., <i>млн дол. США</i>	45
Рис. 2.11. Основні показники ринку фармацевтичної продукції України	48
Рис. 2.12. Динаміка обсягів виробництва лікарських препаратів в Україні, <i>тис. т</i>	48
Рис. 2.13. Динаміка експорту української фармацевтичної продукції, <i>млн дол. США</i>	49
Рис. 2.14. Ринок продукції легкої промисловості в економіці України у 2017 р.	52
Рис. 2.15. Індеси виробництва продукції легкої промисловості у 2012–2017 рр.	53

Рис. 2.16. Товарна структура зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості у 2017 р.....	54
Рис. 2.17. Ціна реалізації природного газу як товару, <i>грн/тис. куб. м</i>	62
Рис. 2.18. Співвідношення імпорту природного газу з країн Європи приватними компаніями та НАК «Нафтогаз України», <i>млрд куб. м</i>	62
Рис. 3.1. Світовий ринок продукції біотехнологічної промисловості.....	79
Рис. 3.2. Окремі характеристики ринку продукції фармацевтичної промисловості, 2016 р.....	80
Рис. 3.3. Складові елементи Індустрії 4.0	84
Рис. 3.4. Питома вага промислових підприємств, що займалися інноваціями, та загальна сума їх витрат на інноваційну діяльність у 2000–2017 рр.	86
Рис. 3.5. Співвідношення імпорту та експорту продукції переробної промисловості порівняно з її випуском в Україні у 2003–2016 рр., %	95
Рис. 3.6. Співвідношення імпорту та експорту продукції добувної промисловості порівняно з її випуском в Україні у 2003–2016 рр., %	95
Рис. 4.1. Динаміка розподілу обсягів капітальних інвестицій в Україні за джерелами інвестування у 2002–2017 рр., %	100
Рис. 4.2. Динаміка обсягів капітальних інвестицій у 2002–2017 рр. (за джерелами), <i>млн грн</i>	101
Рис. 4.3. Тенденції власного капіталу і боргу підприємств реального сектора економіки України	101
Рис. 4.4. Тенденції у структурі капіталу і банківському кредитуванні підприємств реального сектора економіки України у 2006–2016 рр.	104
Рис. 4.5. Динаміка питомої ваги кредитів підприємствам промисловості у загальному обсязі кредитного портфеля банків у 2004–2017 рр., %.....	105
Рис. 4.6. Динаміка питомої ваги кредитів підприємствам промисловості у банківському кредитному портфелі юридичних осіб у 2004–2017 рр., %.....	105
Рис. 4.7. Зміна структури кредитного портфеля банків за видами економічної діяльності, %.....	106
Рис. 4.8. Обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків облігацій підприємств у 2005–2017 рр.....	109
Рис. 4.9. Обсяг зареєстрованих випусків цінних паперів за видами емітентів у 2006–2017 рр., <i>млрд грн</i>	109
Рис. 4.10. Зареєстровані НКЦПФР випуски корпоративних облігацій у розрізі секторів економіки у 2012–2016 рр., %	110
Рис. 5.1. Динаміка кількості та структури зайнятого населення у промисловості України за видами діяльності у 2010–2016 рр., %	127
Рис. 5.2. Динаміка кількості та структури зайнятих у промисловості України за професіями у 2010–2016 рр., %.....	128
Рис. 5.3. Розподіл професійних груп зайнятих України за видами промислової діяльності у 2016 р., %.....	129
Рис. 5.4. Професійна структура галузевої зайнятості у промисловості України, 2016 р., %	130
Рис. 5.5. Динаміка кількості та структури зайнятих у промисловості України за рівнями освіти у 2010–2016 рр.	130
Рис. 5.6. Розподіл освітніх груп зайнятих України за видами промислової діяльності, 2016 р., %.....	131
Рис. 5.7. Освітня структура галузевої зайнятості у промисловості України, 2016 р., %	132

Рис. 5.8. Розподіл освітніх груп зайнятих у промисловості України за професіями, 2016 р., %	133
Рис. 6.1. Динаміка експорту та імпорту промислової продукції за 2013–2017 рр., % до попереднього року.....	143
Рис. 6.2. Графік відкритості економіки (за квотами)	144
Рис. 6.3. Структура промисловості за обсягами доданої вартості та за обсягами експорту у 2016 р.	145
Рис. 6.4. Структура експорту промислових товарів з України у 2017 р.	145
Рис. 6.5. ТОП-10 товарних груп промисловості, обсяги експорту яких з України у 2017 р. збільшилися.....	146
Рис. 6.6. Структура імпорту промислових товарів з України у 2017р.....	146
Рис. 6.7. Географічна структура експорту промислових товарів у 2006 р. та 2017 р.	147
Рис. 6.8. Механізми та інструменти сприяння інтеграції промисловості України у глобальний ринок	151

Наукове видання

Ануфрієва Катерина Валеріївна
Близнюк Вікторія Валеріївна
Брус Світлана Іванівна
Бублик Євген Олександрович
Венгер Віталій Васильович
Гахович Наталія Георгіївна
Гаркавенко Валентина Іванівна
Груздова Тетяна Валентинівна
Дейнеко Олександр Турсунбайович
Дейнеко Людмила Вікторівна
Єршова Галина Віталіївна
Завгородня Марія Юріївна
Зарудна Ольга Станіславівна
Зимовець Владислав Вікторович
Керімов Павло Олексійович
Кушніренко Оксана Миколаївна
Рижкова Юлія Олександрівна
Соболєв Борис Володимирович
Ципліцька Олена Олександрівна
Шаповал Юлія Ігорівна
Шелудько Елла Ігорівна
Шелудько Наталія Михайлівна
Шишков Станіслав Євгенович
Шкляр Андрій Ігорович
Шовкун Інна Анатоліївна
Юрик Ярина Іванівна
Юхимець Роман Сергійович
Юхта Олексій Ігорович
Яненкова Ірина Георгіївна

**Розвиток промисловості для забезпечення зростання
та оновлення української економіки**
Науково-аналітична доповідь

За редакцією д-ра екон. наук, проф. Л.В. Дейнеко

Редактори *І.І.Бажал, А.К.Кокошко*
Оригінал-макет *С.В.Чимбай*

Підписано до друку 26.11.2018 р.
Формат 60×90/16. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 18,75. Обл.-вид. арк. 16,9.
Наклад 150 прим. Замовлення №

Видавець і виготовлювач:
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5793 від 22.11.2017